

NORSTEDTS
JURIDIK

Straffrättens gärningslära

Nils Jareborg

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

NORSTEDTS
JURIDIK

STRAFFRÄTTENS GÄRNINGSLÄRA

NILS JAREBORG

*Straffrättens
gärningslära*

FRITZES

Norstedts Juridik ingår i Fritzes Förlag AB

Adress till förlaget:

Fritzes Förlag AB, Box 6472, 113 82 Stockholm

Fax 08-690 90 70, telefon 08-690 91 00

Beställningar:

Fritzes kundtjänst, 106 47 Stockholm

Fax 08-20 50 21, telefon 08-690 90 90

Straffrättens gärningslära

Nils Jareborg

Upplaga 1:1

ISBN 91-38-50285-2

© 1995 författaren och Fritzes Förlag AB

Tryck: Graphic Systems, Malmö 1995

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av Fritzes Förlag AB, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Förord

Att ljuga fritt är stort
Att ljuga rätt är större

FALSTAFF, fakir

Vid studiet av denna bok bör man ha tillgång till *brottsbalken* och annan relevant lagtext.

Bokens innehåll och begreppsbildning har samordnats med framställningen i *Straffrättens ansvarslära* (Iustus förlag, Uppsala 1994). Tillsammans ger de två böckerna en samlad framställning över de allmänna lärorna om brotten.

De sju första kapitlen utgör i huvudsak en bearbetning av text som tidigare publicerats i *Brotten: Första häftet* (2 uppl., Stockholm 1984).

Juris studerande rekommenderas att inta en hållning till straffrättsstudierna som innebär att man vänjer sig vid dels ett *strukturettänkande*, vad gäller straffrättslig systematik och begreppsbildning, dels ett *normalfallstänkande*, så att man tillägnar sig systematik och begreppsbildning genom regeltillämpning på relativt oproblematiske fall.

Särskilt redovisningen av konkurrensläran i kap. 9 och kap. 10 har i långa stycken katalogartad handboks-karaktär, men likartade partier förekommer även i andra kapitlen.

Framställningen rörande grundbegrepp såsom handling, underlåtenhet, orsakande, fara och risk uppfattas säkerligen av många som i åtskilliga hänseenden både alltför utförlig och alltför svår. Jag har emellertid bedömt det som värdefullt att den finns tillgänglig för kursiv läsning. Insikt i begreppsbildningens huvuddrag är nödvändig även för en elementär behärskning av straffrättssystemet.

I de textpartier, som gäller dessa begrepp, förekommer endast sporadiska hänvisningar till rättsfall. Det har givetvis att göra med att varje rättsfall ger exempel på handling eller underlåtenhet, orsakan-

de, osv. Vad de allmänna lärorna i detalj innebär för de enskilda brottstyperna är i dessa delar omöjligt att skilja från hur ifrågavarande straffbestämmelse bör tolkas.

Beträffande hänvisningar till rättsfall skall i övrigt märkas att en del av dem gäller publicerade domar som enbart ger ett exempel utan att ha någon prejudikatverkan. Hänvisningar till NJA-fall kan avse gärningar som inte ens prövats av HD. Rättsfall från hovrätterna citeras genomgående efter mönstret årtal:nummer (t.ex. RH 1990:100). Beteckningen har således för undvikande av missförstånd ändrats för de årgångar som officiellt anges enligt mönstret nummer:förkortat årtal (t.ex. RH 81:82).

Vid läsningen bör observeras att orden "se" och "jämför" skall läsas bokstavligt, dvs. de är inte som i många skrifter avsedda att betyda detsamma. Ofta har "jämför" innebörden "se däremot".

Avsnittet om EU och straffrätten (1.8) bygger delvis på text som har författats av Petter Asp. Ett stort tack även till Lena Holmqvist, Peter Lundkvist och Maud Rosendal för hjälp i varierande former.

Aktualitetsdatum: 1 april 1995.

Innehåll

Förkortningar 12

1. Inledning till straffrätten 14

1.1 *Brott, straff och brottspåföljd* 14

1.2 *Behörighet att lagstifta om brott* 16

Allmänt. Yttrandefrihetslagstiftningen.

1.3 *Systematik och lagstiftningsteknik* 18

Grundläggande indelningar. Brotsbalksreformen. Specialstraffrätten. Straffbud. Brotskatalogens systematik. Brotsbeteckningar och gradindelning.

1.4 *Brotsbegreppet* 29

Två huvudtyper av brottsförutsättningar. Straffbelagd gärning. Gärningskontroll och gärningsculpa. Den straffbelagda gärningen måste strida mot svensk lag. Rättsenlighet. Det allmänna skuldkravet. Helt ursäktande omständigheter. Ansvar. Sammanfattning. Straffbarhet. Olika betydelser hos "brott".

1.5 *Kriminaljuridik och kriminalvetenskap* 36

Straffrätt och processrätt. Straffrättsvetenskap. Kriminologi m.m. Kriminalpolitik.

1.6 *Folkstraffrätt* 39

1.7 *Internationell straffrätt* 41

1.8 *EU och straffrätten* 42

Allmänt. Skyldighet att kriminalisera. Icke-straffrättsliga sanktioner.

1.9 *Åtal* 45

Översikt. Särskilda villkor för åtal. Särskild åklagarprövning.

1.10 *Framställningens innehåll* 49

2. Gärning 51

2.1 *Inledning* 51

2.2 *Begreppet handling* 52

Handling och kroppsrörelse. Primära handlingar. Handling, följd och omständighet. Handlingar i strikt och i vid mening.

2.3 *Begreppet underlåtenhet* 55

Allmän karakteristik. Underlåtenhet och ej företagen handling. Underlåtenhet att utföra en omöjlig handling.

2.4 *Straffbuds tillämpning i tiden* 57

Tidsrekvisit. Huvudregeln för straffbuds användning. "Lindrigare straff" m.m. Undantag från huvudregeln. När har ett brott förövats?

3. Gärningsman 64

3.1 *Brottssubjekt* 64

3.2 *Specialsubjekt* 65

Allmänt. Skenbart vikarierande ansvar. Ägar- och innehavaransvar. Ansvar vid yttrandefrihetsbrott.

3.3 *Ansvar för företagare* 67

Företagare som specialsubjekt. Accessoriskt företagars ansvar. Ansvar för företagare såsom ospecificerat brottssubjekt. Placering av ansvar inom ett företag.

3.4 *Ansvar i juridiska personer* 75

Allmänt. Ansvar för brott med ospecificerat brottssubjekt. Ansvar för brott som kräver specialsubjekt.

4. Orsakande 79

4.1 *Typer av frågor om orsakande* 79

4.2 *Fysiska kausalkedjor* 81

Naturvetenskapliga lagar. Konkret orsakande. Etablerande av fysiska kausalkedjor.

4.3   *Fysiska kausallinjer*   87

Negativa orsaker och följder. Etablerande av andra kausallinjer än kausalkedjor. Underlåtenhet som orsak. Heterogena kausallinjer.

4.4   *Psykiskt orsakande*   90

Handlingsskäl. Skäl och orsak. Mänsklig påverkan.

4.5   *Betingelse teorien*   95

4.6   *Straffrättens orsaksrekvisit*   97

5.   **Fara och risk**   100

5.1   *Olika betydelser av "fara"*   100

5.2   *Möjlighet*   101

Existensiell möjlighet. Kognitiv möjlighet. Sannolikhet. Risk.

5.3   *Konkret fara*   106

5.4   *Farlighet*   109

Farliga gärningsindivider. Farliga gärningstyper. Farliga saker m.m. Gärningar ägnade att ... .

5.5   *Straffrättens farerekvisit*   113

5.6   *Skadedelikt och faredelikt*   116

6.   **Underlåtenhetsbrott**   118

6.1   *Typer av underlåtenhetsbrott*   118

Kommissivdelikt och omissivdelikt. Äkta och oäkta underlåtenhetsbrott. Överträdelse av kommissivdelikt genom underlåtenhet. Terminologisk sammanfattning.

6.2   *Garantläran*   121

Inledning. Tolkningsproblematiken.

6.3   *Ställning som övervakningsgarant*   125

Ansvar för eget beteende. Ansvar för annan persons beteende. Ansvar för andra farokällor.

6.4   *Ställning som skyddsgarant* 131

6.5   *Garantlärans tillämpningsområde* 133

Allmänt. Underlåtenhet att bistå nödställd. Exempel på garantlärans tillämpning vid andra brottstyper än brott enligt BrB kap. 3.

6.6   *Vårdnadshavaransvar o.dyl.* 142

7.   Nationella begränsningar 145

7.1   *Allmänt* 145

7.2   *Brottssubjekt, brottsobjekt och nationella intressen* 147

7.3   *Territoriella begränsningar* 149

Brottsbalksbrott. Specialstraffrättsliga brott. Svenskt område. Gärningsort.

7.4   *Trafikbrott förövade utomlands* 155

8.   Konkurrens mellan brott 158

8.1   *Konkurrensfrågor* 158

8.2   *Terminologi och lösningsalternativ* 159

Regelkonkurrens och gärningskonkurrens. Skenbar och verklig konkurrens. Lagkonkurrens och brottskonkurrens. Likartad konkurrens och olikartad konkurrens.

8.3   *Rättspolitisk bakgrund* 161

8.4   *Exkurs om idealkonkurrens och realkonkurrens* 162

Samma gärning. Distinktionens processuella betydelse. Distinktionens betydelse för konkurrensläran.

9.   Regelkonkurrens 166

9.1   *Begreppsbestämning* 166

9.2   *Subsidiaritet* 167

Allmänt. Subsidiaritet vid subordination. Subsidiaritet vid interferens. Åtal och subsidiaritet. Förenkling av konkurrensläran?

9.3   *Exempel* 174

10.   Gärningskonkurrens 198

10.1   *Problematiken* 198

Likartad konkurrens. Olikartad konkurrens: relationen till regelkonkurrens. Olikartad konkurrens: skenbar konkurrens och verklig konkurrens. Lagkonkurrens och brottskonkurrens.

10.2   *Brottsenhet* 203

Likartad konkurrens. Allmänt. Exempel. Kollektivdelikt. Seriebrottslighet vid förmögenhetsbrotten.

10.3   *Medbesträffade gärningar* 215

10.4   *Exempel på lagkonkurrens och brottskonkurrens* 218

10.5   *Lagkonkurrens med citering* 230

Konstruktionen. Kritik.

10.6   *In fine* 239

Litteratur 241

Rättsfall 258

Förkortningar

A (B, C)	viss person
BB	Byggningabalken (1734)
BrB	Brottsbalken 1962:700
BrP	Lagen 1964:163 om införande av brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
DataL	Datalagen 1973:289
Dir.	Utredningsdirektiv
Ds	Departementsserien
Ds Ju	Departementsserien (justitiedepartementet)
EG	Europeiska gemenskaperna/gemenskapen
EU	Europeiska unionen
F	viss följd
FB	Föräldrabalken 1949:381
FN	Förenta Nationerna
G	viss gärning
H	viss handling
HD	Högsta domstolen
HovR	hovrätt(en)
JB	Jordabalken 1970:994
JFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
JT	Juridisk tidskrift
kap.	kapitel
KF	kunglig förordning
KK	kunglig kungörelse
KvaL	Lagen 1974:203 om kriminalvård i anstalt
LUL	Lagen 1964:167 med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd. I

NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, avd. II
Nord	Nordiska ministerrådet
NSL	Narkotikastrafflagen 1968:64
NTfK	Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
NU	Nordisk utredningsserie
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
p (q)	visst påstående
p.	punkt
Prop.	Kungl. Majt:s eller regeringens proposition
RB	Rättegångsbalken 1942:740
RF	Regeringsformen (kungjord genom KK 1974:152)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Riksåklagaren
s.	sida
SBL	Skattebrottslagen 1971:69
SFS	Svensk författningssamling
Sjöl	Sjölagen 1994:1009
SL	Strafflagen 1864:11 s. 1
SOU	Statens offentliga utredningar
SP	KF 1864:11 s. 101 om nya strafflagens införande
st.	stycke
SvJT	Svensk Juristtidning
SvJT rf	Svensk Juristtidnings rättsfallsavdelning
SÖ	Sveriges överenskommelser med främmande makter
t	viss tidpunkt
TBL	Lagen 1951:649 om straff för vissa trafikbrott
TF	Tryckfrihetsförordningen (kungjord genom KK 1949:105)
TfR	Tidskrift for Rettsvitenskap
TR	tingsrätt(en)
UB	Utsökningsbalken 1981:774
VSL	Lagen 1960:418 om straff för varusmuggling
VTk	Vägrattfikkungörelsen 1972:603
YGL	Yttrandefrihetsgrundlagen (kungjord genom förordningen 1991:1469)
ÄB	Ärvdabalken 1958:637

1. Inledning till straffrätten

1.1 Brott, straff och brottspåföljd

Brott och straff finns i varje samhälle. Med "brott" avses då, i ungefärliga ordalag, att någon bryter mot samhällets regler, och med "straff" ett lidande som tillfogas honom därför att han brutit mot reglerna.

Begreppet *straff* kan närmare bestämmas på följande sätt: straffet är ett lidande eller obehag som avsiktligt tillfogas en person

(a) därför att han har överträtt en befallning eller regel som uppfattas som bindande för honom;

(b) av någon — t.ex. "staten" — i auktoritativ ställning;

(c) på ett "opersonligt" sätt, motiverat av rättviseskäl (jämför den oreglerade hämnden).

Att göra en motsvarande bestämning av begreppet *brott* är inte möjligt. Det går inte att finna något gemensamt för allt det som kallas brott, utom just överträdelsen av en norm (given av en gud, en härskare, ett parlament eller annan lagstiftande församling eller myndighet, en sammanslutning, osv. eller given i vad som uppfattas som den "naturliga" lagen). Ett brott innefattar således olydnad mot en auktoritet eller en auktoritativ norm.

I straffrätten används orden "brott" och "straff" i teknisk betydelse. Begreppen har en grundläggande systematisk funktion. För att de skall kunna fylla denna funktion krävs att de ges en formell definition.

Ett *brott* är, enligt Brottsbalken (BrB) 1:1, en gärning som är beskriven i en författning och för vilken straff är föreskrivet. Endast staten har således ett straffanspråk, även om enskilda personer i vissa fall kan påverka huruvida straff ådöms i det särskilda fallet.

Definitionen av "brott" i BrB 1:1 säger alltså, att brott är det samma som en *straffbelagd gärning*. Som vi skall se är denna bestämning föga uttömmande: den ger blott en nödvändig förutsättning, som inte är tillräcklig (se redan BrB 1:2).

Ett *straff* är i sin tur, enligt BrB 1:3, böter eller fängelse. För att närmare få veta vad ett straff innebär måste man konsultera BrB kap. 25 och 26 samt olika författningar som avser verkställighet av straff.

Det är således bara vissa noggrant bestämda former av frihetsförlust och tvångsbetalning av pengar, som juridiskt sett kvalificeras som straff. Andra ingripanden, som uppfyller allmänspråkliga krav på att vara straff och som kanske upplevs som något värre än fängelse och böter, är inte "straff" i juridisk mening.

Rättsverkan av brott är inte bara straff. Lagstiftningen arbetar härvidlag med följande systematik. Man skiljer till en början mellan (1) *påföljd för brott* och (2) *annan rättsverkan av brott*. Påföljderna indelas i (1)(a) *straff* och (1)(b) *annan påföljd*. Annan rättsverkan är enligt BrB 1:8 antingen (2)(a) *skadestånd* eller (2)(b) *särskild rättsverkan* (t.ex. förverkande, företagsbot, förlust av körkort, utvisning, disciplinär åtgärd). I denna klassificering ingår inte sådana rättsföljder som skyldighet att betala rättegångskostnad, registrering av brott och myndighets framtida beaktande av att brott förövats.

Påföljder för brott är de specifikt straffrättsliga sanktionerna. Såsom annan påföljd för brott än straff betecknas villkorlig dom (BrB kap. 27), skyddstillsyn (BrB kap. 28) och överlämnande till särskild vård (BrB kap. 31). Enligt BrB 1:4 får dessa tillämpas trots att de inte är nämnda i bestämmelserna om de särskilda brotten. I BrB 1:5 sägs att fängelse är att anse som svårare straff än böter, och av BrB 27:1 och 28:1 framgår att villkorlig dom och skyddstillsyn är alternativ till fängelse, men inte alternativ till böter; överlämnande till särskild vård kan däremot ersätta både fängelse och böter. Det förekommer även att annan brottspåföljd än straff förenas med straff som sanktion för ett brott.

Skadestånd är en civilrättslig sanktion. *Särskild rättsverkan* av brott har ibland rent straffrättslig karaktär (t.ex. förverkande och företagsbot); i andra fall rör det sig om sanktioner av närmast förvaltningsrättslig art. Se även BrB 20:4 om skiljande från uppdrag.

Har en domstol funnit att någon förövat brott skall den alltid utdöma påföljd härför, såvida inte någon särskild undantagsregel är

tillämplig (se t.ex. BrB 2:6, 29:6, 30:6, 35:1-6). Huruvida annan rättsverkan än påföljd skall ådömas beror inte på samma sätt enbart på att brott är förövat.

Av det sagda framgår, att termen "straffrätt" egentligen är mindre adekvat än "kriminalrätt" (lat. "crimen" = "brott"); om brott är alltid fråga, men även om brott förövats behöver sanktionen inte vara ett straff.

1.2 Behörighet att lagstifta om brott

Allmänt. I RF 8:3 sägs, att föreskrifter om förhållandet mellan enskilda och det allmänna, vilka gäller åligganden för enskilda eller i övrigt avser ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden, måste meddelas genom *lag*. Såsom exempel på sådana föreskrifter nämns föreskrifter om brott och rättsverkan av brott. Av RF 1:4 framgår att endast *riksdagen* har kompetens att stifta lag.

Riksdagens kompetens att lagstifta om brott och rättsverkan av brott kan i viss omfattning *delegeras till regeringen*. Reglerna härom finns i RF 8:7. Delegation kan ske enbart beträffande föreskrifter i särskilt angivna ämnen. Det rör sig om rättsområden där behov av snabba ingripanden kan uppkomma (bl.a. skydd för liv, personlig säkerhet eller hälsa, in- och utförsel av varor, näringsverksamhet, jakt och fiske, natur- och miljövård, trafik och ordningen på allmän plats). Föreskrifter om brott och rättsverkan av brott, som sålunda ges av regeringen i *förordning* (till skillnad från lag), får inte avse annan rättsverkan av brott än böter; undantag gäller dock för det fall att riksdagen föreskrivit viss annan rättsverkan vid överträdelse av föreskrift som regeringen meddelar med stöd av bemyndigandet. Vidare framgår av RF 8:11 att utfärdandet av *bestämmelser* i ämnet kan överlåtas åt förvaltningsmyndighet eller kommun.

Om regeringen sålunda saknar självständig behörighet att lagstifta om brott och brottspåföljder, har den likväl enligt RF 8:13 kompetens att i förordning meddela föreskrifter om verkställighet av lag (och därmed även t.ex. föreskrifter om verkställighet av straff och andra brottspåföljder), liksom att i förordning överlåta åt underordnad myndighet (t.ex. kriminalvårdsstyrelsen) att meddela bestämmelser i ämnet. Se även RF 8:8, 10, 12, 14 och 17.

Det skall också beaktas, att enligt övergångsbestämmelserna till RF skall äldre författning eller föreskrift äga fortsatt giltighet utan hinder av att den inte tillkommit i den ordning som skulle ha iakttagits vid tillämpning av RF.

I RF 8:1 hänvisas till RF kap. 2, som handlar om *grundläggande fri- och rättigheter*. Riksdagens kompetens att ge föreskrifter om brott och rättsverkan av brott begränsas härigenom i viss mån. Det är dock att märka, att flertalet fri- och rättigheter kan åsidosättas under förutsättningar som anges i RF 2:12-16. Ser vi t.ex. till förbjudna straffformer finner vi att det behövs grundlagsändring för att införa dödsstraff (RF 2:4), kroppsstraff (RF 2:5), landsförvisning eller förlust av medborgarskap (RF 2:7). Avsteg från den viktiga regleringen av *legalitetsprincipen* (bl.a. förbud mot skärpande retroaktiv strafflagstiftning) i RF 2:10 kan likaså ske först efter grundlagsändring.

Lagstiftningen om grundläggande fri- och rättigheter har en bakgrund i regleringen av *mänskliga rättigheter* i två av Sverige ratificerade folkrättsliga dokument:

(1) Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (1950) med en rad tilläggsprotokoll; se SÖ 1952:35, 1953:26, 1964:9-11, 1966:34, 1981:11. Enligt lagen 1994:1219 om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna gäller numera denna konvention som svensk lag. Den har alltså inte rang av grundlag.

(2) Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (1966) jämte ett fakultativt protokoll; se SÖ 1971:42-43.

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948) är däremot inte juridiskt bindande för någon stat. Den har ändå haft stor betydelse som uttryck för en världsupinion och som en moralisk måttstock för staterna. Innehållsmässigt skiljer den sig inte nämnvärt från konventionerna.

Ytterligare en begränsning av riksdagens lagstiftningskompetens ligger i att föreskrifter om tryckfrihetsbrott och vissa andra yttrandefrihetsbrott skall ges i grundlagsform (se RF 1:3, 2:1, TF 1:1, 1:3, YGL 1:1, 1:4).

Riksdagens lagstiftningskompetens har ingen annan "rättsgrund" än den som RF och dess närmaste föregångare ger (1809 års rege-

ringsform tillkom i samband med en revolution). Man kan alltså säga att Sveriges folk har tagit sig rätten att använda straff och straffhot som medel för social kontroll.

Yttrandefrihetslagstiftningen. I RF 2:1 st. 2 sägs, att beträffande tryckfriheten och viss annan yttrandefrihet gäller vad som är föreskrivet i TF och YGL, som också är grundlagar (RF 1:3). Allmänt gäller en privilegiering av offentliga yttranden i tryckt skrift, radio, television, film, osv. Den närmare innebörden av tryckfriheten redovisas i TF kap. 1, medan de grundläggande bestämmelserna om annan yttrandefrihet finns i YGL kap. 1.

Mot i Sverige förövat missbruk av tryckfriheten eller annan yttrandefrihet får myndighet eller annat allmänt organ ingripa endast om stöd därför finns i TF eller YGL (TF 1:3, YGL 1:4). Från straffrättslig synpunkt är det synnerligen viktigt att man har klart för sig när dessa lagverk är tillämpliga, eftersom de blockerar användningen av vanliga straffbestämmelser. Det kan emellertid vara mycket svårt att dra en gräns mellan fall, där yttranden är förgripliga på grund av sitt innehåll (missbruk av yttrandefrihet), och fall, där de är förgripliga på annan grund. (Dessutom finns särskilda undantag beträffande yttranden som närmast är förgripliga på grund av sitt innehåll; se t.ex. TF 1:8, 1:9, 7:2 och 7:3.)

Hithörande frågor behandlas i HÅKAN STRÖMBERGS lärobok *Tryckfrihetsrätt*. De berörs därför inte i det följande på annat sätt än att det ibland erinras om att en särskild reglering råder enligt TF och YGL.

1.3 Systematik och lagstiftningsteknik

Grundläggande indelningar. Den centrala författningen rörande brott och brottspåföljder är *Brottsbalken* (BrB). Här finner man främst den traditionella, allvarliga brottsligheten reglerad. Den straffrättsliga lagstiftningen utanför BrB är emellertid i kvantitativt hänseende mer betydande än BrB, både i fråga om antalet brottstyper och mängden förövade brott. Utanför BrB regleras t.ex. brott mot skatte-, trafik-, tull- och narkotikalagstiftningen.

Med utgångspunkt i huruvida den straffrättsliga regleringen förekommer i eller utom BrB skiljer man mellan

- (1) *allmän straffrätt* (= brottsbalksstraffrätt); och
- (2) *specialstraffrätt* (= straffrätt reglerad utanför BrB).

Denna distinktion skall noga skiljas från en annan:

(A) straffrättens *allmänna del* (allmänna regler om brott, påföljder för brott och vissa andra rättsverkningar av brott);

(B) straffrättens *speciella del* (regler om enskilda brottstyper och straff för dessa).

Den speciella delen utgörs av de regler varigenom särskilt angivna gärningar beläggs med straff. För BrB:s del finner man dessa i BrB kap. 3-22 (den s.k. *brottskatalogen*).

Ytterligare en indelning av den straffrättsliga materian kan göras genom att utgå från den tidigare berörda uppdelningen på

(a) *brott*; och

(b) *påföljd för brott* (jämte särskild rättsverkan av specifikt straffrättslig art).

De tre anförda distinktionerna korsar varandra. Det finns alltså en allmän och en speciell del både i den allmänna straffrätten och i specialstraffrätten. Vardera av de fyra kategorier som sålunda uppkommer kan i sin tur delas i en del som avser brott och en annan som avser sanktioner.

Termerna "allmän straffrätt" och "straffrättens allmänna del" kan lätt förväxlas. I det följande används därför inte den förstnämnda. För den avsedda distinktionen används endast termerna "brottsbalksstraffrätt" och "specialstraffrätt".

Till specialstraffrätten hör även yttrandefrihetsbrotten och andra brott enligt TF och YGL.

Som nämnts i 1.2 är *TF och YGL exklusiva strafflagar såvitt gäller missbruk av yttrandefrihet*. Regleringen av tryckfrihetsbrott och andra yttrandefrihetsbrott innebär att ansvar för vissa brottsbalksbrott (och eventuellt något specialstraffrättsligt brott mot tystnadsplikt) utkrävs i särskild ordning, medan ansvar för andra brott utesluts. Ansvar förutsätter också att ifrågavarande gärning är brottslig både enligt vanlig lag och enligt TF eller YGL. Detta innebär t.ex. att en avkriminalisering i BrB av en gärning, som är straffbelagd också i TF, omedelbart medför en avkriminalisering också i TF, trots att den förändring av grundlag föreskrivna ordningen inte har följts. En begränsning av den allmänna yttrandefriheten, genom nykriminalisering i BrB, påverkar däremot inte tryckfriheten förrän TF har ändrats ge-

nom två riksdagsbeslut med mellanliggande riksdagsval (se närmare RF 8:15 och 8:17).

Brottsbalksreformen. I 1734 års lag fanns två straffrättsliga balkar: *Missgärningsbalken*, som innehöll bestämmelser om de enskilda brotten, och *Straffbalken*, som innehöll bestämmelser om verkställighet av straff. Efter 1809 års statsvälvning påbörjades arbetet på ett stort lagverk, som endast delvis skulle komma att förverkligas. Den ledande straffrättsreformatorn kom att bli Johan Gabriel Richert (1784-1864). 1864 antogs *Strafflagen* (SL), vars första sex kapitel upptog allmänna regler om brott och straff (och om skadestånd) medan de övriga innehöll bestämmelser om de enskilda brotten.

SL trädde i kraft 1865. Till väsentlig del utgjorde den en sammanfattning av redan genomförda reformer. Den var omodern redan vid sin tillkomst, i vart fall såvitt gällde de ofullständigt reglerade allmänna lärorna om brotten. Trots detta kom den att gälla i exakt ett århundrade. Under denna tid företogs visserligen en stor mängd ändringar (särskilt bör 1890 års ändringar nämnas), men fram till omkring 1940 hade dessa närmast karaktär av detaljjusteringar.

Att SL kom att gälla så länge hängde ironiskt nog samman med att man redan vid 1900-talets början vidtog åtgärder för att få en helt ny strafflag till stånd. Från 1909 arbetade professorn Johan C.W. Thyrén (1861-1933) på ett förslag till ny strafflag. Detta ledde till en rad reformer i påföljdssystemet. Men beträffande de enskilda brotten resulterade utredningsarbetet i föga mer än unika rättsjämförande översikter. En år 1916 tillsatt strafflagskommission lade 1923 på grundval av Thyréns arbete fram ett förslag till en strafflagens allmänna del, men detta ledde ej till lagstiftning.

Under 1930-talet övergavs tanken på att ersätta SL med en helt ny strafflag i en omgång. Man övergick till att försöka genomföra partiella reformer. SL, som byggde på ett förslag som utarbetats omkring 100 år tidigare under helt annorlunda samhällsförhållanden, var vid det laget klart föråldrad.

Riktlinjerna för det fortsatta reformarbetet uppdrogs av justitieministern Karl Schlyter (1879-1959) i två program år 1932 och 1934.

1937 tillsattes *straffrättskommittén*, vars mest inflytelserike ledamot torde ha varit sedermera professorn Ivar Strahl (1899-1988). Kommitténs arbete ledde i tre etapper till ny lagstiftning rörande brotten (och därtill knutna straffsatser):

(1) 1942: Ny lydelse av SL kap. 20-23 (motsvarar BrB kap. 8-11: förmögenhetsbrotten utom skadegörelsebrotten). Efter förslag av en särskild kommitté tillkom samtidigt regler rörande försök till brott.

(2) 1948: Ny lydelse av SL kap. 8-13, 19, 24-25 (motsvarar BrB kap. 12-20: brott mot staten och allmänheten samt skadegörelsebrotten). SL kap. 7 (religionsbrott) upphävdes. Militärstraffrätten nyreglerades i SL kap. 26-27 (motsvarar BrB kap. 21-22), som ersatte den tidigare fristående strafflagen för krigsmakten. Nya regler om förberedelse och medverkan infördes.

(3) 1962 (Brottsbalken, BrB): Ny lagstiftning rörande brotten mot person (BrB kap. 3-7), om nöd, nödvärn, m.m. (BrB kap. 24) och om tillämpligheten av svensk lag (BrB kap. 2). Till BrB överfördes med endast obetydliga justeringar de delar av SL, som reformerats 1942 och 1948. Reglerna om försök, förberedelse, medverkan o.dyl. samlades i BrB kap. 23.

1938 tillsattes *strafflagberedningen* med Schlyter som ordförande. Beredningen hade i uppdrag att lämna förslag till reglering av påföljdssystemet. Bestämmelserna härom fanns nästan helt i särskilda lagar; under 1900-talet hade en rad partiella reformer genomförts.

Straffrättskommitténs slutbetänkande förelåg 1953 (förslag till brottsbalk) och strafflagberedningens 1956 (förslag till skyddsbalk). Det fanns således vissa planer på att efter mönster av 1734 års lag reglera den centrala straffrätten i två balkar. Snart framstod emellertid en sammansmältning av de två förslagen som den lämpligaste lösningen, varvid man dock såg SL:s systematik som alltför läroboksmässig och föredrog en som mer påminner om den som fanns i 1734 års lag. Efter bearbetning i justitiedepartementet, varvid man inte sällan tog intryck av lagrådets synpunkter, avgavs proposition till riksdagen 1962. Propositionen antogs så gott som oförändrad. BrB trädde i kraft 1965 (se 1964 års lag om införande av brottsbalken, den s.k. promulgationslagen, BrP).

BrB är indelad i tre avdelningar:

- I: Allmänna bestämmelser (kap. 1-2);
- II: Om brotten (kap. 3-24);
- III: Om påföljderna (kap. 25-38).

Man har således inte följt det i utländska strafflagar vanliga systemet att göra en indelning i en allmän och en speciell del.

Allmänna regler om brotten finns i kap. 1 (§§ 1 och 2), 23 och 24, allmänna regler om påföljderna (och vissa former av särskild rättsverkan) i återstoden av kap. 1 och i kap. 25-36. Den speciella delen utgörs av kap. 3-22 (brottskatalogen). Kap. 2, 37 och 38 samt vissa slutparagrafer i brottskatalogens kapitel innehåller processuella regler.

Från och med 1965 har BrB ändrats ett stort antal gånger. I åtskilliga kapitel har ändringarna varit mycket omfattande, och i en del fall har kapitlen fått helt nytt innehåll. För en redovisning av denna rättsutveckling hänvisas till brottsbalkskommentaren.

Specialstraffrätten. I svensk rätt förekommer ingen klassificering av straffbelagda gärningar efter straffvärdhet, så att man skiljer mellan t.ex. brott (förbrytelser) och förseelser. De brottstyper som togs med i Missgärningsbalken i 1734 års lag ansågs emellertid principiellt vara sådana, att det inte fanns anledning att räkna med förändrade uppfattningar om att gärningarna var så förkastliga att de borde bestraffas på angivet sätt. Utanför den allmänna lagen hölls sådana straffbestämmelser som mer var föranledda av just då rådande förhållanden. (Man brukar tala om *mala in se* — det i sig onda — och *mala prohibita* — det som är ont, därför att det är förbjudet.) Bakom utformningen av innehållet i 1864 års SL låg en liknande tankegång: däri skulle inrymmas "egentliga rättskränkningar", medan s.k. preventiva lagar och bestämmelser avseende polisförseelser borde hållas utanför. Programmet kom dock inte att genomföras med full konsekvens. Samhällsutvecklingen medförde sedan, att det blev helt omöjligt att finna någon principiell skillnad mellan brott som reglerades i respektive utanför SL. I särskilda specialstraffrättsliga lagar upptogs efter hand straffbud rörande gärningar som i straffvärdhet var jämställda med huvuddelen av strafflagsbrotten.

I förevarande hänseende är BrB anmärkningsvärt traditionell. Dess materia ansluter sig helt till SL:s. BrB:s brottskatalog är närmast en reviderad upplaga av SL:s. Ett bagatellbrott som förargelseväckande beteende finns av tradition i den centrala lagen, medan bestämmelser om folkmord, skattebrott, trafikbrott, smuglingsbrott och narkotikabrott finns i särskilda lagar. Den i kvantitativt hänseende viktiga delen av den allvarliga brottsligheten är — om vi bortser från stöldbrotten — alltså reglerad utanför BrB. Bakgrunden till det angivna förhållandet är att finna i ett uttalande av straffrättskommittén:

uppfattningen om vad som överhuvud bör straffas, om vad som skall vara brottsligt, förändras visserligen under tidernas lopp på skilda punkter men vilar dock i huvudsak på obrutna traditioner, vilka kommittén sett som sin uppgift att bevara.

Om uppdelningen i brottsbalksstraffrätt och specialstraffrätt således har en rent formell grund, kan man fråga varför man inte samlar alla straffbud i en strafflag. Givet är att man kunde ha en brottsbalk, som omfattar åtskilligt mer än som nu är fallet. Men att samla alla straffbestämmelser i en lag vore högst olämpligt, i vart fall om man skulle ha annat än hänvisningsstadganden. Majoriteten av de specialstraffrättsliga bestämmelserna är nämligen av *blankettkaraktär*. De säger att den skall dömas till straff som överträder ett förbud eller påbud som föreskrivits i ett visst sammanhang eller i ett visst lagrum. Fullständiga brottsbeskrivningar skulle komma att bestå i upprepningar av t.o.m. hela författningar från alla tänkbara rättsområden.

De viktigaste specialstraffrättsliga brotten är upptagna i *särskilda strafflagar*:

- lagen 1951:649 om straff för vissa trafikbrott (TBL);
- lagen 1960:418 om straff för varusmuggling (VSL);
- narkotikastrafflagen 1968:64 (NSL);
- skattebrottslagen 1971:69 (SBL).

Specialstraffrättens allmänna del är numera i huvudsak identisk med brottsbalksstraffrättens allmänna del, såvida det inte finns särskild lagreglering — sådan finns bl.a. beträffande förverkande. (Se vidare nedan 7.3 för ett undantag.)

Straffbud. Ett straffbud är en bestämmelse som straffbelägger en viss gärningstyp. Redan av RF 1:2 st. 1 följer att en sådan bestämmelse måste vara *allmän*, både i den meningen att det är *gärningstyper*, inte vissa konkreta gärningar, som i lagstiftningen beläggs med straff, och att det är *klasser av personer*, inte vissa konkreta personer, som utpekas som tänkbara förövare av brott. Oftast riktar sig kriminaliseringen formellt mot alla personer, men ibland är den begränsad till att avse vissa speciella grupper (s.k. specialsubjekt; se vidare nedan 3.2). Kriminaliseringar som formellt riktar sig mot envar drabbar dock i praktiken ofta blott vissa persongrupper.

Särskilt i BrB har straffbuden formen av *handlingsregler för domaren*, dvs. den som har behörighet att ådöma straff. Domaren åläggs att under vissa omständigheter ådöma straff som utväljs inom

en viss *straffskala* (*strafflatitud*) med ett *straffmaximum* och ett *straffminimum*. Se t.ex. BrB 3:2: "fängelse, lägst sex och högst tio år". Undantagsvis, såsom i BrB 3:1, anges ingen verklig skala, utan bara ett par alternativ: "fängelse i tio år eller på livstid." Ibland framgår straffminimum inte av själva straffbestämmelsen utan av allmänna bestämmelser om minima för böter (BrB 25:1-4) och fängelse (BrB 26:1).

Standardformeln för ett straffbud är denna: "Den som gör G, döms för brott till visst straff inom viss skala."

Straffbuden är således inte utformade som påbud eller förbud riktade till medborgarna. Å andra sidan bereder det inga svårigheter att formulera om straffbuden till handlingsregler för medborgare. Skall man vara riktigt noga, kan ett straffbud överträdas endast av en domare. Det är emellertid vanligt att man säger att en gärningsman överträder ett straffbud eller en straffbestämmelse. Man avser då den handlingsregel för medborgare som kan utläsas ur handlingsregeln för domare.

Av straffbuden framgår — de speciella — kraven för att ett brott skall föreligga. Man kan säga att i straffbudet finns en *brottsbeskrivning* eller *brottsdefinition*. Noga taget rör det sig dock inte om definition av ett brott utan av en *straffbelagd gärning*. För att ett brott skall föreligga krävs åtskilligt mer än att ett straffbuds brottsbeskrivning är tillämplig (se nedan 1.4). Av BrB 8:1 framgår att stöld föreligger, *om* någon olovligen tar vad annan tillhör med uppsåt att tillägna sig det och tillgreppet innebär skada. Villkorssatsen anger här vissa brottsförutsättningar. Men dessa är ej tillräckliga för att gärningen skall klassificeras som brott; i själva verket är de inte heller nödvändiga (se BrB 23:7).

I stället för om brottsförutsättningar eller vad som krävs för att brott skall föreligga talar man ofta om *brottsrekvisit*.

Såsom redan berörts förekommer särskilt i specialstraffrätten straffbud som till formen avviker från standardformeln. Av sådana straffbud med *blankettkaraktär* kan två typer urskiljas:

(1) Efter att i ett stadgande vissa förhållningsregler givits, sägs i ett annat att den som överträder de regler som finns i det förra döms (för brott) till visst straff inom viss skala. Se t.ex. läkemedelslagen 1992:859 § 26.

(2) S.k. egentliga blankettstraffbud: i straffbudet sägs att den som överträder de förhållningsregler som givits i ett visst ämne döms (för brott) till visst straff inom viss skala. Se t.ex. BrB 10:8 och VSL § 1. I detta fall får man alltså ingen anvisning om var man finner förhållningsreglerna, och det kan faktiskt vara så att straffbudet saknar funktion, därför att det inte finns några relevanta förhållningsregler.

När två straffarter förekommer i straffskalan nämner lagen i regel böter före fängelse. Denna ordning innefattar ingen presumtion för att böter skall användas i normalfall.

Straffskalan för en brottstyp är av rättslig betydelse i åtskilliga hänseenden. Exempelvis kan nämnas att *enskild person kan gripa* en brottsling som påträffas på bar gärning eller flyende fot, blott om på brottet kan följa fängelse; det förutsätts alltså att fängelse är upptaget i straffskalan för brottstypen (RB 24:7 st. 2 och LUL § 34; jämför NJA 1978 s. 67). Man får således på bar gärning gripa t.ex. den som ofredat en (BrB 4:7) eller snattat (BrB 8:2), men inte den som gör sig skyldig till tagande av olovlig väg (BrB 12:4).

Straffskalan har vidare betydelse för möjligheten att meddela åtals- eftergift enligt RB 20:7 och användningen av vissa straffprocessuella tvångsmedel (anhållande, häktning, reseförbud, anmälningsskyldighet, husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning, telefonavlyssning; se RB kap. 24-28) i samband med utredning om brott och även för om lagföring genom domstols dom kan ersättas av strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot (se RB kap. 48, LUL § 15) eller om polisman har möjlighet att lämna rapporteftergift (se polisförordningen 1984:730 5:5). Även RB:s regler om domförhet, vittnesplikt och resning samt vissa regler om sekretess, utvisning, utlämning och svensk domstols behörighet att pröva brott som begåtts utom riket anknyter i viss mån till straffskalorna.

Brottets straffmaximum är enligt BrB kap. 35 avgörande för preskriptionstiden.

Brottskatalogens systematik. Det finns givetvis många metoder efter vilka en brottsindelning kan ske. Utomlands är vanligt att vikt läggs vid grovheten eller farligheten hos brottet, så att man skiljer mellan t.ex. *brott* (eller förbrytelser) och *förseelser*. Någon motsvarighet här till finns tyvärr inte i svensk rätt; det skulle ha varit till fördel både lagstiftningstekniskt och rättspolitiskt.

En annan indelningsgrund är att finna i arten av det intresse eller värde brottet närmast kränker (*skyddsintresset*).

SL:s brottskatalog kunde i stora drag ses som indelad i brott mot staten, brott mot person, förmögenhetsbrott och ämbetsbrott. Efter förslag av Thyrén kom brottsbalksreformen att vägledas av en indelning av brotten i fyra grupper. Indelningsgrund är just arten av det intresse, varemot brottet närmast riktar sig. I BrB har de fyra grupperna ordnats så, att brottstyper som är särskilt vanliga eller eljest är av störst intresse för allmänheten (t. ex. därför att de berör folk i allmänhet eller har starka historiska traditioner) har placerats först:

- (1) Brott mot person (kap. 3-7);
- (2) Förmögenhetsbrott (kap. 8-12);
- (3) Brott mot allmänheten (kap. 13-15);
- (4) Brott mot staten (kap. 16-20); och
- (5) Brott mot staten i krigssituationer (kap. 21-22).

Det är givet att det i vissa fall är tveksamt i vilken grupp en brottstyp skall placeras (se t.ex. BrB 9:9, 15:5-9 och 16:13).

Efter en tredje indelningsgrund lägger man vikt vid *sättet för brottets förövande*. Denna har i viss mån varit vägledande vid indelningen i kapitel inom de fyra grupperna av brott. Se t.ex. BrB kap. 8-10, som bygger på skillnaderna mellan besittningsrubbing, psykisk påverkan och missbruk av egen maktsfär. Även härvidlag har emellertid distinktioner mellan olika typer av skyddsintressen tillmätts viss betydelse. Rörande den närmare fördelningen på kapitel hänvisas till framställningar över de enskilda brotten.

Brotskatalogens *kapitel* är uppbyggda på följande sätt.

(a) Huvuddelen av brotskatalogen (BrB kap. 3-22) består av *straffbud* (se t.ex. BrB 8:1-11).

(b) Ibland utskils bland straffbudena sådana som utpekar särskilda brottstyper (med egna straffskalor) för *grova och/eller ringa fall* av en viss brottsart (se t.ex. 8:2 och 4).

(c) För att *försök*, *förberedelse* eller *stämpling* till brott eller *underlåtenhet att avslöja brott*, som nämns i kapitlet i fråga, skall beläggas med straff måste särskilt anges att så sker (se t.ex. 8:12).

(d) Åtskilliga kapitel i BrB avslutas med särskilda regler rörande *åtal* för i kapitlet upptagna brott (se t.ex. 8:13).

Brottsbeteckningar och gradindelning. 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrott, varigenom brottsbalksreformen inleddes, innebar att man övergav äldre lagstiftningsteknik. Ett relativt stort antal brottstyper med relativt snäva strafflatituder ersattes av ett mindre antal brottstyper med vidare latituder. Brottsbegreppen gjordes alltså mer generella än förut. Denna syntetisering gav möjlighet att — i långa stycken utan förkonstling — ge varje särskilt brottsbegrepp en egen beteckning. Numera är brottsbeteckningen upptagen i lagtexten med kursiverad stil.

Avsikten är att brottsbeteckningen alltid skall utsättas i domslutet (jämför RB 30:5). Man menar, att allmänheten härigenom lättare hålls underrättad om vilka förfaranden som är brottsliga. I motiven framhålls, att vikten av att brottsbeteckningen anges i domen blir större ju vanligare det blir, att bestämda straff ersätts av andra påföljder. Det samhälleliga klander som ligger i en brottmålsdom kommer mer preciserat till uttryck, om man dömer någon till villkorlig dom för grov stöld eller till villkorlig dom för snatteri än om man bara dömer honom till villkorlig dom.

För åtskilliga brott, som tidigare helt saknat beteckning, infördes sådan. Det bästa exemplet på att behov funnits av språkliga nybildningar och att dessa snabbt införlivats i allmänt språkbruk ger termen "häleri" (införd 1942).

Till följd av att straffskalorna vidgades förde den nya, syntetiserande, lagstiftningstekniken med sig en viss kompetensförskjutning från lagstiftare till domstol i fråga om straffbestämningen. För att i någon mån motverka denna nackdel utnyttjades från och med 1942 års lagstiftning ett annat tekniskt grepp: åtskilliga brottstyper uppdelades i två eller tre *svårhetsgrader* med var sin straffskala. T.ex. bedrägeri delades upp i grovt bedrägeri, bedrägeri och bedrägligt beteende (se BrB 9:1-3). En liknande gradindelning fanns tidigare i stort sett bara vid stöld.

Varje grad av en grundläggande brottstyp räknas som en *särskild brottstyp* för sig. Detta har betydelse bl.a. i preskriptionshänseende (se BrB 35:1).

Vid gradindelning används vanligen termerna "grovt brott" och "ringa brott". I en del fall skulle det vara stötande att tala om ringa brott. Se t.ex. BrB 4:1 st. 2 ("mindre grovt" människorov) och 6:1 st. 2 ("mindre allvarlig" våldtäkt).

Avgörande för en gradindelning är, enligt motiven, *samtliga omständigheter vid brottet*. Hit räknas även gärningsmannens avsikter med brottet, medan övrigt som rör hans person mer än hans gärning blott är att beakta vid bestämmandet av påföljd. Huruvida brottet utgör återfall får således inte påverka placeringen i svårhetsgrad.

I samband med 1988 års reform av påföljdsbestämningen blev bättre klarlagt vilka typer av omständigheter som är omständigheter "vid" brottet. Sammanfattningsvis kan följande sägas:

(1) Endast omständigheter som har att göra med brottets *straffvärde* (se närmare BrB 29:1-3) kan vara relevanta. Omständigheter som berörs i BrB 29:4, 5 och 7 kan inte påverka gradindelningen.

(2) Den *skada, kränkning eller fara* som brottet inneburit torde ha större betydelse än skuldfaktorer (se närmare BrB 29:1 st. 2).

(3) Några av de omständigheter som nämns i BrB 29:3 påverkar inte gradindelningen, nämligen nedsatt förmåga till kontroll (p. 2) och personlig omognad (p. 3). Däremot kan brottet placeras i lägre grad på grund av provokation (p. 1) och mänsklig medkänsla (p. 4).

I en del fall anges bara att en särskild straffskala gäller om brottet är ringa (eller mindre allvarligt) eller grovt (se t.ex. BrB 3:5 och 4:5). I andra fall anges därtill omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömningen (se t.ex. BrB 3:6 och 8:2). Dessa är att betrakta som *vägledande exempel*. Meningen är inte att man alltid skall döma för t.ex. grovt brott, när en angiven omständighet föreligger, eller att man inte skulle kunna döma för grovt brott, ehuru ingen av de nämnda omständigheterna föreligger. En helhetsbedömning skall vara det väsentliga. I praxis kan man dock iaktta en benägenhet att slentrianmässigt klassificera brott som om lagens exemplifiering närmast vore bindande. — I lagen 1982:316 med förbud mot omskärelse av kvinnor sägs att brott under vissa omständigheter skall bedömas som grovt.

I konsekvensens namn borde varje grov respektive ringa variant av en brottsart ha sin egen brottsbeteckning. Mot en sådan ordning framförde lagrådet vissa betänkligheter (1958). Eftersom det är svårt att hitta lika adekvata termer som t.ex. "snatteri", som betecknar ringa stöld, skulle man få en rad brottsbeteckningar som vore mindre tillfredsställande både från språklig och saklig synpunkt. Det vore bl.a. olämpligt, att någonsin i en dom sätta ut en brottsbenämning,

som innehåller ordet "ringa". Då dessutom även normalfallen vid många brottstyper avser svårartad brottslighet vore det ej helt lämpligt att förbehålla beteckningen "grov" för de allra grövsta fallen. Som lämplig kompromiss föreslog lagrådet, att grova fall skulle ha särskild brottsbeteckning bara när de regleras i en särskild paragraf.

Lagrådets förslag godtogs i allt väsentligt. Till följd härav finns *två typer av gradindelning*:

(A) normala, grova och/eller ringa brott med var sin brottsbeteckning (se t.ex. BrB 3:5-6, 8:1, 2 och 4);

(B) normala, grova och/eller ringa brott med gemensam brottsbeteckning (se t.ex. BrB 3:5, 3:7 och 8:7-8).

Det skall observeras, att oberoende av hur härmed förhåller sig så är varje svårhetsgrad att betrakta som en särskild brottstyp (med egen preskriptionstid).

Den nyss uppmärksammade distinktionen får betydelse endast för *utformningen av domslutet*. I motiven framhålls, att det bl.a. med hänsyn till brottsregistreringen är av vikt att domstolarna förfar enhetligt. (I domskälen skall givetvis alltid anges om brottet är att bedöma som grovt eller ringa.)

Tekniken att använda särskilda brottsbeteckningar och att göra gradindelningar används numera även i specialstraffrätten.

Enligt i denna framställning använd terminologi är t.ex. stöld (8:1) och grov stöld (8:4) två olika brottstyper, men de tillhör samma *brottsart*. Stöld (8:1, 2 och 4) och rån (8:5-6) får däremot anses vara olika brottsarter, även om rån delvis är en kvalificerad form av stöld (ett s.k. sammansatt brott).

1.4 Brottsbegreppet

Två huvudtyper av brottsförutsättningar. Som nämnts inledningsvis sägs i brottsbalkens första paragraf (BrB 1:1) att brott är en gärning, som är beskriven i en författning och för vilken straff är föreskrivet. Av BrB 1:3 framgår att straff förekommer i endast två former: böter och fängelse. Tidigare har också nämnts att som definition av "brott" är regeln i BrB 1:1 ofullständig. Att en gärning är belagd med straff är bara en nödvändig förutsättning, inte en tillräcklig. En rad andra brottsförutsättningar (*brottsrekvisit*) av allmän

karaktär måste också vara uppfyllda. De kan med fördel indelas i två grupper:

(A) rekvisit för *otillåten gärning*; och

(B) rekvisit för *personligt ansvar*.

Ibland talas i stället om *objektiva* respektive *subjektiva* rekvisit. Denna terminologi kan dock vara missvisande, bland annat därför att det bland de s.k. objektiva rekvisiten kan finnas sådana som har en utpräglat "subjektiv" karaktär (t.ex. att gärningsmannen har en viss avsikt). Dessutom finns det en förvirrande mängd andra distinktioner som görs med hjälp av termerna "objektiv" och "subjektiv".

I stället för "otillåten gärning" kan beteckningen *rättsstridig gärning* användas. På motsvarande sätt kan man tala om *skuld* i stället för personligt ansvar, även om detta är mindre adekvat med brottsbalkens praktiskt taget unika reglering, som innebär att även små barn och sinnessjuka personer kan föröva brott.

Straffbelagd gärning. De enskilda straffbestämmelserna i brottsbalken och annan lagstiftning innehåller dels en beskrivning av en eller flera gärningstyper, dels en härtill knuten straffskala. Med att en gärning är straffbelagd förstås att en konkret handling eller underlåtenhet uppfyller de krav som en sådan *brottsbeskrivning* uppställer. Brottsbeskrivningen anger de för brottstypen speciella rekvisiten, till skillnad från mer allmänna brottsrekvisit.

Straffbestämmelserna anger således gärningstyper som är belagda med straff. Men de är ofullständiga, inte bara på det sättet att de inte upptar alla brottsförutsättningar, utan också därför att de inte anger hur långt kriminaliseringen sträcker sig. Mängden av straffbelagda gärningar är oerhört mer omfattande än vad som framgår av de enskilda straffbuden. Det finns nämligen allmänna regler om straffansvar för gärningar, som utgör steg på vägen till de i de enskilda straffbuden straffbelagda gärningarnas fullbordande, och för gärningar, som innefattar någon sorts delaktighet i eljest straffbelagda gärningar. Dessa typer av straffbelagda gärningar kan kallas *osjälvständiga brottsformer*, eftersom de "parasiterar" på de enskilt straffbelagda gärningstyperna; när de förra beskrivs är de senare begreppsligt förutsatta. Det finns sex typer av osjälvständiga brottsformer:

- (1) försök (BrB 23:1);
- (2) förberedelse (BrB 23:2 st. 1);
- (3) stämpling (BrB 23:2 st. 2);
- (4) medverkan (BrB 23:4);
- (5) underlåtenhet att avslöja brott (BrB 23:6 st. 1); och
- (6) underlåtenhet att hindra brott (BrB 23:6 st. 2).

Gärningskontroll och gärningsculpa. En brottslig gärning kan förverkligas genom att gärningsmannen har kontroll över skeendet fram till brottets fullbordan. Exempelvis kan ett mord förövas genom att gärningsmannen håller offrets huvud under vatten tills det är uppenbart att vederbörande inte längre kan väckas till liv. I många fall råder emellertid gärningsmannen inte över ett brottsligt resultats förverkligande. Särskilt när brottsbeskrivningen inte kräver mer än att en viss typ av resultat orsakas måste man då falla tillbaka på vissa principer för begränsning av det straffrättsliga ansvaret. Detta beror på att det inte finns någon naturlig avgränsning av orsakssammanhang. Exempelvis kan föräldrarna till ett barn anses ha orsakat allt vad barnet gör under sin livstid.

Den i boken *Straffrättens ansvarslära* förespråkade modellen för lösning av sådana problem bygger på begreppet *gärningsculpa*, som i normalfallet innefattar två huvudled: det krävs dels att gärningsmannen i sitt kontrollerade handlande tagit risker som inte kan tolereras (*otillåtet risktagande*), dels att det oönskade resultatet orsakats på ett sätt som innebär att en sådan risk förverkligats (det otillåtna risktagandet skall vara *relevant* för resultatets uppkomst). Hithörande bedömningar är utpräglat normativa, och de hör till det svåraste inom juridiken. De kompliceras av att ansvar inte är uteslutet trots att gärningsmannen helt saknat kontroll över det skeende som motsvarar brottsbeskrivningen, förutsatt att han haft gärningskontroll på ett tidigare stadium. Straffrättsligt ansvar kan således i vissa fall ådömas även vid s.k. ofrivilliga handlingar och när gärningsmannen saknat förmåga att utföra en påbjuden handling.

Den straffbelagda gärningen måste strida mot svensk lag. Även om det inte direkt framgår av lagtexten kan det finnas *nationella* eller *territoriella begränsningar* för tillämpligheten av ett straffbud. För många straffbestämmelser i lagstiftning utanför brottsbalken gäller sålunda att en gärning måste förövas på svenskt territorium för att

vara ett svenskt brott. Hithörande regler är nära förbundna med tolkningen av de enskilda straffbestämmelserna. Se närmare nedan kap. 7. Det bör dock redan här påpekas, att de inte skall blandas ihop med de processrättsliga regler om villkor för svensk domstols behörighet m.m. som anges i BrB kap. 2. Dessa har överhuvudtaget inte att göra med frågan huruvida brott är förövat.

Rättsenlighet. De straffbelagda gärningarna är ofta sådana att de under vissa omständigheter framstår som *berättigade*, *rättfärdigade* eller åtminstone *tolerabla*. För att de då skall vara tillåtna krävs i princip att den kompetente lagstiftaren (i allmänhet riksdagen) har uppställt en *undantagsregel*. Sådana regler kan finnas i straffrättslig lagstiftning (se främst BrB kap. 24) eller i andra delar av rättsordningen (se t.ex. RB kap. 24-28).

I och för sig kunde innehållet i sådana undantagsregler omformas till *negativa rekvisit* och sättas in i varje enskild brottsbeskrivning, i den mån det är relevant. Men det erbjuder givetvis påtagliga lagtekniska fördelar att i särskilda bestämmelser föreskriva om undantags-situationer som är av betydelse för många straffbelagda gärningar. Ofta skulle dessutom behovet av en separat lagstiftning kvarstå. Det vore t.ex. olämpligt att reglera användningen av straffprocessuella tvångsmedel enbart genom att ange undantag från tillämpningen av straffbestämmelser; för dem som har att i tjänsten företa eljest straffbelagda gärningar är det av värde att det finns en överskådlig, positiv reglering av föreskriven behörighet. Det är också mycket svårt att i förväg överblicka för vilka gärningstyper en undantagsregel är relevant.

Det förekommer att undantagsregler ges som blott har betydelse för några få brottstyper (se t.ex. BrB 5:1 st. 2, 15:4 st. 1).

Domstolarna har även vissa möjligheter att finna en straffbelagd gärning vara tillåten, trots att det inte finns någon av behörig lagstiftare given undantagsregel att tillämpa. I sådana fall kan gärningen sägas vara *socialadekvat*.

Det allmänna skuldkravet. I svensk rätt förekommer två allmänna skuldformer. *Uppsåt (dolus)* innebär i princip att gärningsmannen förstår att han gör något visst (och detta är otillåtet); han behöver däremot inte förstå att det han gör är otillåtet. *Oaktsamhet (personlig culpa)* innefattar att gärningsmannen åtminstone "borde förstå" att

han gör något visst (och detta är otillåtet). Även om skuldkravet ibland är mer specificerat gäller som huvudregel att en brottstyp är antingen ett uppsåtsbrott eller ett oaktsamhetsbrott, dvs. antingen krävs uppsåt eller också räcker det med oaktsamhet. Teoretiskt sett kan man tänka sig att varken uppsåt eller oaktsamhet krävs, men sådant *strikt ansvar* torde numera vara utan nämnvärd betydelse i svensk rätt.

Enligt den s.k. *täckningsprincipen* krävs att huvudsaklig kongruens råder mellan uppsåt respektive oaktsamhet och den otillåtna gärningen sådan den anges genom de olika rekvisiten för otillåten gärning. Den närmare utformningen av detta krav är mycket komplicerad och i åtskilliga hänseenden oklar. Vid en del brott räcker det vidare med culpatakning i vissa avseenden, medan det krävs dolustäckning i andra (se t.ex. BrB 6:11). Undantagsvis förekommer s.k. rent objektiva brottsförutsättningar, där täckning inte krävs (se t.ex. BrB 23:6 st. 3; om en sådan brottsförutsättning utgör ett negativt rekvisit såsom i BrB 15:4 st. 1 blir dock skillnaden inte särskilt stor). Särskilda problem uppkommer vid gärningar som företagits under självförvållat rus eller självförvållad tillfällig sinnesförvirring (BrB 1:2 st. 2).

Helt ursäktande omständigheter. Frånvaro av uppsåt, om sådant krävs, eller personlig oaktsamhet innebär att gärningsmannen är ursäktad, trots att han förövat en otillåten gärning. Men villfarelse eller okunnighet som utesluter uppsåt eller oaktsamhet har naturligtvis ingen självständig betydelse inom ramen för brottsbegreppet. Det finns emellertid både skrivna och oskrivna undantagsregler som anger andra omständigheter som i alldeles speciella fall helt ursäktar gärningsmannen från ansvar (se t.ex. BrB 24:6 och 9).

Ansvar. Ordet "ansvar" används numera i straffrätten så att "ansvarsförutsättningar" betyder detsamma som "brottsförutsättningar". Att någon i denna mening är ansvarig innebär emellertid inte att han är straffbar. Att ett brott är begånget är nödvändigt för att ett straff eller en annan brottspåföljd skall kunna ådömas, men det är inte tillräckligt (se nedan).

Sammanfattning. Brottsbegreppet innehåller elementen OTILLÅTEN GÄRNING och PERSONLIGT ANSVAR. Dessa två huvudkategorier av rekvisit bör struktureras på följande sätt:

I.-IV.	OTILLÅTEN GÄRNING (RÄTTSSTRIDIG GÄRNING)
I.	STRAFFBELAGD GÄRNING (a) En enskild brottsbeskrivning är uppfylld (b) Kraven för en osjälvständig brottsform är uppfyllda
II.	GÄRNINGSKONTROLL (a) Kontroll över händelseförloppet (b) Gärningsculpa
III.	GÄRNINGEN STRIDER MOT SVENSK LAG Krav som gäller nationella och territoriella begränsningar är uppfyllda
IV.	GÄRNINGEN ÄR INTE RÄTTSENLIG Ingen undantagsregel som tillåter gärningen är tillämplig (inklusive att gärningen inte är att anse som socialadekvat)
V.-VI.	PERSONLIGT ANSVAR (SKULD)
V.	DET ALLMÄNNA SKULDREKVISITET (a) Uppsåt (dolus) (b) Oaktsamhet (personlig culpa)
VI.	GÄRNINGEN ÄR INTE HELT URSÄKTAD på grund av att någon skriven eller oskriven undantagsregel är tillämplig
I.-VI.	BROTT (ANSVAR KAN ÅDÖMAS)

Straffbarhet. Att ett brott är begånget, dvs. att ansvarsförutsättningarna är uppfyllda, är nödvändigt för straffbarhet, dvs. för att brottspåföljd skall kunna ådömas. Men det är inte tillräckligt. Utanför brottsbegreppets ram möter vi ett antal straffbarhetsbetingelser. Bortsett från praktiska hinder är den brottsliga straffbarhet sålunda beroende av

(1) att alla *processuella krav* är uppfyllda, såsom att den brottslige fortfarande lever, att alla åtalsförutsättningar är uppfyllda och att domstolen i fråga är behörig att döma i målet;

(2) att reglerna om *preskription* inte är tillämpliga (BrB 35:1-6);

(3) att den brottslige var minst 15 år vid gärningen (BrB 1:6);

(4) att allmänt erkända *folkrättsliga grundsatser eller överenskomelser med främmande makt* inte utgör hinder mot bestraffning (BrB 2:7); se beträffande spioneri NJA 1946 s. 65; och

(5) att det inte finns anledning till *påföljdseftergift* (BrB 2:6, 29:6, 30:6).

Enligt svensk rätt kan således både barn och sinnessjuka personer föröva brott, men barn som var under 15 år är inte straffbara och personer, som var allvarligt psykiskt störda, kan inte dömas till fängelse (BrB 30:6). I alla andra rättsordningar, utom den grönländska, ingår däremot ett krav på *tillräknelighet* bland brottsrekvisiten, dvs. den som inte uppnått en viss minimiålder (som dock kan vara låg) eller som är allvarligt psykiskt störd kan inte formellt sett föröva brott.

Olika betydelser hos "brott". Termen "brott" är flertydig, även såsom teknisk straffrättslig term. I allmänhet framgår av sammanhanget vilken betydelse som är relevant. Till förekommande av missförstånd antyds här de viktigaste betydelserna:

(1) brott = *brottstyp* (ett begrepp bestämt av brottsrekvisit; ofta åsyftas endast de för brottstypen speciella rekvisiten);

(2) brott = *brottsart* (brottsarten stöld innesluter brottstyperna stöld, snatteri och grov stöld; BrB 8:1,2 och 4);

(3) brott = *konkret gärning*, som uppfyller en brottstyps eller brottsarts samtliga rekvisit; och

(4) brott (i någon av de angivna betydelserna) som motsats till *förseelse*; dvs. brott med ringa straffvärde kallas då inte "brott".

Med "brottslig gärning" bör normalt förstås detsamma som "brott". Det förekommer dock att uttrycket används i betydelsen "straffbelagd gärning".

Särskilt när man gör generella indelningar av typer av brott(styper) används termen *delikt* i stället för "brott". Se t.ex. nedan 5.6 om skadedelikt och faredelikt, och 6.1 om kommissivdelikt och omissivdelikt.

1.5 Kriminaljuridik och kriminalvetenskap

Straffrätt och processrätt. *Straffrätt* (kriminalrätt) är en juridisk disciplin, som tillhör den *offentliga rätten* i vid mening; medan i *civilrätten* är fråga om rättsförhållanden mellan formellt likställda parter, är i straffrätten fråga om förhållandet mellan staten och underordnade individer. Kriminalisering samt ådömande och verkställighet av brottspåföljd är rent statliga angelägenheter. Till skillnad från huvuddelen av annan offentlig rätt är det centrala beslutsfattandet i enskilda fall knutet till allmän domstol.

Straffrättsstudiet avser i huvudsak *brottsförsättningsarna* och *brottspåföljderna* och *deras verkställighet*. Detta innebär att de beslutande myndigheter som i konkreta fall typiskt sett berörs av straffrätten är

(1) polismyndighet, åklagarmyndighet, allmän domstol: vad beträffar frågan om brott är förövat;

(2) allmän domstol (och vid summariska förfaranden även polismyndighet och åklagarmyndighet): vad beträffar fastställandet av påföljd för brott; och

(3) kriminalvårdsverket, kriminalvårdens nämnder, kronofogdemyndighet: vad beträffar verkställighet av påföljd.

Den rättsliga regleringen av utredning om brott, åtal för brott och rättegångsförfarandet i brottmål studeras däremot inte i straffrätten, utan i *processrätten*. Detta innebär t.ex. att *bevisfrågor* faller utanför straffrätten. I all rent straffrättslig diskussion utgår man från att fakta är klarlagda — i det praktiska rättslivet spelar däremot bevisfrågor mycket större roll än juridiska knäckfrågor. Det innebär också att det som är säreget för polismyndigheters och åklagarmyndigheters verksamhet med anledning av brott inte rör straffrätt, utan processrätt. På vissa punkter blir dock straffrätten obegriplig, om man helt saknar

kunskaper i straffprocessrätt. Av praktiska skäl brukar också de processuella regler, som finns i BrB (och motsvarande regler i specialstraffrättslig lagstiftning), studeras i straffrätten.

Straffrätt i vid mening kan även fördelas på tre discipliner: materiell straffrätt, verkställighetsrätt och formell straffrätt (= straffprocessrätt).

Om uppdelningen på straffrätt och processrätt sålunda ibland framstår som artificiell, gäller detsamma i någon mån för relationen mellan straffrätt och andra juridiska discipliner. Här skall blott nämnas, att vid förmögenhetsbrotten (BrB kap. 8-12) förutsätts ett ibland invecklat samspel mellan *civilrätt* och straffrätt och att av praktiska skäl en stor mängd straffbestämmelser i framförallt politi- och näringslagstiftningen främst studeras i *förvaltningsrätten*. En särskild ställning intar tryckfrihetsbrott och andra yttrandefrihetsbrott genom att de regleras i TF och YGL, som ju studeras i *statsrätten* (den konstitutionella rätten).

Straffrättsvetenskap. Straffrättsvetenskaperna innefattar i huvudsak (1) straffrättsdogmatik; (2) straffrättshistoria (inklusive straffrättsvetenskapshistoria); (3) jämförande straffrätt; (4) straffrättsfilosofi och straffrättslig vetenskapsteori. Av dessa är *dogmatiken* (juridisk doktrin) ojämförligt viktigast, och de övriga är i främsta rummet att betrakta som hjälpvetenskaper till dogmatiken, om man ser vetenskaperna från juridisk synpunkt.

Straffrättsdogmatikens uppgift är att *konstruera straffrättssystemet* ("gällande straffrätt") och därmed tjäna som brygga mellan lagstiftning och rättstillämpning. Lagstiftningen är dogmatikens utgångspunkt, men dess produkt — straffrättssystemet — är oändligt mycket mer preciserat och uppvisar en enhetlig systematik. Detta hindrar givetvis inte att konstruktionen av systemet kan ske med olika begreppsbildning och olika systematik; mycket dogmatiskt arbete går ut på att finna bättre begrepp och bättre systematik. Dogmatikerns arbetsmetod är i övrigt i princip densamma som en domares, när denne försöker fastställa vad som är gällande rätt.

Kriminologi m.m. Kriminologi kan sägas vara en interdisciplinär vetenskap: under en rubrik samlas naturvetenskaplig, beteendevetenskaplig och samhällsvetenskaplig forskning rörande brottslighet (och annat avvikande beteende), brottslingar (avvikare) och brotts-

bekämpning. Inom kriminologin kan man sålunda skilja mellan t.ex. kriminalpsykologi, kriminalbiologi (inklusive genetik), kriminalpsykopatologi och kriminalsociologi. Numera dominerar *kriminal-sociologin*, och man är mindre än förr intresserad av att utröna "brottslighetens orsaker". Det största intresset knyts till sociala miljöer, där brottslighet är vanlig, hur det straffrättsliga maskineriet fungerar i samhället och hur straff och andra samhällsåtgärder påverkar brottslighetens karaktär och omfattning.

Vid kriminologisk forskning används i betydande omfattning statistiska metoder. En stor mängd *kriminalstatistik* produceras numera på grundval av information som lämnas av olika myndigheter. Både statistikproduktionen och det föreskrivna förandet av register underlättas genom ett utbrett nyttjande av automatisk databehandling (ADB) inom ramen för Rättsväsendets informationssystem (RI).

Från kriminologi skall skiljas *kriminalteknik* (ibland kallad kriminalistik), som avser användandet av främst naturvetenskapliga och medicinska metoder för utredning av brott (t.ex. fingeravtrycks- och DNA-teknologi). *Rättsmedicinen* (obduktioner, blodalkoholundersökningar, osv.) sammanfaller delvis med kriminaltekniken.

*Rättspsykiatri*n inriktar sig främst på utredning om den som (misstänks ha) begått brott är psykiskt avvikande.

Kriminalpolitik. Kriminalpolitik är som all politik inriktad på samhällelig diskussion och *samhälleligt beslutsfattande*. Kriminalpolitiken kan bestå i *straffrättspolitik*. Dess föremål är då hur straff- och straffprocessrätten bör utformas under iakttagande av krav på effektivitet, rättvisa och respekt för mänskliga rättigheter. Den kan emellertid också gälla hur samhället i stort bör regleras för att förhindra brottslighet. Kriminalpolitiken kommer då att sammanfalla med delar av t.ex. utbildnings-, social-, bostads-, miljö-, närings-, arbetsmarknads-, skatte-, idrotts-, hälsovårds- och samhällsplaneringspolitiken.

Rationell kriminalpolitik förutsätter kunskaper om verklighetens beskaffenhet och förefintliga påverkansmöjligheter; en försummad del är härvidlag uppföljningen av hur olika reformer verkar. Kriminologins resultat kan uppenbarligen vara av stor betydelse för kriminalpolitiken.

1.6 Folkstraffrätt

Medan den klassiska folkrätten endast kände stater som rättssubjekt, anses numera även enskilda personer kunna vara folkrättssubjekt. Härav följer dock inte att en enskild person kan straffas för brott mot något annat än en viss stats rättsordning. Det finns ingen internationell strafflag och ingen permanent internationell domstol för brottmål, även om krigsförbrytarprocesserna i Nürnberg och Tokyo 1946 gav viss anledning att tro att det skulle bli möjligt att etablera internationell lagföring för vissa brott. Dessa krigsförbrytarprocesser utgjorde ockupationsmaktens rättsskipning över gärningar som till del förklarats vara brott genom retroaktiv lagstiftning: brott mot freden (att förbereda, inleda eller föra angreppskrig), krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten (främst folkmord).

Det skall märkas att i 1950 års europeiska konvention och 1966 års internationella konvention (se ovan 1.2.) är kravet på respekt för legalitetsprincipen mildrat så att hinder inte finns mot "rannsaking och bestraffning av den som gjort sig skyldig till en handling eller underlåtenhet som vid tidpunkten för dess begående var brottslig enligt de allmänna rättsprinciper, som erkänns av världens nationer". Här ligger givetvis ett godkännande av att krigsförbrytare, förrädare och kollaboratörer kan utsättas för retroaktiv lagstiftning och rättstillämpning.

1993 inrättade FN en domstol i Haag med uppgift att döma krigsförbrytare i f.d. Jugoslavien för krigsförbrytelser (i strid mot där gällande lagstiftning). Inom FN pågår arbete i syfte att etablera en permanent internationell brottmålsdomstol.

Av större praktisk betydelse är att i en rad internationella konventioner vissa gärningar har angivits vara *internationella brott*. Detta innebär att en stat, som ratificerat en sådan konvention, har förbundit sig att ha straffbestämmelser av motsvarande innehåll i sin inhemska lagstiftning. Svenska åtaganden av denna art avser bl.a. folkmord, slaveri, tvångsarbete, s.k. vit slavhandel, rasdiskriminering, kapning, vissa former av sabotage och hantering av narkotika. Det kan noteras att Sverige vid tillträdet till 1966 års internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter gjorde förbehåll beträffande konventionens krav på att all propaganda till förmån för krig skall vara förbjuden i lag. Motiveringen var att det skulle bli svårt att av-

gränsa det straffbara området och att en straffbestämmelse skulle kunna få negativa konsekvenser för den fria samhällsdebatten.

Internationella konventioner anvisar ingen särskild metod för hur de anslutna staterna skall uppfylla konventionernas krav. En metod, som nyttjas av USA och många kontinentaleuropeiska stater, är att godta konventionerna som om de vore nationella lagstiftningsprodukter. Det finns då behov av kollisionsregler som kan lösa konflikter mellan konventioner och inhemsk lagstiftning. En annan metod är att kräva "transformering" i form av i vanlig ordning tillkomna bestämmelser som anger att angivna konventioner gäller såsom inhemsk rätt. En tredje metod är att kräva "transformering" i form av särskilt utformad lagstiftning som uppfyller konventionens krav. Det är denna som används i Sverige. Ofta räcker det med att konstatera att redan befintlig lagstiftning står i överensstämmelse med innehållet i en konvention. I NJA 1973 s. 423 uttalade HD:

Även om Sverige biträtt en internationell överenskommelse, gäller den ej direkt för den inomstatliga rättstillämpningen. I den mån överenskommelsen ger uttryck för principer som ej tidigare varit rådande här i riket, genomföres en korresponderande lagstiftning.

Se även t.ex. NJA 1963 s. 284.

Det kan naturligtvis inte uteslutas, att man från svensk sida misstar sig i frågan huruvida innehållet i svensk rätt står i överensstämmelse med folkrättsliga åtaganden. Detta gäller särskilt överenskommelser rörande respekt för mänskliga rättigheter. Det är ofta tveksamt hur sådana bör tolkas och en tolkning som en gång accepterats kan bli föråldrad. Den europeiska domstolen i Strasbourg har gjort sig känd för "progressiva" tolkningar av konventionen rörande mänskliga rättigheter. Som nämnts ovan är denna konvention numera införlivad med svensk rätt.

Skulle av någon anledning regering och riksdag försumma att se till att ett visst förfarande blir kriminaliserat, när Sverige tillträtt en konvention som kräver detta, är inhemsk domstol således inte bunden av konventionen så att ansvar skulle kunna ådömas utan stöd i inhemsk lag. Tvärtom skulle en sådan dom stå i strid med RF 2:10.

1.7 Internationell straffrätt

Det ligger närmast till hands att tala om "internationell straffrätt" när fråga är om internationella regler om brott och straff (dvs. folkstraffrätt). Uttrycket används emellertid på ett annat sätt. På samma sätt som internationell privaträtt inte är internationell, utan nationell rätt, är den s.k. internationella straffrättens regler nationella.

De frågor som av tradition brukar hänföras till den internationella straffrätten är följande:

(1) Frågor om när en gärning utgör *brott mot svensk lag* och om *var* ett brott har förövats. Se nedan kap. 7.

(2) Frågor om i vilken mån svensk domstol skall *beakta innehållet i utländsk straffrätt*. Svensk "internationell straffrätt" skiljer sig från svensk internationell privaträtt bl.a. däri att den inte innehåller lagvalsregler. I denna del hänvisas till en framställning över principer för rättstillämpning i straffrätten.

(3) Frågor om *överflyttning av verkställighet av brottspåföljd* från ett land till ett annat. Se lagen 1963:193 om samarbete med Danmark, Finland, Island och Norge ang. verkställighet av straff m.m., lagen 1972:260 om internationellt samarbete rörande verkställighet av brottmålsdom, lagen 1978:801 om internationellt samarbete rörande kriminalvård i frihet och till dessa lagar anslutande förordningar. I dessa författningar och i BrB 2:6 finns regler om *tillgodoräknande av utomlands avtjänad brottspåföljd* (eller straffprocessuellt frihetsberövande).

(4) Frågor om *svensk domstols behörighet* att döma till ansvar för gärningar med *utländsk anknytning* i fråga om gärningsman, offer, gärningsort, osv. De allmänna reglerna härom finns i BrB 2:1-3a. De kompletteras av allmänna regler om krav på särskilt *åtalsförordnande* i BrB 2:5-5a och 7a.

(5) Frågor om *mellanstatligt samarbete vid brottsbekämpning*, dvs. "internationell rättshjälp" i vidaste mening. Härmed avses bl.a. utlämning för brott, överförande av lagföring, delgivning, upptagande av bevisning och mellanstatligt polissamarbete (främst inom Interpol).

Vad som nämns under (4) och (5) utgör *utomnationell straffprocessrätt*.

Det internationella samarbetet vid brottsbekämpning regleras av en mängd internationella konventioner och samarbetsavtal. Särskilt

Europarådet har spelat en viktig roll på detta område. Den svenska lagstiftningen bygger i stor utsträckning på sådana överenskommelser, men inte sällan har dessa en självständig betydelse. Även kompetensreglernas utformning beror i viss mån på överenskommelser med andra stater.

Av naturliga skäl är samarbetet mer utvecklat mellan stater som står varandra nära, geografiskt, politiskt och kulturellt. Sålunda är samarbetet mellan de nordiska staterna särskilt intensivt. I övrigt inftar europarådsstaterna en särställning.

Även om utomnationell straffprocessrätt är inhemsk rätt, kan spelet mellan olika länders regleringar ses ur ett internationellt perspektiv. Det förhållandet att regler om jurisdiktion och mellanstatligt samarbete behandlas tillsammans kan delvis förklaras av en önskan att de olika nationella reglerna skall harmoniera. En person som förövat en gärning som allmänt hålls som grovt brottslig bör inte kunna undgå lagföring, därför att han råkar befinna sig på en viss plats. Den stat där han vistas bör antingen utlämna honom till en stat där lagföring kan ske ("samarbete") eller själv ställa honom till ansvar ("behörighet") i enlighet med Hugo Grotius' formel *aut dedere, aut punire*. I internationella sammanhang torde det vidare vara oundvikligt att i samband med frågor rörande jurisdiktion och samarbete beakta folkstraffrätten.

1.8 EU och straffrätten

Allmänt. När detta skrivs har Sverige just blivit medlem av EU. Än så länge är ministerrådet det enda EU-organet. I dagligt tal används emellertid beteckningen EU, trots att det korrekta är att tala om EG. Så sker även här.

På straffrättens område finns det ingen EU-rätt. Kommissionen saknar i huvudsak straffrättslig kompetens — i mer än en betydelse. Detta beror säkerligen på att inom EU-länderna finns representerade alla de tre, inbördes mycket olikartade, rättstraditioner, som dominerar modern straffrätt över hela världen: den engelskorienterade, den franskorienterade och den tyskorienterade. Annat än marginella harmoniseringar kan i praktiken åstadkommas endast på mycket lång sikt.

Kommissionen har "investigative powers" bl.a. vad gäller bedrägeri på jordbruksområdet och brott mot konkurrensregler.

Utan tvekan kommer raserandet av inre gränser att kräva en samordning av hanterandet av EU:s yttre gränser. Politiskt särskilt besvärliga är asylfrågor och frågor rörande integritetsskydd (databanker måste bli tillgängliga över nationsgränserna). I väsentliga hänseenden kommer förändringarna att vara undandragna demokratisk kontroll, i och med att det rör sig om frågor som läggs under sekretess. Det kommer att bli en central EU-fråga hur inre och yttre säkerhet skall tryggas. Det mesta av denna lagstiftning har emellertid förvaltningsrättslig karaktär.

Man kan förvänta viktiga förändringar av formerna för samarbete mellan myndigheter inom EU-länderna. Redan nu finns betydelsefulla samarbetsorgan med stora resurser. Det skall dock märkas att åtskilligt av detta samarbete inte annat än indirekt har att göra med den integration som EU syftar till. Det rör sig då fortfarande om samarbete mellan enskilda stater, i former som liknar dem som sedan 1950-talet präglat arbetet inom Europarådet och Interpol (och i någon mån FN och OECD). Detta gäller exempelvis de s.k. Schengenavtalen om polisverksamhet över gränserna och inrättandet av Europol. I Maastricht-traktaten nämns emellertid straffrätt och polissamarbete som frågor av gemensamt intresse.

Vad gäller den centrala straffrätten och straffprocessrätten kommer inom överskådlig framtid det arbete som uträttats inom Europarådet att vara viktigare än EU-rätten. Det finns ett tjugotal Europarådskonventioner av intresse i sammanhanget. De i praktiken viktigaste rör olika aspekter av internationell straff- och straffprocessrätt, såsom utlämning för brott, överförande av lagföring eller verkställighet, och internationell "rättshjälp" i vidaste mening. Några gäller harmonisering av strafflagstiftning, främst rörande "modern" brottslighet, men de har tämligen begränsad räckvidd. Det finns vidare ett åttiotal resolutioner och rekommendationer rörande de mest skilda ämnen.

Ett område där EU-integrationen kan leda till betydande förändringar gäller jurisdiktion inom specialstraffrätten, särskilt på det fiskala området. (Inom Europarådet har man inte ens lyckats ena sig om en rekommendation i jurisdiktionsfrågor.)

Från straffrättslig synpunkt innebär en europeisk integration framförallt att tusentals tekniska och praktiska problem måste lösas. Lösningarna kommer att påverka förvaltningsrätten och den speciallagstiftning som innehåller straffbestämmelser, ofta av blankettkaraktär. Den internationella straff- och straffprocessrätten kommer att bli praktiskt mer betydelsefull, men den påverkas knappast på något grundläggande sätt i teoretiskt hänseende. En viss ytterligare harmonisering av innehållet i straffbestämmelser kan förutses, men inga radikala förändringar av de olika straffrättssystemens struktur.

EU:s straffrättsliga inflytande sker enligt det sagda huvudsakligen på omvägar. Ett exempel härpå är att en nationell straffbestämmelse på något sätt strider mot gemenskapsrätten, varvid den inhemska rätten måste vika. Denna fråga kan hanteras i straffrättens metodlära.

Skyldighet att kriminalisera. EU-rätten medför vissa förpliktelser att straffbelägga vissa förfaranden. Exempelvis skall medlemsstaterna enligt stadgan för domstolen behandla osanna utsagor inför EG-domstolen på samma sätt som om gärningen begåtts inför nationell domstol (se BrB 15:4b).

I Maastricht-traktaten föreskrivs en skyldighet att använda sanktioner för att skydda gemenskapsintressen. Ifrågavarande artikel har sin bakgrund i en dom från EG-domstolen, vari fastslås att medlemsstaterna redan på grund av Romfördraget är skyldiga att vidta ändamålsenliga åtgärder för att skydda gemenskapens intressen, om de gemenskapsrättsliga reglerna saknar föreskrifter om sanktioner eller hänvisar till nationell rätt. Närmare bestämt innebär detta, att EU:s intressen skall skyddas på samma sätt som motsvarande inomstatliga intressen, och den valda sanktionen skall under alla omständigheter vara effektiv, proportionell och ha en avskräckande verkan. Det är givet att i praktiken innebär detta inte sällan en skyldighet att kriminalisera.

Under utarbetande är en traktat, som skall främja en harmonisering av medlemsstaternas straffskydd rörande EU:s finansiella intressen, genom att medlemsstaterna åtar sig att i sin nationella rätt införa en särskild, i traktaten formulerad straffbestämmelse. Bakgrunden är att finna i att enorma belopp undandras från EU genom bedrägerier. Främst på jordbrukspolitikens område är EU, trots hyllandet av en fri marknad, en rent planekonomisk organisation. 1992 utbetalades i medeltal ungefär 125 000 kronor i subventioner till varje heltidsar-

betande bonde inom EU. Hur mycket härav som utbetalats på grund av vilseledande uppgifter kan naturligtvis ingen veta, men kontrollverksamheten är uppseendeväckande underdimensionerad.

Icke-straffrättsliga sanktioner. En behörighet för ett EU-organ att ålägga icke-straffrättsliga sanktioner kan framgå direkt av en traktat; så är exempelvis fallet på konkurrensrättens område.

Vidare kan genom förordning utfärdas sanktionsföreskrifter, som det åligger medlemsstaterna att omsätta i juridisk verklighet. Det har varit omtvistat på vilka områden och för vilka typer av sanktioner som behörigheten gäller, men också huruvida ministerrådet äger överlåta på kommissionen att utfärda föreskrifter. EG-domstolen har 1990 fastslagit, att EU har kompetens att utfärda föreskrifter om sanktioner inom jordbruksområdet, om de är nödvändiga och har administrativ karaktär, och att kompetensen kan utövas av kommissionen inom ramen för dess verkställighetsföreskrifter.

Vad har då detta med straffrätt att göra? EU:s kompetens är ju inte straffrättslig. Problemet är att EG-domstolen har funnit att ekonomiska sanktioner som knappast kan skiljas från böter, konfiskation, förlust av behörighet att uppbära bidrag, osv. inte är straffrättsliga sanktioner, och att sanktioner som enligt nationell lagstiftning förutsätter att brott förövats inte är straffrättsliga sanktioner. Formellt sett förekommer inga straffrättsliga sanktioner, men de sanktioner som förekommer är tämligen lika de som används inom straffrätten.

Till saken hör också att domstolen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg på ett helt annat vis sätter innehåll före form. I praktiken innebär detta att lagföring rörande sanktioner, som har godtagits av Luxemburg-domstolen, kan komma att av Strasbourg-domstolen förklaras strida mot konventionen om mänskliga rättigheter.

1.9 Åtal

Översikt. Praktiskt taget alla brott ligger numera under *allmänt åtal* (RB 20:3). Åklagarna har därför i princip skyldighet att åtala den som på goda grunder misstänks ha begått brott (RB 20:6). För huvuddelen av alla brottmål gäller emellertid att de avgörs genom ett *summeriskt förfarande* (strafföreläggande eller föreläggande av ord-

ningsbot; RB kap. 48, LUL § 15). Härtill skall läggas, att den absoluta åtalsplikten kommit att alltmer genombrytas, genom

(a) att *särskilda villkor* för åtal kan vara uppställda;

(b) att *särskild åklagarprövning* kan vara föreskriven; och

(c) att under vissa förutsättningar åtal kan *efterges* (i lagtext används den missvisande termen *åtalsunderlåtelse*; se främst RB 20:7, 20:7a och LUL §§ 16 och 17).

Vid brott som ligger under allmänt åtal kan målsäganden (se RB 20:8, med undantag enligt 20:10) väcka *enskilt åtal*, endast om åklagare har beslutat att avstå från åtal mot den misstänkte. I ett fåtal fall har målsäganden åtalsrätt, ensam eller jämte åklagare. Exempel på sådana *målsägandebrott* är ärekränkningsbrotten; se närmare BrB 5:5. Enskilda åtal är sällsynta. I specialstraffrätten är det mindre vanligt, att det överhuvudtaget finns någon målsägande. VSL § 24 ger särskilda befattningshavare vid tullverket (s.k. *tullåklagare*) behörighet att föra talan i vissa mål rörande ringa brott.

Särskilda regler gäller för rättegången i *tryckfrihetsmål* och *yttrandefrihetsmål*. Endast justitiekanslern (JK) är åklagare i sådana mål. Se närmare TF kap. 9 och 12, och YGL kap. 7 och 9.

Skyldighet att anmäla vissa typer av brott föreskrivs bl.a. i socialtjänstlagen 1980:620 § 71, lagen 1994:954 om disciplinpåföljd m.m. på hälso- och sjukvårdens område §§ 5 och 33, lagen 1994:1811 om disciplinansvar inom totalförsvaret m.m. §§ 16-17, polisförordningen 1984:730 6:1 st. 1, lagen 1994:260 om offentlig anställning § 21, konkurslagen 1987:672 7:16, samt SBL § 17 och en rad andra författningar rörande skatter eller avgifter. Se även lagen 1993:768 om åtgärder mot penningtvätt § 12 om finansinspektionens underrättelseskyldighet beträffande medel som kan antas härröra från brottsliga förvärv av allvarligare slag.

Särskilda villkor för åtal. Av särskilda villkor för åtal är främst krav på *angivelse* att nämna. Angivelse till åtal anses normalt ha skett när målsäganden (se RB 20:8 st. 4 och 20:13) har anmält brottet hos åklagare eller polismyndighet (RB 20:5). Uttrycklig begäran om åtal krävs inte. Angivelse behöver inte ske inom viss tid (annan än preskriptionstiden), såvida inte annat är föreskrivet, eller i viss form (anmälan kan alltså vara muntlig). Någon viss person behöver inte utpekas som misstänkt. Av RB 20:12 följer att angivelse kan återkallas innan allmänt åtal är väckt, men inte därefter. Se även RB

20:11. Bakom ett krav på angivelse ligger i allmänhet målsägandens intresse av att förhindra samhällsingripande i privata förhållanden, där försoning med den brottslige kan vara en för alla lyckligare lösning än lagföring. Är målsäganden omyndig gäller reglerna i RB 20:14. Ett barn måste ha nått en viss mognad för att själv kunna anmäla ett brott.

Särskilt *förordnande* om åtal krävs ibland, när ett brott har *utländsk anknytning*. Se närmare BrB 2:5-7a, 5:5 st. 3, 19:16, och kungligt brev 1972:818 till riksåklagaren om väckande av åtal i vissa fall. Särskilt förordnande krävs även enligt t.ex. BrB 18:8, och lagen 1971:176 om vissa internationella sanktioner § 14.

Särskilt i specialstraffrätten kan det förekomma att åtal förutsätter *medgivande av viss myndighet*. Se t.ex. BrB 16:19, lagen 1991:1559 med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden 6:1, tullagen 1994:1550 § 98, tullförordningen 1994:1558 § 72 st. 2, lagen 1962:120 om straff i vissa fall för oriktigt ursprungsintyg m.m. § 4, resegarantilagen 1972:204 § 14 st. 4, och lagen 1976:157 om skyldighet för arbetsgivare att anmäla ledig plats till den offentliga arbetsförmedlingen § 6 st. 2.

Ibland utesluts åtal av att sanktionsformen *vitesförbud eller vitesföreläggande* ges företräde. Se t.ex. fiskelagen 1993:787 § 44, skogs-vårdslagen 1979:429 § 38 st. 3, djurskyddslagen 1988:534 § 37, lagen 1988:950 om kulturminnen m.m. 3:18 st. 2, och lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter § 11 st. 4. Enligt arbetsmiljölagen 1977:1160 8:2 st. 2 ges *sanktionsavgift* företräde framför straff.

Särskild åklagarprövning. BrB:s regler om åtalsprövning använder uttrycken att åtal skall vara "påkallat ur allmän synpunkt" eller "av särskilda skäl påkallat ur allmän synpunkt". (Språkligt sett är dock "från allmän synpunkt" mer korrekt.) Samma formuleringar förekommer i specialstraffrätten, bl.a. i immaterialrättsliga straffbestämmelser. I SBL § 13 används dock uttrycket "påkallat av särskilda skäl".

Ibland är kravet på prövning kombinerat — kumulativt eller alternativt — med ett krav på angivelse. Teoretiskt sett finns då utrymme för sex varianter:

(1) åtal påkallat ur allmän synpunkt (se t.ex. BrB 6:13, 7:6, 9:12 st. 2, 11:8);

(2) åtal påkallat ur allmän synpunkt *och* angivelse (se t.ex. BrB 3:12);

(3) åtal påkallat ur allmän synpunkt *eller* angivelse (se t.ex. BrB 4:11, 8:13, 9:12 st. 1, 10:10 st. 1, 17:17, 20:5 st. 2 och st. 3);

(4) åtal av särskilda skäl påkallat ur allmän synpunkt (se t.ex. BrB 5:5 st. 2, 10:10 st. 2, 12:6);

(5) åtal av särskilda skäl påkallat ur allmän synpunkt *och* angivelse (se t.ex. BrB 5:5 st. 1); och

(6) åtal av särskilda skäl påkallat ur allmän synpunkt *eller* angivelse (denna variant utnyttjas inte).

Vid en bedömning av om åtal är påkallat ur allmän synpunkt skall enligt motiven även sociala hänsyn tas, och inte bara hänsyn till offentliga intressen. Det kan därför vara av betydelse hur målsägandens situation är beskaffad, eller om gärningsmannen själv har blivit skadad på något sätt i samband med brottet. Om det annars krävs angivelse, blir särskilt att beakta varför angivelse ej skett eller återkallats. Om målsäganden inte vågar ange gärningsmannen, t.ex. av rädsla för repressalier, bör åtal vara påkallat ur allmän synpunkt. Detsamma gäller i allmänhet vid upprepade brott och när många personer har deltagit. Även gärningsmannens beteende efter brottet är av betydelse; bedömningen kan påverkas av att han ersatt skada eller i handling visat att han har ångrat gärningen. I övrigt uttalas i motiven, att bedömningen får ske med hänsyn till brottets art, straffets syfte och omständigheterna vid brottets begående. Tydligtvis är faktorer, som enligt BrB kap. 29-30 utgör argument för lindrigare påföljd, relevanta också i förevarande sammanhang.

Med uttrycket *särskilda skäl* markeras, att åtal skall ske blott i enstaka undantagsfall, som är särskilt straffvärda.

Av NJA 1992 s. 150 framgår att en åklagares bedömning att åtal bör ske inte behöver ta sig uttryck i ett formellt beslut; den kan vara ett implicit led i en annan rättslig åtgärd.

Existensen av en diskretionär prövningsrätt för åklagare medför vissa risker för missbruk så att avgöranden sker i strid med principen om likhet inför lagen. Prövningsrätten kan också utövas så att i praktiken en inskränkning av det straffbelagda området äger rum, dvs. att vissa typer av gärningar som är kriminaliserade aldrig blir föremål

för åtal. Samtidigt som det knappast kan förnekas, att kretsen av straffbelagda gärningar ibland är onödigt vid, är det i viss mån otillfredsställande, att den erforderliga inskränkningen inte genomförs genom lagstiftning eller av domstolarna, utan av åklagarna, vars verksamhet på ett helt annat sätt är undandragen allmänhetens kontroll.

1.10 Framställningens innehåll

Denna bok handlar i huvudsak om *vissa allmänna ansvarsföresättningar*.

I 1.4 ovan har brottsbegreppet redovisats som en struktur med sex nivåer. Kap. 2-6 nedan behandlar grundbegreppen gärning, gärningsman, orsakande, fara och risk, samt principer för ansvar för underlåtenhetsbrott. Det rör sig här om allmänna läror som närmast hör hemma på den första nivån i brottsbegreppet (den straffbelagda gärningen), och som är av avgörande betydelse för tolkningen av de enskilda straffbestämmelsernas brottsbeskrivningar. I kap. 7 behandlas nationella begränsningar, dvs. allmänna läror som främst hänför sig till brottsbegreppets tredje nivå (kravet att gärningen skall strida mot svensk lag).

I denna bok behandlas inte osjälvständiga brottsformer (första nivån) och kraven på gärningskontroll (andra nivån), rättsstridighet (fjärde nivån) och personligt ansvar (femte och sjätte nivån). För en kompletterande framställning hänvisas till min bok *Straffrättens ansvarslära*, som också tar upp vissa ideologiska och metodologiska frågor.

Bokens tre sista kapitel behandlar *läran om konkurrens mellan brott*. Framställningen är antagligen ägnad att bringa läsaren till förtvivlans brant, men det kan inte hjälpas; en del juridik är komplice-rad. Kap. 8 redovisar bl.a. relevanta distinktioner. Den mest grundläggande distinktionen är den mellan regelkonkurrens (konkurrens mellan brottstyper på lagstiftningsplanet) och gärningskonkurrens (konkurrens mellan rättsligt bedömda konkreta gärningar). Regelkonkurrens är ämnet för kap. 9, och gärningskonkurrens behandlas i kap. 10.

Lagfarenhet för gemena män.

Hederliga läsare, jag ville gerna besparat dig detta kapitel! Men då jag icke är rädd för att skriva det, får du icke heller vara rädd för att läsa det.

I din praktik inträffar merändels, att du blir inkallad för rätta till förklarande af alla de besynnerligheter, hvartill du tros hafva gjort dig saker. Då det är godt att veta, hur du skall bära dig åt för att undgå straffarbete, och slippa honorera de dyra, utländska advokaterna.

1) Inställ dig icke för rätta, eller, om påföljden kan blifva svår, besök skyndsammast ett fjerran land.

2) När polisen kommer att hemta dig, så bör du ställa dig döf eller uppgifva ett menlöst leende.

3) Neka frimodigt, ty ingen har sett när du gjorde det!

4) Är du inkallad till vittne, så var ej för mild mot din fiende. Nästa gång kanske han vill göra dig samma tjänst tillbaka.

5) Skulle så inträffa, att du sjelf någon enstaka gång får det gemena nöjet att lagsöka din nästa, så mins noga det gamla talesättet, att "rättvisan måste hafva sin gång".

FALSTAFF, fakir

2. Gärning

2.1 Inledning

I straffrätten fästs avgörande vikt vid något som har inträffat — brottet. Rättsligt ingripande är inte såsom t.ex. i socialrätten beroende av prognoser rörande framtida beteende, vårdbehov, e.dyl. (En annan sak är att sådant kan påverka påföljdsbestämningen.) Brottet består alltid i mänskliga gärningar, inte i t.ex. tillstånd eller egenskaper varöver man inte har kontroll. Gärningarna måste i princip ha fysisk karaktär, ha karaktär av ett ingripande i vad som händer i världen. Vid gärningar i form av underlåtenhet räcker det dock med att man låter något ske, avstår från att ingripa när ett ingripande borde ha skett. Sålunda är beslut, avsikter eller åsikter i sig inte föremål för kriminalisering. De måste ha kommit till uttryck på något sätt, åtminstone genom kommunikation med en annan person (se t.ex. BrB 23:2 st. 2 om stämpling och BrB kap. 5 om ärekränkning). Även om man skulle kunna hävda att vissa personer är samhällsfarliga, därför att de har vissa avsikter eller åsikter, är bevissvårigheterna så stora att varje tillämpning av straffbestämmelser, som kriminaliserar dylika ting, skulle framstå som godtycklig och orättvis. I sammanhanget kan även hänvisas till t.ex. RF 2:2 och 3.

Brottsbeskrivningarna tar normalt sikte på *enstaka* gärningar. Endast undantagsvis läggs vikt vid serier av gärningar, som konstituerar ett *levnadssätt* (t.ex. BrB 11:3), en *verksamhet* (t.ex. BrB 19:10) eller ett kontrollerat *tillstånd* (t.ex. NSL § 1: innehav av narkotika). Att brottslighet är upprepad, yrkesmässig eller vanemässig kan vidare föranleda att den bedöms som svårare än eljest.

Att dömas för brott innebär att man åläggs ansvar för egna gärningar. Vikarierande ansvar skulle säkert ha viss allmänpreventiv verkan, men det strider mot elementära rättsstatsprinciper. Se vidare 3.2 om skenbart vikarierande ansvar.

Gärning utgör överbegrepp till *handling* och *underlåtenhet*. I äldre litteratur talas ibland om positiva och negativa handlingar och om underlåtenhetshandlingar.

2.2 Begreppet handling

Handling och kroppsrörelse. Begreppen handling och kroppsrörelse representerar två olika aspekter på mänskligt beteende. Den ena är social, den andra fysisk (mekanisk). Jämför t.ex. att A lyfter armen och att A:s arm rör sig. Skillnaden kan liknas vid skillnaden mellan att se en boksida som en meningsfull tryckt text och att se den som ett mönster av svarta märken. En handling har alltid en motsvarighet i en kroppsrörelse. Det omvända gäller emellertid inte. Åtskilliga typer av kroppsrörelser saknar motsvarigheter i handlingar (t.ex. att hjärtat slår).

En kroppsrörelse är såsom sådan möjlig att helt förklara med hjälp av anatomiska och fysiologiska (fysiska och kemiska) termer. En handling förklaras i helt andra termer. En handling är föremål för individens kontroll och därför beroende av dennes skäl, motiv, avsikter, föreställningar, böjelser, önskemål, osv. Kroppsrörelse och handling tillhör två olika sorters verklighet. Vår oförmåga att komma till klarhet om relationen mellan dessa två verkligheter kommer till uttryck i de ändlösa filosofiska diskussionerna om viljans frihet och förhållandet mellan kropp och själ.

Primära handlingar. En handling tillskrivs personen som upphovsman. Han åstadkommer handlingen; denna är inte bara något som händer med honom. I botten ligger en förmåga att kontrollera kroppens rörelser.

Varje människa har en mer eller mindre omfattande repertoar av rörelser, som hon har förmåga att utföra. När denna förmåga utövas finns knappast möjlighet att skilja mellan handling och rörelse: man gör vad som händer. I sådant fall föreligger en primär handling. En handling är primär, om den inte kan utföras genom att man gör något annat. Man kan lyfta på sin hatt genom att lyfta sin arm. Att lyfta på hatten är därför inte en primär handling. Men man kan inte lyfta sin arm (här avses normalfallet att man inte tar hjälp av andra armen, osv.) genom att göra något annat (t.ex. genom att röra på vissa

muskler; i stället rör man på musklerna genom att lyfta armen). Denna handling är således primär.

Att en handling i denna mening är primär betyder inte att den på något sätt är en "paradigmatisk" handling. Handlingsbegreppet är i sitt ursprung socialt. De mest centrala fallen av handling är avsiktliga handlingar som företas i ett visst socialt sammanhang. Att hälsa på någon (genom att lyfta sin arm) är mer "typisk" som handling än att lyfta armen.

Handling, följd och omständighet. De primära handlingarna är socialt sett tämligen ointressanta. Majoriteten av handlingsverb hänför sig till händelseförlopp, som förutom primära handlingar innefattar mer eller mindre avlägsna följder av primära handlingar. Gränsen mellan *handling och följd* är helt godtycklig. Så snart en handling inte är primär kan den analyseras i en annan handling, som eventuellt är primär, och en därav orsakad följd. Denna s.k. dragspelseffekt kan illustreras med dessa exempel:

döda = slå i huvudet + att den slagne dör;

slå i huvudet = svinga hammaren + att hammaren träffar någons huvud.

Lika konventionell är gränsen mellan *handling och omständighet*. Vad som är del i en handling och vad som räknas som utanförliggande är en funktion av vilken handlingsterm som valts för att beteckna handlingen. Liksom en viss handlingsterm kan ersättas av en annan jämte en följdterm, kan en handlingsterm, som inte direkt avser en primär handling, ersättas av en annan handlingsterm jämte en angivelse av relevanta omständigheter (t.ex. rösta = avlämna en valsedel under omständigheter som enligt gällande bestämmelser konstituerar att ett val pågår).

Av tradition brukar man försöka dela in straffbuden i (rena) *beteendedelikt* och *effektdelikt*, varvid det avgörande skulle vara den formella skillnaden att vid de senare kräver lagen, förutom en viss handling eller underlåtenhet, även en viss följd därav, medan en sådan följd inte krävs vid beteendedelikten. Exempel på effektdelikt skulle vara mord (BrB 3:1), medan t.ex. förtal (BrB 5:1) vore ett beteendedelikt. Av det som sagts rörande relationen mellan handling och följd framgår emellertid att en sådan indelning teoretiskt inte kan genomföras, såvida inte beteendedelikten avser kriminalisering av primära handlingar (och sådan förekommer inte). Den har inte heller

något formellt stöd i brottsbeskrivningarnas ordalydelse. Jämför t.ex. "dödar" i BrB 3:3 och "orsakar annans död" i 3:7. Att påstå att vissa brottsbeskrivningar förutsätter följder, som i tid och rum är skilda från själva handlingen, medan andra inte gör det, är att förvandla gradskillnader till artskillnad. Det finns ingen brottstyp som inte i ett konkret fall kan analyseras i mönstret handling—följd.

Termen *skyddsobjekt* används ibland som synonym till (en straffbestämmelses) *skyddsintresse*: det intresse eller värde som kriminaliseringen i fråga skyddar eller avses skydda. Härifrån skall skiljas straffbudets *gärningsobjekt* (angreppsobjekt, brottsobjekt): om ett sådant finns beror på om lagtexten utpekar någon klass av personer (t.ex. BrB 3:1), saker (t.ex. BrB 8:1), osv. som objekt för en handling eller underlåtenhet.

En poäng med en distinktion mellan effektdelikt och beteendedelikt kunde vara att som "effektdelikt" beteckna den grupp av straffbud, enligt vilka angreppet på gärningsobjektet omedelbart innefattar en kränkning av skyddsintresset. Att genomföra en sådan klassificering bereder emellertid stora svårigheter, eftersom det i många fall är oklart hur skyddsintresset bör karakteriseras. Dessutom skulle den sakna praktisk betydelse.

Handlingar i strikt och i vid mening. Handlingar som består i eller har en kärna av primära handlingar kan sägas vara *handlingar i strikt mening*. Det är dock inte bara dessa som är av straffrättsligt intresse.

Undantagsvis kan straffrättsligt ansvar utkrävas, ehuru personen i fråga (tillfälligtvis eller ständigt) saknat förmåga att kontrollera sin kropps rörelser. Så är fallet, om gärningsmannen tidigare haft kontroll och hans uppsåt eller oaktsamhet på detta stadium omfattar, att han senare skall komma i en situation, där han inte kan kontrollera sin kropps rörelser, och att han till följd därav skall åstadkomma ett visst resultat. Vi får då ett handlingsbegrepp, som innesluter alla kroppsrorelser, för vilka handlingsterminologien i princip är tillämplig. Dessa *handlingar i vid mening* innesluter, i motsats till handlingar i strikt mening, alla s.k. *ofrivilliga handlingar*. Till dessa räknas sådana som äger rum under sömn eller annan medvetlöshet eller utgör reflexrörelser, spasmer, konvulsioner eller rörelser som orsakas genom ett överväldigande fysiskt-mekaniskt tvång.

Från ofrivilliga handlingar skall skiljas *oavsiktliga* handlingar (den handlande tror ej att han utför handlingen) och *ej frivilliga* handlingar

(en handling utförs under psykiskt tryck som skapas av yttre omständigheter eller andras handlande).

Väljer man verbet "göra" som motsvarighet till "handling" blir kretsen av handlingar ännu vidare. Det inledningsvis uppställda kravet på kroppsrörelse måste då släppas. Att besluta, tänka eller lyssna blir att klassificera som handlingar. Allmän självkontroll ersätter kroppskontroll som kriterium för vad som kan vara handling. För straffrättens del finns dock inget behov av att utsträcka handlingsbegreppet så att även sådant som saknar motsvarighet i kroppsrörelse omfattas. Kriminaliseringarna hänför sig inte till annat än handlingar som åtminstone delvis innefattar kroppsrörelser och underlåtenhet av sådana handlingar. Att säga något (en *språkhandling*) är — i motsats till att tänka något — en handling i strikt mening.

2.3 Begreppet underlåtenhet

Allmän karakteristik. Underlåtenhetsbegreppet är enbart socialt i det att det inte som vid handling finns någon rent fysisk motsvarighet till underlåtenheten. Underlåtenhetsbegreppet är *parasitiskt* på handlingsbegreppet: en underlåtenhet är alltid en underlåtenhet att göra något visst. Denna parasitism visar sig också i att det måste finnas särskilda skäl för att tala om underlåtenhet eller om underlåtenhet som en del i en aktivitet; en aktivitet som innehåller underlåtenheter omtalas vanligtvis bara som handling.

En straffrättsligt relevant underlåtenhet (på brottsbegreppsnivån straffbelagd gärning) består alltid i underlåtenhet att utföra en handling i strikt mening. Det vore absurt att tala om underlåtenhet att utföra en ofrivillig handling. (Härtill skall dock läggas, att en oaktsamhet som ledsagar en viss handling eller underlåtenhet kan bestå i en *försummelse*, dvs. en underlåtenhet att göra något, som inte behöver vara en handling i strikt mening. Ett exempel är underlåtenhet att tänka sig för, som ofta konstituerar oaktsamhet i samband med orsakande av skada. Men culpabedömningar hör inte hemma på de nivåer i brottsbegreppet som behandlas i denna bok.)

Av det sagda framgår, att en underlåtenhet inte är detsamma som passivitet eller överksamhet. Vad personen faktiskt gör är helt utan betydelse för frågan om han underlåter att utföra en viss handling (givetvis med undantag för det fallet att han utför denna handling).

Om A före en viss tidpunkt underlåter att lämna sin självdeklaration är det likgiltigt om han är överksam (t.ex. sover) eller aktiv (t.ex. arbetar).

Även underlåtenheter har följder (se närmare nedan 4.3-4). Det finns för övrigt brottsbeskrivningar som direkt kriminaliserar orsakande, enbart genom underlåtenhet, av viss följd; se t.ex. BrB 23:6 st. 2 och lagen 1933:269 om ägofred § 59 st. 3.

Vad som i 2.2 sagts om relationerna mellan handling, följd och omständighet gäller på motsvarande sätt för relationerna mellan underlåtenhet, följd och omständighet.

Underlåtenhet och ej företagen handling. Varje icke-företagande av en viss handling är dock inte en underlåtenhet. I så fall skulle varje person i varje ögonblick underlåta att företa en oändlig mängd handlingar. Våra begrepp har tillkommit för att kunna användas i praktiska syften. Vi har behov av att tala om icke företagna handlingar huvudsakligen när det finns goda skäl att *förvänta* — antingen typiskt eller just när det gäller vederbörande person — att en viss handling skall utföras. A har alltså underlåtit att göra H, när han

(1) inte gjorde H, och

(2) borde ha gjort H.

Uttrycket "borde ha gjort H" är emellertid flertydigt. Det kan avse

(a) att A enligt egen uppfattning hade goda skäl att göra H;

(b) att det faktiskt fanns goda skäl för A att göra H; eller

(c) att det fanns goda skäl att tro att A skulle göra H.

Allt efter omständigheterna kan *förväntansgrundlaget* därför bestå i t.ex. existensen av sociala eller personliga regler, sedvänjor, vanor eller rutiner, liksom i befallningar, order (se t.ex. BrB 16:3), instruktioner, bedömningar vad som är bäst att göra, prognoser, m.m. Som en oprecis sammanfattning, som avser huvudfallen, kan sägas att begreppet underlåtenhet förutsätter en bakgrund av regler eller regelbundenheter.

Underlåtenhet att utföra en omöjlig handling. I begreppet underlåtenhet ligger i och för sig inte ett krav på att den underlåtna handlingen skall vara möjlig att utföra. Såvitt gäller handlingar som är generellt omöjliga att utföra, blir det dock aldrig aktuellt att tala om underlåtenhet, eftersom inga krav eller förväntningar på ett utförande ställs. En lag som kräver det omöjliga är irrationell. När det gäller

handlingar, som blott i det enskilda fallet är omöjliga att utföra, finns inget hinder mot att tala om underlåtenhet, oberoende av om handlingen är omöjlig att utföra för envar eller kanske bara för vissa personer. Straffrättsligt ansvar är nämligen inte uteslutet i en sådan situation. De relevanta reglerna är här desamma som vid ofrivilliga handlingar (se 2.2). Normalt är vederbörande ursäktad och går fri från ansvar, men undantagsvis kan han klandras för att inte på ett tidigare stadium ha förhindrat att han saknade gärningskontroll.

2.4 Straffbuds tillämpning i tiden

Tidsrekvisit. Ett straffbud kan karakteriseras med formeln "Den som gör H, döms till straff". Givet är att ett straffbud börjar gälla vid en viss tidpunkt t_1 , och eventuellt slutar gälla vid en viss annan tidpunkt t_2 , t.ex. genom ny lagstiftning som har börjat gälla.

RF 2:10 innehåller förbud mot att strängare lagstiftning ges retroaktiv verkan. Av samma lagrum och BrP § 5 följer ett förbud mot retroaktiv tillämpning av strafflag (såvitt gäller frågan om brott är förövat), som ej är lindrigare. Det innebär att lindrigare lagstiftning kan tillämpas på gärningar som förövats innan straffbudet börjat gälla. Hur långt bakåt i tiden man då kan gå (t_0) beror på tillämpliga preskriptionstider.

Straffbudet skall således kompletteras med ett tidsrekvisit på följande sätt: "Den som gör H under tiden t_1 - t_2 döms till straff" eller "Den som gör H under tiden t_0 - t_2 , döms till straff".

Huvudregeln för straffbuds användning. Huvudregeln är att *gällande rätt vid gärningens företagande* bestämmer hur gärningen bedöms; *medför gällande rätt vid domstillfället* en lindrigare bedömning blir dock denna avgörande (BrP § 5 st. 1 och 2). Se NJA 1971 B 30, 1971 B 32, 1983 s. 593, 1986 s. 525, 1993 s. 511, 1993 s. 597, SvJT 1963 rf s. 58, 1963 rf s. 73, 1974 rf s. 1, RH 1987:117, 1993:87. Se även RH 1985:89 (ang. skyldighet att erlagga tilläggsavgift i kollektivtrafik).

Att ett straffbud skulle tillämpas innan det trätt i kraft är givetvis uteslutet. Däremot finns möjlighet att tillämpa det efter det att kriminaliseringen upphävts, dvs. att använda det på gärningar som förövats under tiden t_1 - t_2 , men som prövas först efter t_2 . Den yttersta

gränsen för lagföring skulle då bestämmas av reglerna om åtalspreskription i BrB 35:1-6. När brottet är preskriberat (vid t_3) kan straffbudet ej längre användas. Men man kan naturligtvis även tänka sig att lagföring ej får ske efter t_2 . Vi har således två möjligheter för det fall att domstillfället inträffar under tiden t_2 - t_3 , dvs. efter det att straffbudet upphävts.

(I) "Den som gör H under tiden t_1 - t_2 , döms under tiden t_1 - t_2 till straff." I detta fall tillämpas alltså inte straffbudet sedan det upphävts. Enligt BrP § 5 st. 2 gäller detta som huvudregel, om vid domstillfället gällande lagstiftning innebär att inget straff eller lindrigare straff än som följer av den lagstiftning, som gällt under tiden t_1 - t_2 , skall ådömas.

(II) "Den som gör H under tiden t_1 - t_2 , döms under tiden t_1 - t_3 till straff." Straffbudet tillämpas även sedan det har upphävts. Enligt huvudregeln i BrP § 5 st. 2 gäller detta, om vid domstillfället gällande lagstiftning innebär att samma eller svårare straff än som följer av den lagstiftning, som gällt under tiden t_1 - t_2 , skall ådömas. Se närmare nästa avsnitt.

Tidsrekvisiten kan mycket väl ha innehållet t_0 - t_2 i stället för t_1 - t_2 , men det påverkar inte den nu berörda frågan, nämligen hur domaren skall förfara när t_2 har passerats.

Om ny lindrigare kriminalisering föranleder att det upphävda straffbudet ges tolkningen (I), så blir tidsrekvisitet i det nya straffbudet givetvis t_0 - t_2 , men så länge det gäller vet man ju inte om tidsangivelsen i tillämpningsledet skall vara t_1 - t_2 eller t_1 - t_3 .

Med "domstillfället" avses ej blott avkunnande av dom i första instans, utan även avkunnande av dom i högre instanser; reglerna i BrP § 5 st. 2 är relevanta intill dess att en dom har vunnit laga kraft (NJA 1977 B 36).

Ny lagstiftning kan alltså få retroaktiv verkan på det praktiska tillämpningsplanet. Denna regel kan utan svårighet motiveras med rättssäkerhets- och rättviseargument.

Skulle det vara så att ny förmånligare lagstiftning antagits, men ännu ej gäller, vid domstillfället (som då i tiden ligger före t_2), kan det påverka påföljdsbestämningen (eller utgöra tillräcklig grund för benådning).

I fall när straffbud upphävts (vid t_2), men senare åter införts (vid t_4), har den som lagförts efter t_4 för gärning förövd före t_2 bedömts

på samma sätt som skulle ha skett vid lagföring under tiden t_2 - t_4 (SvJT 1961 rf s. 8).

"Lindrigare straff" m.m. Den jämförelse mellan en bedömning enligt ett tidigare och en bedömning enligt ett senare rättsstillstånd, som sålunda föreskrivs, när domstillfället inträffar sedan straffbudet upphävts eller ändrats, avser en jämförelse mellan två bedömningar av den *konkreta gärningen*. Enligt lagmotiv och fast praxis skall jämförelsen vara *total* i den meningen att alla relevanta regler beaktas, inte bara själva straffbuden. Jämförelser på ett abstrakt plan är i vart fall vid mer omfattande strafflagsrevisioner ofta vilseledande och ibland omöjliga. T.ex. en ändring i straffskala säger ingenting definitivt om hur den konkreta gärningen är att bedöma enligt äldre och ny rätt. Återfallsregler (NJA 1943 s. 358) och konkurrensregler skall beaktas.

Kravet på en totalbedömning medför bl.a. att reglerna om *preskription* skall beaktas. Är gärningen preskriberad enligt vid domstillfället gällande lagstiftning, men inte enligt den lagstiftning som gällde vid gärningens förövande, får alltså ansvar ej ådömas. Preskriptionstiden för en gärning kan aldrig förlängas retroaktivt; detta följer i och för sig av BrP § 5 st. 2 första meningen, men en erinran därom är intagen i BrP § 12 st. 1. Med andra ord: enligt huvudregeln skall ansvar ej ådömas, om gärningen är preskriberad antingen enligt de regler, som gällde vid gärningens företagande, eller de regler, som gäller vid domstillfället (NJA 1965 B 10, 1967 s. 245, RH 1984:89).

Jämförelsen avser emellertid inte bara den konkreta gärningens formella rättsföljd i form av straff, utan även *hur kännbart det* (hypotetiskt) *konkreta straffet är* för den bestraffade; se SvJT 1968 rf s. 38, RH 1987:88, 1992:38 (dagsböter kontra penningböter). Av lagmotiv och praxis synes framgå, att om annan brottspåföljd bör komma i fråga vid sidan av straff, så skall denna betraktas som en del av straffet. I BrB 1:5 stadgas, att fängelse alltid är att anse som svårare straff än böter.

Antar vi att den tilltalade skulle ådömas t.ex. två månaders fängelse (eller 50 dagsböter) enligt både gärningstillfallets och domstillfallets lagstiftning, finns alltså fortfarande utrymme för en jämförelse mellan de två straffens svårhet, i och med att *verkställighetsreglernas utformning* skall beaktas. Det normala är emellertid att verkställig-

hetsregler görs retroaktivt tillämpliga, så att man slipper använda ett flertal system för straffverkställighet samtidigt. En sådan ordning är både praktisk och rättvis, och det vore egendomligt att överhuvudtaget göra bruk av verkställighetsmetoder sedan de avskaffats därför att de befunnits vara otillräckligt humana eller eljest olämpliga. (Se t.ex. BrP § 5 st. 3, som dock inte längre kan tillämpas, eftersom alla brott som begåtts före BrB:s ikraftträdande nu är preskriberade.) Någon gång talar dock rättssäkerhetsskäl för att nya verkställighetsregler inte ges retroaktiv verkan; detta gäller särskilt vid införandet av strängare regler. Behovet av övergångsbestämmelser är måhända störst i situationer, där verkställighetsregler ändras efter det att dom fallit, men innan staffet avtjänats.

Att motiven till en lagändring säger, att ej frihetsberövande påföljd i större utsträckning bör användas som alternativ till fängelse, utsluter i sig inte tillämpning av äldre lag. I NJA 1990 s. 772 och 1990 s. 796 uttalade emellertid HD att vad som förekommit i lagstiftningsärendet beträffande utrymmet att tillämpa icke frihetsberövande påföljder borde tjäna till ledning vid påföljdsbestämningen. Se även RH 1990:66, 1990:72.

Kan det inte avgöras huruvida rättsläget vid domstillfället innefattar förmånligare bedömning än rättsläget vid gärningstillfället, tillämpas den lag som gällde vid gärningstillfället, dvs. alternativ (II) i föregående avsnitt; se BrP § 5 st. 2 första meningen.

BrP § 5 st. 2 behandlar bara vilken lag som skall tillämpas, när fråga är om bestämmande av straff. Enligt RF 2:10 får emellertid svårare påföljd än som var föreskriven vid brottets förövande inte åläggas.

Föreligger till samtidig bedömning *flera brott*, som förövats innan lagen ändrats eller upphävts, skall valet mellan ny och gammal lag avgöras för varje brott för sig. Bedömningen av straffs svårhet skall alltså ej avse det gemensamma straff som skolat utdömas enligt nyare respektive äldre rätt. Härigenom uppnås det för den tilltalade förmånligaste resultatet. Har även reglerna för ådömande av gemensamt straff ändrats, måste dock ytterligare en bedömning ske.

Vad gäller ändringar i regler om *åklagares åtalsrätt* stadgar BrP § 7, att åklagares befogenhet skall bedömas efter den lag som gäller när åtal väcks. Äldre lag är dock avgörande om gärningen vid förövandet var undantagen från allmänt åtal eller för allmänt åtal var

stadgat särskilt villkor. I motiven sägs att undantaget inte avser regler om åklagares behörighet, utan blott förutsättningar för väckande av åtal. Nya regler, varigenom möjligheterna till åtalseftergift utvidgats, har alltid gjorts retroaktiva.

Undantag från huvudregeln. Principen att upphävd lagstiftning tillämpas på gärningar förövade före upphävandet, utom när ny lagstiftning föranleder mildare bedömning, är föremål för vissa undantag.

(1) Vid ny lagstiftning kan genom uttryckliga regler, *övergångsbestämmelser* eller särskilda *promulgationsförfattningar*, statueras undantag från reglerna i BrP § 5. Se t.ex. övergångsbestämmelserna till ändringarna i BrB kap. 16 och 21-22 genom lagen 1986:645. (Resningsärendet NJA 1988 s. 218 ger exempel på oönskade konsekvenser av försummelse att meddela övergångsbestämmelser.)

(2) I BrP § 5 st. 2 andra meningen ges ett *allmänt undantag*: om fråga är om en gärning som har varit straffbelagd under viss tid på grund av då rådande särskilda förhållanden, skall ansvar för gärningen alltid ådömas enligt den lag som gällde vid gärningstillfället. Alternativ (II) enligt framställningen ovan rörande huvudregeln gäller i stället för alternativ (I), trots att tillämpning av ny lag skulle vara förmånligare för den tilltalade.

Huvudregeln bygger på tanken att den nya, mildare, lagstiftningen har en bakgrund i en *förändrad bedömning av gärningens straffvärde*, antingen därför att den numera bedöms som mindre förkastlig än tidigare eller därför att man funnit det vara mindre lämpligt att använda straff som samhälleligt kontrollmedel. Hårdare bestraffning än enligt vid domstillfället gällande lagstiftning framstår då som föråldrad, orättvis eller eljest omotiverad. Skälen för att införa ny, mildare, lagstiftning (inklusive att enbart upphäva äldre lag) kan emellertid vara andra: *de yttre förhållandena* kan ha ändrats så att samma kontrollmedel ej längre behövs, men gärningen framstår även i efterhand som lika förkastlig som tidigare, och förutvarande kriminalisering skulle vara lika motiverad om förhållandena återigen ändrades till föregående tillstånd.

(a) En särställning intar straffbud, som från början är *uttryckligen tidsbegränsade*. Från allmänpreventiv synpunkt vore det förödande, om folk kunde räkna med att mot slutet av den period straffbudet skall gälla utan risk för påföljd kunna överträda lagen, därför att lagföring uppenbarligen inte kan slutföras medan lagen gäller.

(b) Även om ingen formell tidsbegränsning förekommer, kan förhållandena ändå vara sådana att lagstiftningen har *tillfällighetskaraktär*.

Specialstraffrättsliga *blankettstraffbud* (se ovan 1.3) avser ofta gärningar, som är förbjudna eller påbjudna under kortare tid. Själva straffbudet förblir oförändrat, men de förhållningsregler varmed det måste utfyllas ändras. Särskilt vid kristidsförfattningar och bestämmelser av näringsrättslig, ekonomisk eller fiskalisk karaktär leder variationerna i samhällsekonomin till täta ändringar. Här är främst skatte- och tullagstiftningen att nämna. Om en viss vara blir tullfri (eller viss inkomst skattefri), är de överväganden som ligger bakom undantaget i BrP § 5 st. 2 uppenbarligen relevanta. Varusmuggling och skattebedrägeri är fortfarande brottsliga förfaranden och ändringarna i den fiskala lagstiftningen beror på yttre förhållanden som ständigt växlar. I NJA 1973 s. 109 ådömdes ansvar för en förseelse mot en tidsbegränsad bestämmelse om affärstid, vilken upphävts vid domstillfället. Jämför NJA 1922 s. 527, SvJT 1961 rf s. 8.

Motsvarande synpunkter har relevans t.ex. vid ändringar i trafiklagstiftningen (NJA 1914 s. 168, 1924 s. 542, 1938 s. 82, 1975 s. 265; jämför NJA 1983 s. 593, 1986 s. 525, SvJT 1963 rf s. 58, 1963 rf s. 73, 1974 rf s. 1). Upphävandet av en viss hastighetsbegränsning kan ha sin grund i att väg- eller siktförhållandena förbättrats. Övergången till högertrafik medförde inte att alla, som föregående dag kört på höger sida i strid mot gällande bestämmelser, vid senare lagföring undslapp straff. Detta exempel kan generaliseras så, att i fall där det är viktigt att ha en ordning, men mindre viktigt vilken ordning man har, medför en ändring av en ordningsregel inte att en dessförinnan förövad förseelse skall bedömas enligt den lag som gäller vid domstillfället (som inträffar efter ändringen).

I RH 1984:67 togs vid straffmätningen hänsyn till att en höjning av högsta tillåtna hastighet hade beslutats och kungjorts (men ej trätt i kraft).

De ovan i 1.2 nämnda folkrättsliga dokumenten ger av ordalydelser att döma inte stöd för undantaget i BrP § 5 st. 2. Den svenska regleringen har emellertid ansetts stå i överensstämmelse med de folkrättsliga bestämmelsernas syfte, nämligen att en ändrad och humanare syn på en viss typ av brott bör göra sig gällande för alla

sådana brott som blir föremål för domstols prövning, oberoende av tidpunkten för deras förövande.

När har ett brott förövats? I allmänhet bereder det inga problem att avgöra när ett brott är förövat. Ibland förövas dock ett brott under längre tid, och det kan bestå i en serie handlingar eller underlåtenheter. För att kunna besvara frågan när ett brott förövats, måste man först ha avgjort vad som är *ett* brott, i motsats till flera brott. Denna fråga behandlas i kap. 10 nedan.

Vid tidsutsträckta brott, där utförandet påbörjats innan lagen upphävts (eller ändrats) och slutförts sedan så skett, torde rättssäkerhetssynpunkter leda till att man lägger avgörande vikt vid när ett kontrollerat handlande är avslutat. Ett i tiden skilt resultat av ett sådant handlande bör inte medföra att gärningsmannen bedöms hårdare än som skulle ha skett om resultatet hade inträffat i omedelbar anslutning till det kontrollerade handlandet. Omvänt får han ta konsekvensen av att han fullföljer ett kontrollerat handlande över tidsgränsen.

Bedömningssvårigheter torde främst uppkomma vid *underlåtenhetsbrott*. Det kan vara så att någon bort handla från och med en viss tidpunkt, men har möjlighet att reparera sin underlåtenhet genom ett senare handlande. Det kan även vara så att, trots att han inte kan upphäva det faktum att brott har förövats, han likväl fortsätter att föröva brott genom sin fortsatta underlåtenhet, dvs. handlingsplikten kvarstår. I båda fallen får anses att passerandet av tidsgränsen gör ny, mindre förmånlig lag tillämplig (NJA 1934 s. 223).

S.k. *perdurerande brott* kännetecknas av att preskriptionstid enligt BrB kap. 35 inte börjar löpa i och med att brottet är fullbordat, utan först när ett genom brottet åvägabragt tillstånd upphör. Ett exempel på perdurerande brott är olaga frihetsberövande (BrB 4:2). Ett sådant brott förövas så länge tillståndet råder (t.ex. att någon är inspärrad), och vad nyss sagts om underlåtenhetsbrott får anses gälla på motsvarande sätt; ett moment i brottet kan sägas vara underlåtenheten att upphäva tillståndet i fråga.

3. Gärningsman

3.1 Brottssubjekt

Enligt svensk rätt kan endast en *människa* begå brott. Straff eller annan brottspåföljd kan inte ådömas en juridisk person. Förverkande, företagsbot och annan särskild rättsverkan (se t.ex. BrB kap. 36) kan dock drabba en juridisk person.

Även små barn och sinnessjuka personer kan föröva brott. Den som begår brott *innan han fyllt 15 år* (den s.k. straffmyndighetsåldern) kan dock inte dömas till påföljd därför (BrB 1:6). (Beträffande utredning i sådana fall, se LUL §§ 31-37.) För *allvarligt psykiskt störda personer* som förövar brott gäller ett förbud att ådöma fängelse (BrB 30:6).

Gärningsman i vid mening är envar som förövar brott. I *medverkansläran* används "gärningsman" ibland i en mer begränsad betydelse, så att anstiftare och medhjälpare ställs i motsättning till gärningsmän. Även då kan emellertid ett brott vara förövat av flera (med)gärningsmän. I allmänhet framgår av sammanhanget i vilken betydelse ordet används.

Bruket av termen "gärningsman", och bruket att i lagtext använda maskulina pronomina, utesluter givetvis inte att även *kvinnor* kan föröva brott. Språkbruket (som kan betecknas som juridiskt-tekniskt) underlättar avsevärt redaktionen av lagtext. Det kan måhända uppfattas som uttryck för mansdominans, men då skall beaktas att denna dominans även manifesterar sig i att män statistiskt sett förövar både betydligt fler och betydligt grövre brott än kvinnor. Av dem som döms eller får åtalseftergift är blott 15 % kvinnor; andelen är en aning större i fråga om personer som godkänner strafföreläggande. Av dem som döms till fängelse utgör kvinnorna 4 à 5 %. Sedan början av 1980-talet har emellertid procentsiffrorna för kvinnor ökat med 50 %.

3.2 Specialsubjekt

Allmänt. Flertalet brottsbeskrivningar i BrB anger gärningsmannen som *den som* gör si eller så. Tanken är att brott kan förövas av vem som helst. I en del brottsbeskrivningar används emellertid mer begränsande klasstermer för att utpeka gärningsmän; se t.ex. BrB 3:3 (kvinna), 11:1 (gäldenär), och 21:5 (krigsman). Ibland anges begränsningen av kretsen av tänkbara gärningsmän genom en beskrivning av vederbörandes ställning; se t.ex. BrB 10:1 och 10:5. Såsom närmare skall behandlas i kap. 6 kan endast personer i en särskild garantställning föröva vissa brott genom underlåtenhet. Se vidare 7.2 nedan för ytterligare exempel på specialsubjekt.

Ibland är egenskapen av specialsubjekt sådan, att den kan "flyttas över" till legala ställföreträdare (exempelvis förmyndare eller god man) eller andra behöriga företrädare. Vad särskilt gäller brott enligt BrB kap. 11, skall 11:7 st. 1 uppmärksammas; detta lagrum ger möjlighet att som gärningsman fälla även den som obehörigen satt sig i gäldenärs ställe.

I specialstraffrätten är dylika begränsningar av kretsen av tänkbara gärningsmän snarare regel än undantag, eftersom straffhotet ofta tar sikte på överträdelser av regler som ges för bestämda livsområden.

När på nu beskrivet sätt brottssubjektet måste vara en person, som redan före gärningens företagande har viss egenskap eller ställning, säger man att brottet kräver ett specialsubjekt. Distinktionen mellan *brott med ospecificerat brottssubjekt* och *brott som kräver specialsubjekt* har saklig betydelse endast i medverkansläran (på fler sätt än som framgår av lagtexten); sålunda talas i BrB 23:4-5 om specialsubjekt som någon "i särskild ställning".

Att göra en klar gränsdragning bereder dock betydande svårigheter. Alla personer kan inte alltid föröva brott. Vid varje brottstyp måste vissa yttre förutsättningar vara uppfyllda för att någon faktiskt skall vara i position att kunna utföra brottet. Finns ingen annans egendom i närheten, kan man inte stjäla. Det går inte heller att med rent formella kriterier bestämma vad som är specialsubjekt. Den "särskilda ställningen" kan lika gärna framgå av en beskrivning av gärningsomständigheter som av det uttryck som refererar till gärningsmannen.

För att en ställning skall räknas som "särskild" torde böra krävas, dels att den har en viss stabilitet och dels att den avser en viss egen-

skap eller relation som är speciell på det sättet, att inte flertalet människor utan vidare kan förvärva den respektive inträda i den. Härav följer att juridiska och andra konventionella positioner blir särskilt relevanta. Viss förståelse av idén kan kanske uppnås, om man beaktar att gärningsmannen i BrB 10:1 eller 10:5 är att anse som specialsubjekt, medan gärningsmannen i BrB 10:4 inte anses vara ett specialsubjekt (att vara "besittare" är att befinna sig i en vanlig och instabil position).

Skenbart vikarierande ansvar. Vikarierande ansvar innebär att någon döms för en gärning som någon annan har förövat. I specialstraffrätten finns ett antal straffbud, som formellt ålägger vikarierande ansvar. Tre huvudtyper kan urskiljas:

(1) *Husbondeansvar*: husbonde åläggs ansvar för förseelser som förövas av hans husfolk eller anställda; numera finns blott en straffbestämmelse av denna typ (KF 1956:413 om klassificering av kött § 15).

(2) *Accessoriskt företagarsvar*: företagare (eller arbetsgivare, etc.) åläggs ansvar för förseelser som förövas av hans anställda; se nedan 3.3.

(3) *Vårdnadshavaransvar*: vårdnadshavare åläggs ansvar för förseelser som förövas av den som står under hans vårdnad; se nedan 6.6.

Ett verkligt vikarierande ansvar, att någon döms till straff därför att någon annan har förövat ett brott, strider mot rättsstatliga principer för kriminalisering. Även om ett sådant ansvar har förekommit i äldre tid, finns i dag ingen anledning att uppfatta lagstiftningen anorlunda än som ett något missvisande sätt att kriminalisera *underlåtenhet att förhindra att en annan person förövar brott*. I samtliga fall kan sägas att gärningsmannen åtminstone av oaktsamhet har brutit i utövningen av en tillsynsplikt.

Ägar- och innehavaransvar. I ett fåtal specialstraffrättsliga straffbud utpekas ägare eller innehavare av viss egendom såsom ansvarig för att något har hänt eller inte hänt. Se VTK §§ 164-165, terrängtrafikkungörelsen 1972:594 §§ 71-72, 74, fordonskungörelsen 1972:595 §§ 106-107, 109, bilregisterkungörelsen 1972:599 §§ 87-88, turistvagnskungörelsen 1972:601 § 12, KK 1973:766 om in-terimslicens för fordon § 13, förordningen 1979:210 om maskin-

drivna portar m.m. § 14, lagen 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg 10:6, och fordonsskattelagen 1988:327 § 79.

I åtskilliga av dessa bestämmelser finns särskilda exculpationsregler, som för ansvarsfrihet kräver att ägaren etc. visar att han har gjort vad som ankommit på honom för att hindra att något visst har inträffat. Här är fråga om en *omkastad bevisbörda* beträffande vissa ansvarsförutsättningar (avseende gärningskontroll).

Ofta förutsätts att någon annan har gjort eller underlåtit att göra något. Bestämmelserna är emellertid att tillämpa också vid eget handlande (NJA 1986 s. 521). I fall som sägs i VTK § 164 st. 4 är dock ägaransvaret subsidiärt ("är det inte utrett vem som förde fordonet").

Rättsfall: NJA 1943 s. 507, 1974 s. 69, SvJT 1961 rf s. 21, RH 1993:87.

Ansvar vid yttrandefrihetsbrott. Vid tryckfrihetsbrott och andra yttrandefrihetsbrott gäller alldeles speciella regler. Dessa motiveras av önskemålen att främja yttrandefriheten (genom att möjliggöra anonymitetsskydd för uppgiftslämnare, förhindra censur mot boktryckare m.fl. medverkande, osv.) och att möjliggöra snabba ingripanden (genom förenklade brottsutredningar).

Regleringen kännetecknas av *ensamansvar* för vissa personer och *subsidiärt ensamansvar* för vissa andra (det s.k. kaskadsystemet) i kombination med en uppsåtspresumtion. Vad gäller tryckta skrifter är reglerna olika beroende på om skriften är periodisk eller ej (se TF 1:7). Denna skillnad förklaras av att periodiska skrifter sällan är författade av en person, utan vanligen av en stor mängd personer (en tidnings eller tidskrifts redaktion jämte utomstående personer).

Se närmare TF kap. 8 och YGL kap. 6.

3.3 Ansvar för företagare

Näringslivet är uppbyggt på företag av olika art och storlek. Den rättsliga regleringen av näringslivet tar sig många uttryck och tjänar många syften. Driften av företag är ryggraden i samhällsekonomin, och de former den tar sig har vidsträckta sociala verkningar. I den mån man utnyttjar straffhot för att reglera näringslivet riktas detta ofta mot företagaren i denna hans egenskap.

Framställningen i detta avsnitt är ofullständig genom att den inte helt beaktar de ytterligare överväganden som erfordras, *när företag drivs som juridisk person*. För sådana fall måste man även ta del av vad som sägs i 3.4 nedan. En koncentrerad redogörelse kompliceras av att ansvar i juridiska personer inte behöver ha något att göra med ansvar för företagare. Frågan om ansvar i juridiska personer är endast delvis ett specialfall av frågan om ansvar för företagare.

Företagare som specialsubjekt. I lagtext används en rad olika uttryck för att som specialsubjekt utpeka den som här, för enkelhets skull, kallas företagare, exempelvis:

- "näringsidkare" (t.ex. BrB 16:9, lagen 1956:245 om uppgiftsskyldighet rörande pris- och konkurrensförhållanden);
- "arbetsgivare" (t.ex. uppbördslagen 1953:272 §§ 80-81, arbets-tidslagen 1982:673 §§ 23-24, lagen 1993:440 om privat arbetsför-medling och uthyrning av arbetskraft § 7);
- "redare" (t.ex. SjöL 20:1);
- "anordnare" (t.ex. ordningslagen 1993:1617 2:29);
- "tillståndshavare" (t.ex. yrkestrafiklagen 1988:263 § 21, lagen 1984:3 om kärnteknisk verksamhet §§ 10-12, 22, och se även atom-ansvarighetslagen 1968:45 § 40).

Med *näringsidkare* avses varje person som yrkesmässigt driver verksamhet av ekonomisk art, oberoende av om verksamheten är inriktad på vinst, avser att främja ett ideellt eller välgörande syfte, sker under begränsad tid eller utgör en bisysselsättning; i kravet på yrkes-mässighet ligger dock att verksamheten måste vara i viss mån varaktig. Se t.ex. NJA 1976 s. 489, 1979 s. 657.

Avgörande för vem som är att anse som *arbetsgivare* är den centrala arbetsrättsliga begreppsbildningen. Bedömningssvårigheter föreligger främst när en verksamhet bedrivs för annans räkning. Om mellanmannen är en självständig företagare, så är han arbetsgivare för sina medhjälpare; i annat fall är uppdragsgivaren arbetsgivare. Se NJA 1974 s. 392 och även t.ex. NJA 1943 s. 218, SvJT 1931 rf s. 44, 1947 rf s. 2 och 1962 rf s. 67.

Företagaren tillskrivs ansvar inte bara för egna gärningar, utan även för gärningar som hans anställda eller medhjälpare förövat, under förutsättning att gärningarna har med företagets drift att göra. En sådan ordning kan förefalla egendomlig och orättvis tills man tänker, att de verb som förekommer i ifrågavarande stadganden utan

svårighet låter sig tolka så att även underlåtenhet att tillse att förbudet beteende inte äger rum faller under lagtexten. Det kan därvid röra sig om s.k. oäkta underlåtenhetsbrott av en person i garantställning (se nedan kap. 6). När en ren underlåtenhet är straffbelagd — t.ex. att ej rätta sig efter ett föreläggande, ej göra en viss anmälan, osv. — med företagare som specialsubjekt, innebär lagstiftningen ett direkt krav på att företagaren själv gör något, och han kan inte utan vidare undgå ansvar, därför att han har organiserat sin rörelse så att någon annan skall sköta ärendet i fråga (se t.ex. RH 1992:87). Och även om en företagare har givit en anställd order om att en påbjuden handling skall utföras, kan han kanske hållas ansvarig för inte ha sett till att ordern blivit åtlydd.

Eftersom kriminaliseringen riktas mot företagaren såsom specialsubjekt, faller anställda osv. inte under brottsbeskrivningen. I många fall är ansvar för medverkan uteslutet på grund av allmänna regler. I praxis synes man därutöver i viss utsträckning avstå från att utkräva ansvar för medverkan, trots att laglig grund finns för sådant ansvar.

Att intresset inriktas på företagaren är förklarligt. Straffansvar bör placeras så att det är effektivt; det bör läggas där det finns störst möjligheter att påverka huruvida reglerna efterlevs. Företagaren är den som mer än andra har möjlighet att genomdriva en lagenlig drift av en rörelse, och han bör därför vara skyldig att utöva tillsyn över sitt företag. Det kan vidare vara svårt att bevisa vem som är den egentlige upphovsmannen till en förseelse. En anställd har inte så ofta som företagaren ett intresse av att bryta mot lagen, och han kan vara i en beroendeställning i förhållande till företagaren. Även processekonomiska skäl talar för att en lagföring begränsas till företagaren.

Accessoriskt företagaransvar. Denna typ av ansvar är ett specialfall av ansvar för företagare såsom specialsubjekt. Det utmärks av att företagaren enligt brottsbeskrivningen ansvarar för en lagöverträdelse som någon annan har företagit. I en del fall lämnas osagt vem som s.a.s. utlöser ansvaret. I så fall kan vem som helst göra detta, förutsatt att det inom ramen för företagarens egen verksamhet. Det kan även tänkas att en hithörande bestämmelse tillämpas, när en företagare själv utlöser ansvaret, men då är det förstås egentligen inte fråga om något accessoriskt ansvar. I andra fall nämns i författningstexten vem som kan utlösa ansvar för företagaren (t.ex. arbets-

tagare, befälhavare, förare). Också i dessa fall måste krävas, att lagöverträdelsen har skett inom ramen för företagarens egen verksamhet.

Straffbestämmelser av denna typ finns i KK 1945:174 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap § 10 st. 2, lagen 1949:722 om pantlånerörelse § 25, sjöarbets-tidslagen 1970:105 § 18 st. 2, KK 1972:602 om arbetstid vid vägtransporter § 16 st. 1, sjömanslagen 1973:282 § 63 st. 1, oljekrislagen 1975:197 § 19, körkortslagen 1977:477 § 34, förfogandelagen 1978:262 § 53, ransoneringslagen 1978:268 § 48, lagen 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg 10:6, lagen 1981:2 om handel med skrot och begagnade varor § 8, förordningen 1981:402 om handel med skrot § 28 st. 2, förordningen 1981:403 om handel med begagnade varor § 21 st. 2, och prisregleringslagen 1989:978 § 44.

I äldre bestämmelser talas om ansvar för "förseelse", och i nyare bestämmelser om ansvar för "gärning". Båda uttrycken bör tolkas som "otillåten gärning".

Exempel på benämningar på ifrågavarande företagare är "arbetsgivare", "näringsidkare", "redare", "företagare", och "handlare".

Liksom i andra fall av skenbart vikarierande ansvar, består den kriminaliserade gärningen åtminstone i att företagaren på ett gärningsculpöst sätt underlåter att förhindra att verksamheten inte bedrivs på ett olagligt sätt. Enligt den nämnda bestämmelsen i sjömanslagen måste vederbörande arbetsgivare för att undgå ansvar visa, att han har gjort vad på honom skäligen ankommit för att hindra förseelsen (omkastad bevisbörda i fråga om gärningsculpa).

En särskild fråga är, om inte bara företagaren, utan även en (annan) ansvarsutlösare kan straffas. I en del fall finns särskilda straffbestämmelser för denne. I övrigt gäller vad som sagts i föregående avsnitt. En del av bestämmelserna har fängelse i straffskalan; medverkansreglerna är således principiellt tillämpliga (BrB 23:4). Men man torde ändå böra avstå från att tillämpa dem.

Ansvar för företagare såsom ospecificerat brottssubjekt. De flesta otillåtna gärningar, som sker i näringslivet, utgör överträdelser av förhållningsregler som inte är riktade till företagare. I tillämpliga straffbestämmelser anges inget specialsubjekt. I en del fall kan ändå vara fråga om brott, som i praktiken huvudsakligen kan begås just av

företagare; se t.ex. miljöskyddslagen 1969:387 § 45, och arbetsmiljölagen 1977:1160 8:1-2. I andra fall, exempelvis vid brott enligt BrB kap. 11 eller SBL, rör det sig om gärningar som kan förövas av en långt vidare krets av gärningsmän. En mellanställning intar arbetsmiljöbrott i BrB 3:10.

Av rättspraxis framgår att en företagare kan bli ansvarig för att en otillåten gärning har utförts i hans företag, utan att det kan bevisas att han själv har tagit någon aktiv del i däri. Äldre rättsfall av intresse är bl.a. NJA 1930 s. 432, 1937 s. 219, 1941 s. 642, 1950 s. 529, och SvJT 1945 rf s. 81.

Det har hävdats, att detta skulle kunna ske även om brottsbeskrivningen inte direkt passar in på vad företagaren har gjort. Eftersom analogisk tillämpning av straffbestämmelser numera är uttryckligen förbjuden genom RF 2:10 och BrB 1:1, krävs emellertid för ansvar att brottsbeskrivningen verkligen passar. Å andra sidan är det inget som säger, att brottsbeskrivningen inte passar, när företagaren inte har gjort annat än att försumma sin tillsynsplikt. Att låta något ske kan vara att göra något. Man kan "ha en utlänning i sin tjänst" (utlänningslagen 1989:529 10:1 st. 2) utan att själv ha träffat utlänningen. Man kan kringgå ett hinder, som nämns i lagen 1985:277 om vissa bulvanförhållanden § 2, genom att inte förhindra att hindret kringgås. Se närmare nedan kap. 6 om underlåtenhetsbrott.

I de fall som nu avses finns det ingen anledning att inte tillämpa vanliga regler om ansvar för medverkan, i vart fall när det gäller brott enligt BrB eller t.ex. SBL och VSL. Se även NJA 1954 s. 115. En viss återhållsamhet vad gäller medverkansansvar kan vara motiverad vid brott som i praktiken förövas endast inom företag, t.ex. vid brott enligt miljöskyddslagen. Det kan dock knappast sägas vara fel att även här fullt ut tillämpa medverkansreglerna.

Vid brott enligt BrB 3:10 kan exempelvis både en förman till den som har skadats och ett företags verkställande direktör vara gärningsmän. I åtalsspraxis finns dock en viss benägenhet att inrikta sig på personer i ledande ställning. Det kan också väl vara så att en sådan person är att anse som ansvarig på grund av en försummelse. I sammanhanget kan erinras om uttrycken *culpa in eligendo* (oaktsamhet i samband med val av ansvarig person), *culpa in instruendo* (försummelse att ge erforderliga instruktioner) och *culpa in inspiciendo* (försummelse att göra erforderliga kontroller). Men det kan också

vara så att ingen ledande person har varit gärningsculpös, samtidigt som en person i en underordnad ställning har gjort något farligt eller underlåtit att vidta en säkerhetsåtgärd. I så fall kan endast den sistnämnde fällas till ansvar. I otryckt praxis rörande dödsfall och kroppsskador i arbetslivet har det alltför ofta hänt, att en åtalad direktör (med rätta) frikänts, samtidigt som någon i en lägre ställning inte har åtalats, trots att tillräckliga skäl för åtal har förelegat. (På omvänt sätt kan det hända att åtal väcks på "för låg" nivå för brott som kräver specialsubjekt: den person som framstår som mest skyldig är inte en person som uppfyller lagens krav på specialsubjekt, dvs. han kan inte sägas vara näringsidkare, arbetsgivare, osv.)

Placering av ansvar inom ett företag. Om man förutsätter att en företagare är medveten om allt som händer i företaget, framstår det förhållandet att han blir ansvarig för andras gärningar, som han ej har förhindrat, som föga märkligt. I medelstora och större företag kan emellertid ingen ha fullständig insyn i vad som sker, och det är inte heller rationellt att företagets ledare sysslar med detaljfrågor. En fråga blir därför, om ansvaret i någon mening kan *delegeras*.

Att tala om delegation kan emellertid vara missvisande, eftersom det är lätt hänt att två frågor blandas samman. Svaret på den ena frågan kan dessutom vara avgörande för hur den andra besvaras.

(A) En grundläggande fråga är vilken omedelbar juridisk betydelse en *fördelning eller delegation av arbetsuppgifter och ansvarsområden* har.

I lagförarbeten, doktrin och rättspraxis möter man den uppfattningen att ansvar kan delegeras, när (1) det finns ett klart behov av att ansvarssubjektet befrias från sin övervakningsplikt, (2) den som ansvaret delegeras till intar en relativt självständig ställning gentemot företagsledningen, (3) den som ansvaret delegeras till är tillräckligt kompetent att sköta uppgiften, och (4) det klart framgår vem och vad delegationen avser.

Exempel på situationer, där det finns behov av delegation är (a) att företaget är så stort, att företagaren inte kan behärska alla detaljer i verksamheten (delegation till platschef, chef för större avdelning, särskild fabrik, viss verksamhetsgren eller viss grupp av ärenden, osv.), (b) att företagaren är bosatt på annan ort än där verksamheten bedrivs, och (c) att företagaren inte helt kan övervaka verksamheten

på grund av hög ålder, sjukdom, bristande erfarenhet eller annan verksamhet (t.ex. offentligt uppdrag eller engagemang i andra företag). Ofta förekommer skriftliga instruktioner, arbetsordningar eller befattningsbeskrivningar som klarlägger ansvarsförhållandena.

Vad vi här möter är ingenting som direkt har att göra med frågan om en viss person kan vara gärningsman. Det rör sig i stället om argument, som är av stor betydelse vid bedömning av om en viss person är i en garantställning, om han har ådagalagt gärningsculpa, eller om han har varit personligt culpös. Se t.ex. NJA 1973 s. 699 om intrång i upphovsrätt.

Den som normalt är fri från ansvar för brott, på grund av att en delegation av arbetsuppgifter har skett på ett klanderfritt sätt, kan likväl bli ansvarig därför att han tillfälligt ingriper i verksamheten med förbigående av den underordnade eller genom att ge denne order att göra på ett visst sätt.

(B) En annan fråga är vem som *är företagare* i lagens mening, när en straffbestämmelse kräver ett specialsubjekt.

Om ett företag är en juridisk person, så behöver det särskilt utredas vilka fysiska personer, som kan vara gärningsmän. Se härom nedan 3.4.

Om ett företag inte är en juridisk person, så är frågan vem som är företagare normalt relativt enkel att besvara. Det finns helt enkelt en person som uppenbarligen är den som leder företaget.

Följande situation är emellertid inte alldeles verklighetsfrämmande: företagaren är en fysisk person (dvs. verksamheten bedrivs inte i en juridisk person), straffbestämmelsen kräver ett specialsubjekt, och företagaren kan av någon anledning inte rimligen utöva tillsyn över företaget (dvs. det behövs en delegation). Huruvida företagaren har begått brott kan då bero på hur delegationen har skötts av honom. Särskilt om företagaren inte har varit culpös härvidlag, aktualiseras också frågan om den person, till vilken arbetsuppgiften har delegerats, kan anses vara specialsubjekt i lagens mening (arbetsgivare, näringsidkare, osv.). Mot bakgrund av hur straffbestämmelsernas subjektrekvisit tolkas, när en verksamhet bedrivs i en juridisk person (se 3.4), finns det knappast något generellt hinder mot att direkt tillämpa straffbestämmelsen på den som självständigt sköter den delegerade arbetsuppgiften.

Det viktigaste förarbetsuttalandet i frågan avser arbetsgivares ansvar för brott mot arbetsmiljölagstiftningen (prop. 1976/77:149 s. 373-374):

Jag vill understryka vikten av att det vid delegering klargörs vem som i olika hänseenden bär ansvaret för att lagstiftningens bestämmelser följs. För att ett uppdrag skall få betydelse i straffrättsligt hänseende förutsätts självfallet att med delegering av ansvar följer tillräckliga beslutsbefogenheter. Det förutsätts också att den till vilken delegering sker har behövlig erfarenhet och kunskaper för uppgiften, Inom förvaltningen måste hänsyn dessutom tas till gällande instruktioner och vid behov ändring göras när delegering bör ske.

Mot bakgrund av överväganden av nämnda slag får — om arbetsarskyddet har eftersatts i fall då delegering har skett — bedömas om arbetsgivaren varken vid val av person, genom bristande tillsyn eller på annat sätt har varit försumlig och därför bör gå fri från ansvar. Jag vill understryka att oklarheter i fråga om ansvarsfördelning alltid måste falla inom företagsledningens ansvar. Har emellertid rätt delegering med åtföljande beslutsfunktioner skett, kan motsvarande förpliktelser finnas för den som har trätt i arbetsgivarens ställe. Vad gäller möjligheten att på förhand klart fastställa arbetsgivaransvarets placering vill jag framhålla att valet här står mellan en fast placering, varvid man måste bortse från omständigheterna i det speciella fallet, och bestämmelser som ger tillfälle till rimligt spelrum med hänsyn till faktiskt begångna fel. I enlighet med ställningstagandet vid 1973 års ändringar finner jag det sistnämnda vara att förorda.

I en del fall nämns befälhavare, föreståndare eller ställföreträdare som särskilda specialsubjekt. Se t.ex. SjöL kap. 20, VSL § 7 och lagen 1949:722 om pantlånerörelse § 25.

Sammanfattning: Det går inte att delegera straffansvar såsom sådant. Det går bara att delegera arbetsuppgifter, och en sådan delegation kan ha straffrättsliga konsekvenser. När företag inte drivs som en juridisk person, kan endast undantagsvis konsekvensen vara att en egenskap som specialsubjekt överförs. De normala konsekvenserna är att bedömningar rörande underlåtenhet, gärningsculpa och personlig culpa påverkas.

3.4 Ansvar i juridiska personer

Allmänt. Juridiska personer kan inte föröva brott. Men brott kan givetvis förövas inom ramen för en juridisk persons verksamhet. Särskilda problem uppstår då, när det gäller att välja ut de fysiska personer som skall anses ha förövat brott, dvs. vem som i förevarande sammanhang skall anses företräda aktiebolaget, handelsbolaget, föreningen, stiftelsen, dödsboet, osv.

I praktiken är mest fråga om ansvar för gärningar i juridiska personer i näringslivet, dvs. när företag drivs såsom juridiska personer. Men de principer som kommer att redovisas är ibland också av betydelse för ansvar inom stat och kommun, och inom inrättningar, samfund, osv. som inte idkar näring. För enkelhets skull talas emellertid i det följande huvudsakligen om företag.

I en del fall har redan i *lagstiftningen* personer i vissa ställningar utpekats såsom ansvariga. Detta gäller främst beträffande ägar- och innehavaransvar i trafiklagstiftningen. Se VTK § 166, terrängtrafik-kungörelsen 1972:594 § 76, fordonskungörelsen 1972:595 § 112, bilregisterkungörelsen 1972:599 § 92, turistvagnskungörelsen 1972:601 § 12, KK 1973:766 om interimslicens för fordon § 13, och fordons-skattelagen 1988:327 § 82. Se även KK 1945:174 med vissa bestämmelser till skydd mot skada från gengasdrivet fordon eller redskap § 12.

I övrigt har vissa principer framvuxit i praxis. Huvudregeln är att den ansvarige eller de ansvariga skall finnas inom den juridiska personens *ledning*. För de flesta företag, som drivs som aktiebolag, utgörs den relevanta kretsen av styrelsen jämte verkställande direktören, som ju är ansvarig för den löpande förvaltningen. Av särskilt intresse är den ansvarsfördelning som följer av aktiebolagslagen 1975:1385 kap. 8. Samtliga styrelseledamöter fälldes till ansvar i t.ex. NJA 1946 s. 265 och 1979 s. 657.

Den *faktiska maktpositionen* och därav följande möjlighet att påverka den juridiska personens förvaltning och drift är vad som gör att ansvaret läggs på företagsledningen. Av mindre betydelse är om vederbörande har behörighet att företräda företaget utåt. Firmatecknare, som inte är styrelseledamot eller verkställande direktör (eller har en liknande ställning t.ex. i ett handelsbolag eller en stiftelse) är normalt ej att anse som företagsledare.

En följd av det sagda är att man endast undantagsvis har anledning att till ansvar fälla en medlem av sådana beslutande organ som bolagsstämma, föreningsstämma, osv. Det är emellertid inte uteslutet att t.ex. en aktieägare eller en föreningsmedlem har gjort sig skyldig till brott. Ett exempel är att en aktieägare anstiftar en verkställande direktör att begå brott som nämns i BrB kap. 11.

Om ett företag är i konkurs, men fortsätter en näringsverksamhet, så leds företaget av den som är konkursförvaltare. Även i andra fall finns legala ställföreträdare för en juridisk person; se t.ex. ÄB kap. 24 om oskiftat dödsbo.

Rättsfall: NJA 1901 s. 93, 1906 s. 77, 1923 s. 114, 1936 s. 78, 1943 s. 76, 1943 s. 193, 1944 s. 492, 1945 s. 262, 1946 s. 265, 1946 s. 605, 1947 s. 467, 1950 s. 51, 1950 s. 446, 1957 s. 504, 1958 s. 154, 1961 s. 715, 1967 s. 150, 1973 s. 544, 1973 s. 587, 1974 s. 297, 1974 s. 423, 1976 s. 299, 1979 s. 229, 1979 s. 555, 1979 s. 602, 1979 s. 657, 1979 s. 683, 1985 s. 13, 1985 s. 909, 1986 s. 56, 1993 s. 740, 1994 s. 170, SvJT 1954 rf s. 45, 1959 rf s. 13, 1959 rf s. 19, 1961 rf s. 23, 1962 rf s. 67, 1964 rf s. 77, 1969 rf s. 17, RH 1983:51, 1987:71, 1988:142, 1989:58, 1989:64, 1990:102, 1994:94.

Ansvar för brott med ospecificerat brottssubjekt. I dessa fall är det egentligen irrelevant, om gärningen har förövats inom ramen för en juridisk persons verksamhet. Det avgörande är om brottsbeskrivningen passar, och om allmänna krav ifråga om gärningskontroll och personligt ansvar är uppfyllda. Många av de nyss anförda rättsfallen gäller just detta. Se vidare t.ex. RH 1982:33, 1984:58, 1986:43, 1987:124, 1989:5, 1990:123, 1992:77, 1992:87, 1993:20.

Enklast att bedöma är fall av uppsåtligt handlande. Av särskild betydelse är att de som tillhör ett företags ledning har ett visst ansvar för att inte andra inom ledningen handlar lagstridigt, och därför måste hålla sig underrättade om vad som sker i företaget. Om brottsbeskrivningen passar, kan således t.ex. en styrelseledamots underlåtenhet att ingripa vara brottslig.

Liksom vad gäller företag, som inte drivs som juridiska personer, har emellertid ansvarsfördelningar, delegationer av arbetsuppgifter, befattningsbeskrivningar, osv. ibland avgörande betydelse för den "vanliga" straffrättsliga bedömningen. Se t.ex. NJA 1987 B 12, 1991 s. 247. Här tillkommer att associationsrättslig lagstiftning rörande

bestämmanderätt, ansvarsområden, osv. är direkt relevant i sammanhanget. Se t.ex. aktiebolagslagen 1975:1385 8:6.

Motsvarande gäller författningsföreskrifter, befattningsbeskrivningar, delegationer, osv. i statlig och kommunal verksamhet. Se NJA 1993 s. 245 (gatukontor) och, angående brott enligt DataL, NJA 1987 s. 426 (valnämnd) och RH 1988:73 (fritidsnämnd).

Ansvar för brott som kräver specialsubjekt. Det som skiljer hithörande fall från dem som nyss behandlats är två saker.

Liksom beträffande ansvar i företag, som inte drivs som juridisk person, kan man visa särskild generositet i medverkanssituationer, dvs. avstå från att utkräva ansvar för medverkan trots att sådana gärningar formellt är straffbelagda. Se ovan 3.3.

Viktigare är att man inom företaget, osv. måste finna *den eller de som i lagens mening är specialsubjekt*. Vad som ovan sagts om den roll som i praxis tillagts *företagsledningen* är här av direkt betydelse. När lagen kräver att brott förövas av en "näringsidkare", är i ett aktiebolag styrelsedamöter och verkställande direktör att anse som näringsidkare. Men om den faktiska maktpositionen utövas eller intas av annan, kan kretsen av tänkbara "näringsidkare" vidgas. Exempelvis kan en koncernchef ingripa i förvaltningen av ett dotterbolag, en platschef vara den som svarar för verksamheten vid en viss anläggning, eller en dominerande aktieägare ha möjlighet att i praktiken bestämma hur ett företag skall skötas.

Detta innebär att existensen av föreskrifter eller beslut om ansvarsområden, ansvarsfördelningar, delegationer, osv. har direkt betydelse för vem som är *gärningsman*, och inte bara för bedömningar avseende gärningsculpa eller personlig culpa, eller verkan av underlåtenhet i något hänseende. Se t.ex. SvJT 1975 rf s. 61.

Den tolkning av straffbestämmelserna som här sker är annorlunda än den som sker, när företag inte drivs såsom juridisk person, eftersom man alltid s.a.s. måste ta sig igenom den juridik som organiserar den juridiska personen.

Det finns ytterligare en komplikation i det fall att specialsubjektet är *arbetsgivare* eller, utom i trafiklagstiftningen där frågan är uttryckligen reglerad, *ägare*. Rent civilrättsligt är den juridiska personen arbetsgivare respektive ägare.

Liksom det inte är särskilt märkligt att en verkställande direktör i ett aktiebolag kallas näringsidkare, är det dock knappast uppseende-

väckande om han i straffrättsligt hänseende rubriceras som arbetsgivare (se t.ex. NJA 1974 s. 297). Han är en av de fysiska personer som agerar som arbetsgivare i sin roll som företagsledare. Lagen är skriven med utgångspunkt från att endast fysiska personer kan begå brott, och det är inte ovanligt att den straffrättsliga begreppsbildningen inte helt sammanfaller med den som finns på andra rättsområden. Se även t.ex. NJA 1993 s. 245.

Legalitetshänsyn gör sig mer gällande i fråga om ägaransvar. Att straffrättsligt "flytta över" äganderätt från en juridisk person till en fysisk person är inte särskilt tilltalande. Lyckligtvis kan frågan aktualiseras endast vid överträdelse av förordningen 1979:210 om maskindrivna portar m.m. eller lagen 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg.

Bäst vore att i BrB efter tyskt mönster införa en allmän bestämmelse rörande straffansvar för bl.a. företagsledare och andra ställföreträdare för juridiska personer.

4. Orsakande

4.1 Typer av frågor om orsakande

Både i vardagslivet och i de flesta vetenskaper spelar föreställningar om orsakande en svåröverskattad roll. Kännedom och antaganden om kausala relationer utgör människans viktigaste utgångspunkter för orientering i tillvaron. Av särskild vikt är att människan med hjälp av sina kunskaper om orsaksförhållanden kan påverka sin omvärld, intervenera i skeendet och efter sina önskemål handskas med människor, saker, osv. under utnyttjande av deras särskilda beskaffenhet.

Frågor om orsakande ställs emellertid ur en mängd olika synvinklar. Vad som kommer i fråga att räknas som orsak blir härefter olika. En viktig distinktion är att göra mellan

(1) frågor om orsakssammanhang mellan klasser (typer) av företeelser, och

(2) frågor om orsakssammanhang mellan konkreta, i tid och rum inträffande, företeelser.

Särskilt i naturvetenskaperna försöker man utröna generella kausalrelationer. Ingenjören, historikern, juristen och gemene man sysslar däremot primärt med konkreta kausalförlopp. Distinktionen rubbas inte av att man vid lösningen av den senare typen av frågor tar hjälp av kunskaper om orsakssammanhang mellan klasser av företeelser och inte heller av att man utnyttjar sina erfarenheter av faktiskt förekommande konkreta orsakanden för att uppställa tumregler, generaliseringar om vad som brukar hända när något annat händer.

Även om problemkretsen begränsas till frågor rörande konkreta orsakanden kan helt olika perspektiv läggas på ett kausalt skeende. Utgår vi från en viss händelse, kan vi t.ex. fråga vad händelsen är *orsak till*, men också vad den är *orsakad av*.

När vi är ute efter vad något är orsak till, kan vi ställa frågan på förhand eller i efterhand. I det förra fallet kan man skilja mellan en

prediktiv aspekt (man försöker förutsäga vissa följder av händelsen) och en *manipulativ aspekt* (man vill veta hur det går till att åstadkomma något visst; svaret blir ett mål-medelresonemang, en instruktion eller ett recept). Ställs frågan i efterhand kan vi tala om en *detektiv aspekt*.

Också när frågan gäller vad något är orsakat av — dvs. ett *diagnostiskt perspektiv* anläggs — kan vi skilja mellan olika aspekter på orsaksrelationerna. Ofta är vi intresserade av att finna en förklaring till vad som har hänt (*explanativ aspekt*). Eftersom vi i allmänhet accepterar det vanliga, det normala, som något naturligt, något som inte tarvar förklaring, består en förklaring oftast i att utpeka en onormal faktor — eller frånvaron av en normal faktor — som orsak. På motsvarande sätt finner vi jämförelsevis sällan anledning att förklara varför en normal händelse inträffar, ett normalt tillstånd inte ändras eller en onormal händelse inte inträffar. Förklaringar på en generell nivå, t.ex. i naturvetenskaperna, tar däremot sikte på det normala.

En mänsklig gärning är ofta något relativt onormalt och kan därför väl duga som förklaring till att något har hänt. Men en människas handlande kan klassificeras som orsak, även om inget behov av förklaring finns på det sättet att man är förbryllad över hur det hela har gått till. Den aspekt som då betonas kan kallas *attributiv*. Frågan gäller om en person kan räknas som upphovsman till det som har inträffat, om händelsen kan tillräknas honom som hans verk, om han är ansvarig därför. Om det av någon anledning är av vikt att en viss händelse har inträffat — det värderas positivt eller negativt — är det alltid av intresse att utröna om någon människas agerande är orsak; orsakandet är underlag för beröm eller klander.

Det står inte i mänsklig förmåga att överblicka eller förstå mer än en obetydlig del av vad som händer. Vår kunskap räcker emellertid långt när det gäller att organisera verkligheten. Denna organisation är inte enhetlig och kan inte heller bli det. Allting kan och bör ses ur olika perspektiv och utifrån olika begreppsbildningar. Olika intressen och behov ger olika strukturering av verkligheten och gör olika faktorer relevanta. Vår samlade kunskap ger oss teoretisk möjlighet att, t.ex. när det gäller att beskriva vad som har lett fram till en viss händelse, presentera så många faktorer som kausalt relevanta, att resultatet närmast skulle bli en ogenomtränglig massa av orsaksrelationer.

För att man skall kunna ha praktisk nytta av begreppet orsakande måste alltid ett *urval* ske bland tänkbara kausala faktorer. Varje konstaterad kausalrelation kan sägas vara en abstraktion, just därför att den representerar ett av praktiska skäl gjort urval. Varje gång vi säger att x orsakar y , måste vi undertrycka en oändlig mängd andra faktorer än x som står i kausal relation till y . Vi brukar göra en distinktion mellan *orsak* och (rena) *betingelser*, som går ut på att de senare utgör en i sammanhanget ointressant bakgrund, medan orsaken x är den intressanta faktorn i mängden av faktorer som tillsammans orsakar y .

Kausala relationer spåras genom tid och rum, men det finns ingen given — inte en enda riktig — struktur att följa. Verkligheten är deskriptivt outtömlig och i betydande utsträckning "oartikulerad": det står oss fritt att utifrån våra varierande syften och intressen lägga ut begreppsliga scheman, indela tid och rum i stadier och segment och därmed strukturera verkligheten.

4.2 Fysiska kausalkedjor

Världen befinner sig i ständig förändring. Ett tillstånd övergår i ett annat tillstånd, en händelse följs av en annan händelse, föremål ersätts av andra föremål. Dessa förändringar är inte (enbart) slumpmässiga, utan exemplifierar ständigt upprepade mönster av relationer. Dessa relationer är inte bara tidsmässiga, utan kausala, dvs. de avser *naturliga nödvändigheter*. När x inträffar, måste y inträffa (samtidigt eller senare).

Orsakandet är inte något som finns i tid och rum mellan skilda händelser (osv.), utan snarare det sätt varpå de följer varandra, det sätt varpå världen skapar sig själv.

Naturvetenskapliga lagar. Även varje generaliserande omdöme rörande orsakssammanhang måste begränsas till att ange *tillräckliga förutsättningar*, *ceteris paribus* (dvs. under i övrigt konstanta förhållanden). Man har alltid att räkna med en öppen klass av inhiberande faktorer, som det inte är möjligt att fullständigt formulera. Frånvaron av dylika faktorer blir s.a.s. en negativ betingelse vid sidan av de betingelser som är för viktiga för att ej nämnas.

Sådana inhiberande faktorer (som man alltså normalt inte räknar med) spänner från kosmiska kataklysmor (t.ex. att en meteor lika stor som månen skulle stöta mot vår planet) över möjliga, men osannolika förändringar av normala förhållanden till sådana faktorer, som får funktionen att förklara eljest obegripliga diskrepanser mellan observationer och teorier. J.S. Mills idé, att orsak, i vetenskaplig mening, är det minimikomplex av betingelser som är tillräckligt för att frambringa en följd, är ett ouppnåeligt ideal, om den fattas bokstavligen.

Bland särskilt uppmärksammade positiva faktorer är man i naturvetenskaperna emellertid benägen att utvälja någon typ av faktor som orsak och låta de övriga bilda bakgrund som rena betingelser. De principer efter vilka urvalet sker varierar. Inom skilda vetenskapsgrenar är man intresserad av olika sorters faktorer. I praktiskt inriktad vetenskap kan möjligheten att påverka en faktor vara avgörande för att den väljs som orsak. Valet påverkas vidare av om man vill utvärdera hur man åstadkommer något (vad är i sammanhanget tillräckligt?) eller hur man förhindrar något (vad är i sammanhanget nödvändigt?).

Kausala naturlagar anger naturligt (empiriskt) nödvändiga samband. För att styrka att en generalisering är en naturlag, och inte bara anger en tillfällig korrelation, måste man påvisa att lagen "gäller". Detta kan ske bara genom att man visar att generaliseringen låter sig förklaras av existensen av permanenta *generativa mekanismer*, att det som finns i världen är konstruerat på visst sätt — har en viss natur — som gör att det reagerar på visst sätt om vissa andra saker händer. Sökandet efter sådana mekanismer är ett sökande utan gränser, eftersom en funnen mekanism alltid kan förklaras med hjälp av mer subtila mekanismer.

Inte alla naturlagar är direkt kausala. En del avser närmast *jämviktsförhållanden* av olika slag (naturligt nödvändiga relationer). Även sådana lagar kan användas för att sammanbinda orsak och verkan. Ett enkelt exempel ger Boyles lag: vid konstant temperatur är produkten av en gasmassas volym och tryck konstant. Ändrar man volymen orsakas därav en ändring av trycket (och tvärtom). I modern metafysik är intresset stort för begreppet *fält* (jämför magnetfält, gravitationsfält, osv.), som man tror kan vara det fundamentala begrepp som behövs för en fruktbar beskrivning av verkligheten

(sökandet efter elementarpartiklar framstår numera som mindre lyckat). Ett fält finns i tid och rum, och dess natur är närmast identisk med dess kausala förmåga.

Ytterligare andra naturlagar kan närmast sägas avse *konstans* hos objekt eller självreglerande processer. Sådana lagar ger underlag för att ange ett tidigare stadium som orsak till ett senare.

Hur naturlagar etableras skall inte beröras här. Dock må sägas, att naturvetenskaplig metodologi utgår från att det finns mekanismer och fält och att en beskrivning av dem avslöjar verklighetens natur, trots att det i allmänhet rör sig om sådant som inte är direkt iakttagbart. Sökandet efter verklighetens natur består i mer eller mindre fantasi-full konstruktion av fruktbara modeller.

På många områden är kunskapen bristfällig. Vanligt är att man kan komma fram till statistiska korrelationer (mellan två klasser av tillstånd eller händelser) som ger vid handen att sambandet inte är slumpmässigt. Detta tas som utgångspunkt för hypotesen att i statistiken finns okända kausala mekanismer "inbäddade". Uppgiften är sedan att försöka renodla korrelationen, att utröna under vilka typer av omständigheter t.ex. en händelse av typ x orsakar en händelse av typ y via en generativ mekanism (eller ett fält av funktionella samband).

Konkret orsakande. I straffrätten, såvitt den gäller huruvida brott förövats, avser diskussionen alltid huruvida orsakssammanhang råder mellan konkreta företeelser, varvid intresset särskilt inriktas på mänskliga gärningar såsom orsaker. En orsaksrelation mellan en händelse, som inte är en handling, och en annan händelse är i regel intressant bara om den förra händelsen är en följd av en (primär) handling. Orsakande ses från en attributiv synpunkt: det gäller att finna en ansvarig person. Det ses också diagnostiskt: utgångspunkten är normalt att något visst, som värderas negativt, har inträffat, och man söker finna ett mänskligt handlande som orsak till det inträffade genom att *baklänges* följa kausalrelationerna.

När i fortsättningen talas om kausalkedjor och kausallinjer förutsätts att fråga är om skeenden som har sin utgångspunkt i mänsklig handling eller underlåtenhet. Naturvetenskaperna känner visserligen inte till handlingar eller underlåtenheter. Men mot varje primär handling svarar en kroppsrörelse (se ovan 2.2). En underlåtenhet kan däremot inte på något sätt utgöra del i en fysisk kausalkedja (se vidare 4.3).

Att klargöra ett fysiskt orsakssammanhang innebär att binda samman stadier i en utvecklingskedja under utnyttjande av kunskap om världens fysiska beskaffenhet. Ett stadium i en kausalkedja måste vara något som tillerkänns existens enligt naturvetenskapernas (varierande) världsbilder. I praktiken är det mesta som krävs för en sammanlänkning så självklart för oss att vi hoppar över arbetet med att i detalj följa de olika stegen. Som redan nämnts är indelningen i stadier godtycklig på det sättet att det inte finns någon på förhand given, "riktig", strukturering av verkligheten att följa.

Det som orsakas — *följden* — kan ses och beskrivas på olika sätt. Med viss precisering av rådande språkbruk kan man t.ex. skilja mellan:

- (a) *effekt* (en händelse, sedd såsom en process);
- (b) *resultat* (ett faktum, dvs. att något är fallet); och
- (c) *produkt* (en sak e. dyl, en kvarstående förändring av eller hos något).

Mest rättvisande synes vara att säga, att i straffrätten knyts intresset huvudsakligen till följder som beskrivs såsom fakta (t.ex. att A gjorde något visst orsakade att B är död). Följden av en relevant gärning bör därför hellre betecknas som "resultat" än som "effekt". (Att något inte händer kan för övrigt inte vara en process och bör därför inte kallas "effekt".)

Etablerande av fysiska kausalkedjor. En fysisk kausalkedja, som binder samman (den primära) handlingen H och en händelse eller ett tillstånd F, kan påvisas bara om skeendet H-F visas vara fysiskt nödvändigt (under ifrågavarande omständigheter). Att visa att så är fallet förutsätter i allmänhet att skeendet uppdelas i en serie delskeenden, länkar i kedjan. Det finns nämligen sällan naturlagar eller annat att åberopa som direkt ger stöd för påståendet att F måste (under rådande omständigheter) följa av H.

Låt oss kalla en länk i en tänkbar kausalkedja för "a-b". Frågan är nu hur man kan styrka att a orsakar b. Som redan antytts finns möjlighet att direkt tillämpa en känd naturlag. Men även om detta är möjligt, sker det inte så ofta i praktiken. Naturvetenskaplig begreppsbildning är alldeles för invecklad för jurister. Givetvis utnyttjas i viss omfattning expertutlåtanden som bevisning, men det är relativt ovanligt. Faktum är att nästan alla straffrättsliga bedömningar av kausalsammanhang är triviala saker, som inte förutsätter expert-

utredningar. När A har sett B kasta en sten på C:s fönsterruta, som gick sönder, vet A att B orsakade att fönstret gick sönder, trots att han inte har en aning om vilka naturlagar som måste åberopas för att på ett vetenskapligt sätt förklara varför fönstret gick sönder. Varje människa har en mycket omfattande kunskap om hur personer, djur, saker, material, "naturen", osv. är beskaffade, hur de agerar, fungerar och reagerar — en kunskap som uppstår genom vår ständiga interaktion med den fysiska omvärlden. Större delen av vårt liv går ut på att (främst genom överföring av rörelseenergi) *manipulera omvärlden*, och vi lär oss då vad som under olika omständigheter nödvändigt blir följden. Denna kunskap är osystematiserad. De generaliseringar vi kan göra är vaga eller rena plattityder. (Detta hindrar givetvis inte att det finns personer som kan betecknas som "praktiska" experter, dvs. som är särskilt sakkunniga i fråga om hur man kan påverka omvärlden, utan att de utnyttjar naturvetenskaplig begreppsbildning.)

Orsaksbegreppet torde ursprungligen ha varit antropocentriskt, dvs. det hade sin grund i människans upplevelse av att genom egna handlingar ingripa i och förändra omvärlden. Primitiva folk stannar på detta stadium: varje händelse ses som åstadkommen genom handling, om icke av människor så av andliga väsen.

Som förut nämnts är naturvetenskapliga generaliseringar inte alltid så säkra att de ger uttryck för en naturlag. Man kanske bara vet att en faktor av typ a under vissa okända omständigheter orsakar en faktor av typ b. I så fall kan vi i ett konkret fall inte säga att a har orsakat b; vi vet bara att a kanske har orsakat b. Detta utgör inte alltid hinder för att ändå dra slutsatsen att a har orsakat b. Ibland är vi nämligen nöjda med att förklaringen — att a har orsakat b — är den *bästa förklaring*, som är tillgänglig, till att b har inträffat, dvs. vi kan inte hitta någon annan vetenskaplig generalisering som ger en lika rimlig förklaring till att b har inträffat. I straffrätten måste man emellertid vara utomordentligt försiktig med att på sådana grunder tillskriva a kvalitet som orsak. Situationen kan jämföras med att någon är misstänkt för brott, därför att han har haft motiv, tillfälle och förmåga att utföra brottet. En okänd person kan givetvis vara förövaren, och endast om det framstår som osannolikt att så är fallet, har man rätt att vara säker på att den misstänkte har utfört brottet.

Det finns ytterligare en typ av generalisering rörande orsakssammanhang, vilken kan exemplifieras av "Att köra bil med mycket för hög hastighet orsakar (= brukar orsaka) trafikolyckor". En sådan *tendensgeneralisering* är otjänlig som underlag för att klarlägga orsakssamband mellan a och b på annat sätt än att den ger anvisning om vad som kan tänkas vara orsak, dvs. den ger en arbetshypotes. Att a har orsakat b i det konkreta fallet måste etableras självständigt. Det räcker inte med att man förut i ett antal fall har kunnat konstatera att ett a har orsakat ett b. Skillnaden mot föregående typ av generalisering ligger i att man här har kunnat konstatera konkreta orsakssammanhang mellan faktorer av typ a och b, samtidigt som det inte finns något antagande om att en speciell sorts generativ mekanism (eller en serie av sådana) förklarar orsakssammanhanget.

Att klarlägga en kausalkedja mellan H och F genom att s.a.s. i små steg (a-b, b-c, osv.), i olika stadier, påvisa naturlig nödvändighet kan betecknas som ett "genetiskt" förfaringssätt. Som sagt är den stora massan av situationer, som kommer under straffrättslig bedömning, föga problematisk. Detta beror delvis på att relevanta händelseförlopp helt enkelt består i att någon eller något rör sig i tid och rum. Att t.ex. en pistolkula rör sig från punkt 1 till punkt 3 och att en person rör sig från punkt 2 till punkt 3 representerar kausalkedjor, vars uppbyggnad är så trivial att vi inte behöver göra mer än konstatera att de föreligger. Skulle kulan och personen råka vara vid punkt 3 vid samma tidpunkt, sammanlöper de två kausalkedjorna, och från det stadiet kanske en av många tänkbara kedjor — underbyggd av fysiologiska lagbundenheter — löper till personens död. Ställer vi frågan, vem som är orsak till dödsfallet, leder en kedja bakåt till den person som avlossade pistolskottet, medan en annan (av många) löper genom den avlidne personens förflyttning. Även den senare kan vara straffrättsligt relevant, därför att vi kan fråga, hur det kom sig att den dödade befann sig vid punkt 3 samtidigt som kulan, och det kan väl tänkas att någon annan person är ansvarig för att så skett.

4.3 Fysiska kausallinjer

Negativa orsaker och följder. Kausalkedjor innehåller länkar mellan positiva faktorer, händelser eller tillstånd, som innebär att en förändring sker eller har skett. Utevaron av en viss händelse eller ett visst tillstånd kan emellertid vara så anmärkningsvärd att den behöver förklaras. Att något visst inte har inträffat har i sin tur konsekvenser; om det hade inträffat, så skulle världen därefter ha gestaltat sig annorlunda. Vid kausalkedjor har vi följande relation:

(I) faktor a — faktor b.

Enligt det nyss sagda kan vi konstruera tre typer av kausallinjer, som inte är kausalkedjor:

(II) faktor a — frånvaro av faktor b;

(III) frånvaro av faktor a — faktor b;

(IV) frånvaro av faktor a — frånvaro av faktor b.

Enligt här använd terminologi är således kausallinje ett vidare begrepp än kausalkedja. En kausalkedja är också en kausallinje, men alla kausallinjer är inte kausalkedjor. Behovet att göra denna distinktion kommer av att man vid bevisning av konkret fysiskt orsakande alltid måste komma in på argument som rör kausalkedjor.

Etablerande av andra kausallinjer än kausalkedjor. Orsakssammanhang mellan två faktorer, varav minst en är negativ, låter sig inte direkt fastställa utifrån vår kunskap om hur världen är beskaffad (naturens lagbundenheter). Det måste ske indirekt, genom argument avseende *hypotetiska kausalkedjor*.

I fall (II) måste vi anta, att faktor a ej har förelegat (ett s.k. kontrafaktiskt antagande). Faktor a har orsakat frånvaron av faktor b, om det är sant att faktor b skulle ha förelegat, om faktor a inte hade förelegat. Och detta är sant bara om det finns en faktor c, som då skulle ha orsakat faktor b. Vi måste med andra ord utreda att i frånvaro av a skulle en kausalkedja ha uppstått mellan c och b. Existensen av a har hindrat att denna hypotetiska kausalkedja har förverkligats.

I fall (III) måste vi på motsvarande sätt anta att faktor a har förelegat. Frånvaron av a har orsakat b, om a skulle ha medfört att b inte hade inträffat. För att visa att a skulle ha förhindrat b måste vi visa att b inte tillhör de kausalkedjor som skulle ha utgått från a. Mellan

den faktor c, som nu genom en kausalkedja leder till b, och b skulle det inte gå att konstruera en kausalkedja, om a hade förelegat.

I fall (IV), slutligen, måste vi likaså göra antagandet att faktor a har förelegat. Frånvaron av a har då orsakat frånvaron av b, om en kausalkedja skulle ha lett från a till b.

Sammanfattningsvis måste man i fall (II) fastställa en hypotetisk kausalkedja mellan c och b, i fall (III) mellan a och något som utesluter b, och i fall (IV) mellan a och b.

Underlåtenhet såsom orsak. Det sagda blir kanske klarare, om några exempel ges. Som nämnts ser straffrätten attributivt på orsakssamband; kausallinjer som inleds med handlingar och underlåtenheter står i förgrunden för intresset. (Det erinras om att för en underlåtenhet krävs mer än frånvaro av en viss handling; se ovan 2.3.) Vi låter därför kausallinjen i fall (II) inledas med en handling och kausallinjerna i fall (III) och (IV) med en underlåtenhet.

Exempel på fall (II): (i) B anlägger eld för att bränna upp en hög löv. A håller vatten på elden och förhindrar därigenom att löven förbränns. (ii) B är sjuk och skall regelbundet ta medicin. A kastar bort medicinen och förhindrar därigenom att B blir frisk så snabbt som eljest skulle ha skett.

Exempel på fall (III): (i) B har fallit i vattnet och håller på att drunkna. A underlåter att kasta en frälsarkrans till B och orsakar därigenom B:s död (därför att B skulle ha överlevt, om A hade kastat frälsarkransen till honom). (ii) En hund går in i köket och äter upp söndagssteken. A har orsakat detta genom att underlåta att stänga köksdörren.

Exempel på fall (IV): (i) A har underlåtit att fylla bensintanken på B:s bil. Han orsakar därigenom att bilen inte startar när B behöver använda den. (ii) A underlåter att ge den sjuke B den medicin denne behöver och orsakar därigenom att B inte blir frisk så snabbt som eljest skulle ha skett.

Det torde framgå, att det i viss utsträckning är godtyckligt om man betecknar ett visst tillstånd som positivt eller negativt. Att B inte är frisk är detsamma som att B fortfarande är sjuk. Men det bör observeras, att även om man säger att A genom att kasta bort medicinen orsakar att B (fortfarande) är sjuk, så går det inte att etablera någon kausalkedja mellan A:s handling och B:s sjukdom (A är inte ansvarig för att t.ex. vissa bakterier påbörjade sin aktivitet i B:s kropp).

Det kan vara så, att det inte går att konstruera en kausallinje, därför att man måste räkna med att någon annan också skulle ha underlåtit att handla. Det synes emellertid rimligast att utgå från att man inte äger åberopa annans underlåtenhet som grund för att inte anses som orsakare, när den andre lika väl kan åberopa ens egen underlåtenhet för att inte anses som orsakare. Situationen påminner om gemensamt handlande (t.ex. två personer utför gemensamt det som behövs för att sätta igång en kausalkedja; envars bidrag är otillräckligt), men i motsats till vad gäller för sådana fall bör inte krävas att förutsättningarna för medgärningsmannaskap är uppfyllda.

Många har förfäktat, att en underlåtenhet inte kan vara orsak till något och att juristerna därför begår ett fundamentalt misstag, när de straffar folk för att ha orsakat något genom underlåtenhet. Argumentet är korrekt på det sättet, att det inte går att etablera en kausalkedja mellan t.ex. en underlåtenhet och en viss händelse. Men detta saknar relevans för frågan, när det är berättigat att hålla människor ansvariga för vad som har inträffat (eller inte har inträffat). När mänskligt agerande står i förgrunden för intresset, är orsaksbegreppet ett *socialt begrepp*, inte ett naturvetenskapligt. (För övrigt är man även i naturvetenskaperna ibland intresserad av frånvaron av vissa företeelser.) Sakliga skäl finns att göra människor ansvariga för vad de *låter ske*, när de har kunnat ingripa i ett händelseförlopp. Dessutom skulle resonemanget även leda till att man inte kunde hålla någon ansvarig för att genom handling ha förhindrat något som borde ha skett. Även i detta fall krävs ju argumentation under hänvisning till hypotetiska kausalkedjor.

Heterogena kausallinjer. Det förhållandet, att de för straffrätten intressanta kausallinjerna tar sin utgångspunkt i gärningar, utesluter inte att alla former av orsakssammanhang, som berörts ovan, kan vara relevanta. De kausallinjer, som kan behöva konstrueras, kan bestå av kombinationer av olika typer av orsakssammanhang. T.ex. frånvaron av en händelse (som inte utgör en underlåtenhet) kan bli relevant, därför att den är orsakad av en handling och i sin tur orsakar en händelse. Ett exempel: B har fallit i vattnet. Om han får tag i den plankan som driver mot honom kommer han inte att drunkna. A ingriper och förhindrar att plankan når fram till B. A:s handling står i orsakssammanhang med B:s död via frånvaron av plankan i B:s närhet. Exemplet kan ändras så att A ingriper och fysiskt förhindrar

en handling av C, som skulle ha räddat B. C:s underlåtenhet är orsak till att B dör, men A har genom sin handling gjort C:s underlåtna handling omöjlig att utföra.

4.4 Psykiskt orsakande

Handlingsskäl. Ett skäl för att göra (eller inte göra) något visst är ett, åtminstone föreställt, faktum (att p), som kan avse framtid, nutid eller förfluten tid. Vad som gör ett (föreställt) faktum till ett skäl är dess (föreställda) samband med en persons upplevelser av välbefinnande och obehag.

Om A tror att han kommer att må väl av att göra H, så har han skäl att göra H. Samtidigt kan han ha skäl att inte göra H, därför att handlingen skulle ha vissa konsekvenser, som på längre sikt skulle vara relativt obehagliga. Relationen mellan välbefinnande eller obehag och en handling eller underlåtenhet kan vara mycket "utsträckt". Etiska skäl är handlingsskäl, men relationen till en viss persons upplevelser av välbefinnande ligger i att mänskligheten som helhet kommer att leva bättre om konflikter mellan egoistiska skäl och altruistiska skäl inom vissa gränser löses till de senares förmån, varför en var har skäl att bidra — genom uppfostran, påtryckningar, osv. — till att människor handlar altruistiskt. Däremot är det en öppen fråga, om en viss person i en viss situation har skäl att handla altruistiskt. Huruvida så är fallet beror väsentligen på personens "natur"; de flesta människor är så beskaffade att det för dem är rationellt att blanda egoism och altruism på ett personligt sätt.

Strafflagstiftningen som helhet är ett försök från de politiska makt-havarnas sida att ge medborgarna skäl att begränsa sin egoism.

Olika typer av handlingsskäl pekar ofta i olika riktning. T.ex. det som har fördelar på lång sikt kan ha nackdelar på kort sikt. Det är ofta svårt att avgöra vad som är rationellt att göra (= vad som är bäst att göra när skäl för och emot har vägts mot varandra). De flesta rationalitetsbedömningar sker dock inom en ram av givna förutsättningar, t.ex. stående mål eller planer, begränsad tillgång på realistiska alternativ, accepterade handlingsprinciper.

Mycket av vårt handlande är vanemässigt. Detta hindrar inte att det är rationellt. Det kan t.ex. vara rationellt att handla vanemässigt i vissa typer av situationer, och det vanemässiga handlandet kan i varje

enskilt fall vara rationellt. Det är helt enkelt inte rationellt att ständigt försöka vara maximalt rationell: då skulle all tid gå åt till att fundera på vad man bör göra och ingen tid bli över till att göra något (av det man bör göra). Sociala regler och privata principer ger i vid utsträckning en ram för våra överväganden; till vardags sätts denna ram inte i fråga.

Socialt beteende är ett resultat av personens mer eller mindre medvetna styrning av sitt beteende, varvid han försöker bedöma innebörden i de sociala situationer vari han befinner sig och handla i enlighet med ett rationellt val. Detta kan givetvis korrigeras i ljuset av ny information och ny syn på den sociala situationen. Härtill kommer att varje biologisk individ är en pluralitet av sociala individer: varje person befinner sig vid olika tidpunkter i olika roller och relationer. Vad han har skäl att göra i en roll, osv. behöver inte sammanfalla med vad han har skäl att göra i en annan.

Handlingsskäl är *personliga* därför att olika människor har olika "natur". Bortser man från en liten krets av mänskliga behov finns det ingenting som säger att det som den ene finner behag i också behagar den andre. Det som är rationellt för en person behöver inte vara rationellt för en annan. Begreppet *teoretiskt skäl* är däremot sådant att det som är skäl för en måste vara det för alla, låt vara att argumentationen i praktiken måste sättas i relation till olika världsbilder, var- emellan något rationellt val inte är möjligt på teoretiska grunder (men kanske på praktiska).

Att ha skäl för att göra något eller att göra något av vissa skäl kräver inte att man vid varje handlingstillfälle gör ett övervägande eller ens att man tänker på skälen. Å andra sidan är inte allt agerande sådant att det finns ett svar på frågan "Varför gjorde du H?". Vi gör mängder av saker utan att ha skäl för eller emot.

Såsom kanske framskymtat spelar begreppet handlingsskäl en roll i flera sammanhang. Huvudrollen spelas måhända i den rationella dimensionen, när fråga är om övervägande, rättfärdiggörande och kritik. Men nästan lika viktig är den funktion handlingsskäl har när det gäller att *förklara* mänskligt handlande. Givetvis finns häremellan ett visst samband. En förklaring kan vara identisk med exempelvis ett rättfärdiggörande. Men det kan också t.ex. vara så att en person tror sig ha tillräckliga skäl, men ändå handlar irrationellt därför att han faktiskt inte har det. Många människor har en benägenhet att reso-

nera formellt ologiskt. Inte alla personligheter är så organiserade att vederbörande inte samtidigt omfattar motstridiga uppfattningar.

Handlingsskäl kan även kallas *pragmatiska skäl*. *Praktiska skäl* är handlingsskäl som är relevanta i en viss valsituation ("Vad skall jag göra?").

Skäl och orsak. Ett skäl (ett åtminstone föreställt faktum att p) kan inte vara orsak till att A gör H, utom på det sättet att det faktum att A tror att p orsakar det faktum att A gör H. A gör H därför att han tror att p. Denna relation är inte av fysisk art.

Det kan väl inte uteslutas att det finns en neurofysiologisk bas för rationellt (och irrationellt) handlande, som är sådan att kännedom därom skulle kunna ge en förklaring i fysiska termer av vad som händer. Utsikterna att nå kunskap härom är små. Det måste också betvivlas om kunskapen i grund och botten skulle kunna påverka vår begreppsbildning. Övergår vi till förklaringar i rent fysiska termer blir vi tvungna att se oss själva som maskiner och inte som personer. Det finns skäl att hävda att något sådant inte är möjligt för oss. Hur som helst, när det gäller att förklara medvetet handlande använder vi helt andra begrepp än naturvetenskapens. Människor är agenter som tar ställning och styr sitt beteende för att nå vissa mål, som för dem framstår som rationella.

Att utröna varför (av vilket eller vilka skäl) A har gjort H skiljer sig påfallande från att utröna varför en fysisk händelse har inträffat. Bedömningen kan inte baseras på naturlagar e.dyl. I stället får vi utgå från hur A själv är beskaffad. Hurudana är hans mål, planer, böjelser, benägenheter, attityder, stående skäl och vanor? Vad tycker han om, och vad tycker han illa om? Hurudan är hans karaktär? Vad tror han? Var han vid handlingstillfället "olik sig själv", t.ex. på grund av trötthet, sjukdom, upphetsning, berusning? I vilken sinnesstämning befann han sig? De generaliseringar rörande (föregivet) rationellt beteende som vi kan uppställa hänför sig till just A, låt vara att vi därvid kan få ledning i vad vi generellt vet om "människans natur" eller hur människor tillhöriga vissa kulturer, samhällen eller grupper brukar tänka och agera i varierande situationer (jämför vad ovan i 4.2 sagts om tendensgeneraliseringar). Om man i ett visst fall funnit att A gjort H av skälet att p, följer därav inte heller nödvändigtvis att A gör H vid ett annat tillfälle trots att han fortfarande tror att p och situationen i övrigt är likartad.

Man kan inte fråga en fönsterruta varför den har krossats, men man kan fråga en person varför han gjorde något visst. Hade han några skäl, vet han också i allmänhet vilka dessa var. (Också handlingsskäl kan naturligtvis glömmas bort.)

Den handlande är auktoritet i fråga om vilka skäl han hade när han gjorde H. Däremot är han inte auktoritet i fråga om vilken karaktär han har, och det kan vara så att vi kan se en viss handling som mer begriplig, om vi postulerar "omedvetna skäl eller motiv". Detta innebär inte att den handlande "egentligen" var motiverad av dessa omedvetna skäl. Psykoanalytiska förklaringar kan bidra till självkännedom och ha terapeutiskt värde, men de är utan intresse i förevarande sammanhang. — Normalt självbedrägeri innefattar att man konstruerar ett respektabelt handlingsskäl och övertygar sig själv om att det var det som var det avgörande.

Det är svårare att genom ren iakttagelse avgöra om A gjorde H av ett visst skäl än om a fysiskt orsakade b. Denna svårighet balanseras i viss mån av att A kan tala om varför han gjorde H, under förutsättning att A talar sanning. Om A:s förklaring framstår som rationell eller åtminstone som rimlig utifrån hans egna, kanske för oss egendomliga, trosföreställningar, har vi i princip inte anledning att ifrågasätta hans uppriktighet.

Mänskligt handlande är ofta utslag av upplevda känslor. Komplexa känslor såsom ilska, fruktan, kärlek, vänskap, hat, sorg och andra emotioner innefattar inte bara att man "känner" något (vilket man för övrigt inte behöver göra hela tiden), utan också "naturliga", karaktäristiska böjelser och benägenheter att företa vissa typer av handlingar. Tar sig dessa böjelser och benägenheter uttryck i konkret handling, kan det vara lätt att identifiera vad som är handlingsskäl, ty varje emotion har sin grund i trosföreställningar (man kan inte vara arg på någon om man inte tror att denne gjort något som man ogillar, man kan inte vara rädd för någon utan att tro att denne kan komma att göra något som man finner mycket obehagligt, osv.) och varje emotion utgör ett komplext mönster av olika typer av faktorer som ofta är lätt att känna igen.

Mänsklig påverkan. Mänsklig påverkan sker genom att A orsakar att B gör eller inte gör H genom att förse honom med skäl för att göra eller inte göra H. B gör eller gör inte H, därför att han tror att p och det är A som har sett till att B tror att p vid tillfället i fråga. Vid

sådant orsakande brukar man säga att A *förmår* B att göra eller inte göra H. A:s orsakande av B:s gärning sker via B:s uppfattning rörande världens beskaffenhet (i framtid, nutid eller förfluten tid) och B har denna uppfattning, därför att A har sagt eller eljest gjort något eller därför att han inte har sagt eller på annat sätt inte gjort något.

Liksom vid fysiskt orsakande har vi fyra modellfall att räkna med:

- (I) A:s handling — B:s handling;
- (II) A:s handling — B:s underlåtenhet;
- (III) A:s underlåtenhet — B:s handling;
- (IV) A:s underlåtenhet — B:s underlåtenhet.

Eftersom ingen idé om naturlig nödvändighet ligger till grund för bedömningen av att en kausal relation råder, bör termen "kausalkedja" inte användas i detta sammanhang. Något hinder mot att tala om "kausallinjer" även vid psykiskt orsakande finns däremot inte.

Exempel på fall (I): A säger till B att klockan är 10.30. B, som avser att åka med ett tåg 10.45, beger sig genast till järnvägsstationen. Han skulle eljest inte ha gjort detta, därför att hans egen klocka felaktigt visar 9.30.

Exempel på fall (II): A säger till B att klockan är 10.30. B, som avsett att åka med ett tåg 9.45, avstår från att bege sig till järnvägsstationen, trots att hans egen klocka (korrekt) visar 9.30. B kom att tro att A:s påstående var sant och att hans egen klocka gick fel.

Exempel på fall (III): B vet att A vet att B skall åka med tåget 10.45. B:s klocka går fel och visar 10.30. När B gör sig redo att gå underlåter A att tala om att klockan bara är 9.30. B, som är osäker på om hans klocka går rätt, övertygas av A:s tystnad om att den går rätt, varför han går till stationen en timme för tidigt.

Exempel på fall (IV): B vet att A vet att B skall åka med tåget 10.45. B:s klocka går fel och visar 11.00 i stället för 10.30. När A inte säger att klockan bara är 10.30 blir B övertygad om att hans egen klocka går rätt, varför han avstår från att bege sig till stationen.

I exemplen består A:s gärning i en utförd eller underlåten *språkhandling*. Det kan emellertid lika gärna vara någon *annan* A:s *gärning*, som gör att B kommer att tro att p vid tillfället i fråga, så att han — under beaktande av vad han i övrigt tror vara fallet — anser sig ha tillräckliga skäl för att göra eller inte göra H, och därför gör respektive inte gör H. Den relevanta tron kan också vara en slutsats,

som B drar utifrån vad A säger eller inte säger eller eljest gör eller inte gör.

Av särskilt intresse är att *i samtliga fall* — (I)-(IV) — *är orsakandet av samma natur*: vid psykiskt orsakande genom att förse annan med handlingsskäl är mekanismen densamma, oberoende av om orsakandet sker genom handling eller underlåtenhet (jämför 4.2 och 4.3 beträffande fysiskt orsakande). Vidare är i inget fall ett hypotetiskt prov nödvändigt, även om det kan ha en viss kontrollfunktion att sätta sig in i vad B skulle ha gjort om A:s gärning ej företagits.

Psykiskt orsakande kan även vara *indirekt*. Kausallinjen mellan A:s och B:s gärningar är då heterogen och kan t.ex. bestå i en kombination av fysisk och psykisk kausalitet. A orsakar t.ex. fysiskt att ett visst tillstånd råder (att p) och B gör H därför att han tror att p. Några enkla exempel: A slår sönder B:s fönsterruta och förmår honom därigenom att skaffa en ny. A underlåter att till B sända iväg C:s kallelse till ett sammanträde, varigenom B indirekt förmås att ej infinna sig.

4.5 Betingelse teorien

I straffrätten har man liksom i skadeståndsrätten traditionellt utgått från att orsakssammanhang föreligger om en gärning har utgjort en *nödvändig betingelse* — *conditio sine qua non* — för resultatets inträde. Denna betingelse teori bereder svårigheter.

(1) "Nödvändig betingelse" kan tolkas på olika sätt: t.ex. betingelse som är nödvändig för att ett orsakande skall ske i det konkreta fallet, nödvändig för att ett orsakande överhuvudtaget skall ske eller nödvändig för att en tillräcklig betingelse skall föreligga i det konkreta fallet.

(2) Även om man väljer någon av dessa tolkningar — i allmänhet torde den förstnämnda åsyftas — ger betingelse teorien i sig knappast stöd för att utesluta logiska förutsättningar som orsaker.

(3) En svaghet hos betingelse teorien är att den synes förutsätta, att man vid orsaksbedömningar alltid måste göra ett hypotetiskt prov avseende vad som skulle ha hänt om gärningen ej hade företagits. Man kommer då ibland till mycket egendomliga resultat: A har t.ex. skjutit ihjäl B, men han har inte orsakat B:s död, därför att C skulle ha gjort precis detsamma som A nu gjorde, om A hade avstått från sin

handling (s.k. *alternativ kausalitet*: förekomst av "reservorsak"). Dylåka svagheter kan visserligen repareras genom omformulering av *conditio sine qua non*-formeln, men enbart under prisgivande av den idé betingelseteorien innehåller: att en s.k. differensbetraktelse mellan två olika händelseförlopp alltid skall vara avgörande för om orsakssammanhang råder. (Det sagda utesluter inte den kontrollfunktion ett hypotetiskt prov kan ha vid psykiskt orsakande på grund av att konstaterande av sådant orsakssammanhang förutsätter en viss inlevelse i en persons sätt att tänka och därmed inlevelse i en valsituation.)

(4) Betingelseteorien ger vidare egendomliga utslag i vissa fall av s.k. *kumulativ kausalitet*, dvs. när flera samtidigt och självständigt verkande orsaker föreligger. A skjuter C i huvudet samtidigt som B skjuter C i hjärtat; enligt betingelseteorien skulle varken A eller B ha orsakat C:s död. Även här kan defekten repareras, men det blir då inte mycket kvar av betingelseteorien. Kumulation av orsakande faktorer förekommer givetvis alltid. Att det råkar vara så att två personer genom var sin handling samtidigt orsakar ett visst resultat utgör inget hinder för att hålla båda ansvariga. Avgörande för bedömningen är vad som faktiskt har hänt, inte vad som skulle ha hänt under vissa hypotetiska omständigheter.

(5) Det fundamentala felet med betingelseteorien är att den egentligen förutsätter att svaret är givet på den fråga, man anser sig kunna besvara med hjälp av *conditio sine qua non*-formeln. Det går inte att säga något om vad som skulle ha hänt, om gärningen ej hade företagits, utan att tala om att ett annat kausalförlopp skulle ha utspelat sig än det som faktiskt föreligger. Det är med andra ord teoretiskt omöjligt att undersöka vad som skulle ha hänt under andra omständigheter, om man inte har en av ett hypotetiskt prov oavhängig idé om kausalitet. Differensbetraktelsen måste avse en jämförelse mellan ett faktiskt och ett hypotetiskt orsakssammanhang. När man prövar om en gärning var i någon mening en nödvändig betingelse för resultatet, utgår man normalt från att den ändå var en betingelse och därmed kausal. Är det oklart, huruvida den var en betingelse (nödvändig eller ej) är man inte alls hjälpt av att undersöka vad som skulle ha hänt under andra omständigheter: man måste i första hand utreda vad som faktiskt har hänt. Först om det inte går att etablera ett kausalsamband baserat på vår kunskap om naturliga nödvändigheter och mänsklig

påverkan, blir det aktuellt att undersöka om andra kausallinjer kan vara relevanta, dvs. sådana som vid fysiskt orsakande konstrueras med hjälp av hypotetiska kausalkedjor.

I huvudfallen av orsakande är således icke alls tal om att försöka finna någon nödvändig betingelse, utan snarare att utröna om gärningen var — mot en förutsatt bakgrund av konstanta faktorer — en tillräcklig betingelse.

För att betingelse teorien inte skall bli missvisande måste den reduceras till något som närmast är en tautologi (logiskt nödvändig sanning): orsak är det som är en betingelse. (Se ovan 4.1 om varför en distinktion kan göras mellan orsak och ren betingelse.)

Betingelse teorien brukar också kallas — eller kompletteras med — *ekvivalensteorien*. Denna beteckning avser att ge uttryck för att alla betingelser är likvärdiga som orsaker på det sättet att ej blott särskilt viktiga betingelser ("avgörande betingelser", "huvudorsaker") skall räknas som orsaker. I detta hänseende finns ingen erinran mot teorien.

Det sagda utesluter inte att hypotetiska prov kan bli relevanta för den *straffrättsliga bedömningen* av en klarlagd orsaksskedja. Ett sådant prov påverkar inte orsakssfrågan, men kan t.ex. påverka bedömningen av om det orsakade resultatet uppfyller lagens krav. En del bedömningar av huruvida *skada* har orsakats förutsätter sålunda att man gör vissa jämförelser med vad som eljest skulle ha inträffat.

4.6 Straffrättens orsaksrekvisit

Även med en begränsning till kausalkedjor och andra kausallinjer, som löper från en mänsklig gärning och löper samman i en viss händelse eller ett visst tillstånd, blir antalet relevanta kausallinjer och därmed även antalet orsakande personer helt oöverskådligt. Antag att A binder B och lägger honom på ett järnvägsspår, där B blir överkörd av ett tåg. Det är inte bara A:s gärning som står i orsakssamband med överkörningen, utan även t.ex. att B förflyttade sig till den plats där A överföll honom, att B:s föräldrar avlade B och A:s föräldrar avlade A, att lokföraren förde tåget, att vissa rallare lagt ut räls på den plats där B blev överkörd, att vissa personer tillverkat det rep varmed A band B, osv. i oändlighet.

Vid varje händelse, vars inträffande av rättsordningen är utpekad som ej önskvärt (t.ex. att någon dör eller blir sjuk), finns således utrymme för att finna en stor mängd personer ansvariga på det sättet, att vad de gjort eller inte gjort står i orsakssammanhang med det inträffade. Men det är givetvis uteslutet att rikta ett straffhot mot alla dessa. Straffhotet har en poäng enbart i de fall, där man genom att påverka människors handlande kan förhindra att de ej önskvärda resultaten inträffar.

De erforderliga begränsningarna åstadkoms emellertid inte genom någon särskild lära om "juridisk kausalitet". I stället är det straffrättsliga systemet så konstruerat, att möjligheten att bli ansedd som ansvarig spärras på en rad olika sätt:

(1) En första begränsande faktor är att finna i att de *i brottsbeskrivningarna använda verben* i allmänhet inte kan läsas på annat sätt än att bara en begränsad mängd av alla orsakanden kan vara kriminaliserade. Sålunda kan normalt blott orsakanden under vissa omständigheter eller på visst sätt komma i fråga. Under t.ex. "taga något" (vid stöld, BrB 8:1) faller exempelvis inte alla fall av att man orsakar att någon förlorar besittningen av en sak. Praktiskt taget enbart vid de i BrB kap. 3 upptagna brotten sker ingen avspärrning på detta sätt. Alla former av orsakande av de i de olika straffbuden angivna resultaten framstår där som formellt straffbelagda. På vad sätt t.ex. någons död har orsakats är således helt utan betydelse; det må ske genom gevärsskott, yxhugg, förgiftning, skrämsel, underlåtenhet att skaffa läkarvård, att släppa lös en mamba, att tillverka bilar, osv. Se t.ex. NJA 1978 B 15 (misshandel genom att befalla en hund att anfalla).

Även i fall där lagen använder verb såsom "orsaka", "skada" eller "förmå" kan man inte utgå från att det räcker med att konstatera ett orsakssammanhang mellan gärning och följd. Följder som är mycket avlägsna eller som gärningsmannen omöjligen kan förutse framstår i vart fall enligt allmänt språkbruk som något som man inte "orsakar". Från straffrättsdogmatisk synpunkt är man dock inte tvungen att försöka dra en gräns mellan "orsakande" och "enbart orsakssammanhang"; de fall som inte bör anses vara omfattade av brottsdefinitionen faller bort av andra anledningar.

(2) Såvitt gäller *fysiska orsakanden genom underlåtenhet* har man i straffrätten funnit det vara befogat att uppställa ett extra krav. Orsa-

kandet genom underlåtenhet skall inte bara med en rimlig tolkning av straffbudets ord falla därunder; gärningsmannen skall därtill ha befunnit sig i en särskild ställning som *garant* för att resultatet i fråga inte skulle inträffa. Se närmare nedan kap. 6. Någon motsvarande begränsning finns inte vid rent psykiskt orsakande.

(3) Reglerna om *medverkan* kan i praktiken verka avgränsande på olika sätt.

(4) Ett orsakande är enligt allmänna regler inte brottsligt, om den orsakande kontrollerade gärningen innefattar ett *tillåtet risktagande*.

(5) Av väsentlig betydelse som avgränsande faktorer är förutsättningarna för *personligt ansvar*, främst kravet på uppsåt eller oaktsamhet.

I praktiken uppkommer kausalitetsproblem endast vid ett mindre antal brottstyper: främst brott enligt BrB kap. 3 och 13, skadegörelse (12:1), djurplågeri (16:13), bedrägeri (9:1), olaga tvång (4:4) och kvalificerade former därav, såsom utpressning (9:4), och anstiftan till brott (23:4). Detta beror på att vid de flesta brottstyper beskrivs gärningen i sådana ord att utsträckta orsaksförlopp sällan faller under lagen. Någon sorts orsakande krävs dock vid alla brott.

Det saknas anledning att tala om särskilda orsaksrekvisit, utom måhända när lagen använder termer såsom "orsaka" och "förmå". Orsakande genom psykisk påverkan är konstitutivt för bl.a. anstiftan till brott, bedrägeri och utpressning.

Komplicerade fall i tryckt praxis är bl.a. NJA 1944 s. 164, 1948 s. 104, 1957 s. 139, 1962 s. 469, och 1966 s. 30.

5. Fara och risk

5.1 Olika betydelser av "fara"

En fara innebär på något sätt att det är möjligt att något kommer att inträffa, som värderas negativt. Själva faran är då i första hand den relation, som råder mellan en tänkbar orsakande faktor och en tänkbar följd. Tankbar orsak och tankbar följd kan alltid beskrivas som fakta, dvs. att något är fallet står i farerelation till att något annat blir fallet. Ofta används emellertid uttryckssätt, som döljer att det på liknande sätt som vid orsakande är fråga om en konstellation av tre saker: (1) ett givet tillstånd, en given händelse, osv., (2) en tänkbar följd härav, som värderas negativt, och (3) en möjlighetsrelation mellan (1) och (2). En fara är alltid en fara *för* att något skall inträffa, men det är inte ovanligt att man talar om fara utan att klargöra för *vad* fara föreligger.

Härtill kommer att ordet "fara" också används för att beteckna en av de faktorer som sammanbinds av möjlighetsrelationen, i stället för själva relationen. Sålunda kan tillstånd, saker, djur och personer kallas "faror" (= farekällor). Ännu vanligare är att man kallar den möjliga följden för en fara. Beskrivningen av den tänkbara följden sker för övrigt ofta på ett ofullständigt sätt i och med att man använder objektskonstruktioner i stället för att-satser. I BrB 3:9 talas bl.a. om fara för svår kroppsskada (= fara för att svår kroppsskada skall inträffa), men också om livsfara (= fara för att dödsfall skall inträffa). Som synes kan man beskriva faran i termer som hänför sig antingen till den oönskade följd, man ser som möjlig, eller till det önskade tillstånd man fruktar skall upphöra. Samma sak kan sägas med "fara för liv" och "fara för dödsfall" och med "fara för freden" och "fara för krig", därför att det är givet vad som värderas positivt och negativt.

I lagtext används många olika uttryck för att ange att någon sorts möjlighetsrelation måste föreligga för att brott skall vara förövat. Tolkningen av dessa uttryck är ofta besvärlig. Doktrinen begreppsbildning är delvis föråldrad och föga vägledande. I de följande avsnitten skall göras ett försök att redovisa vissa fundamentala begrepp som är av betydelse vid tolkningen av lagens varierande uttryckssätt. För att inte helt bryta mot doktrinen traditionella terminologi, vilket skulle göra det svårt att relatera det sagda till vad andra har skrivit, bibehålls vissa centrala termer, även om det finns goda skäl att anse dem vara missvisande.

I 5.2-4 utgår från att diskussionen gäller en möjlighetsrelation mellan en *konkret gärning* och ett tänkbart framtida faktum.

5.2 Möjlighet

Existensiell möjlighet. Existensiell (eller ontologisk) möjlighet är detsamma som att det är *möjligt för världen* att i framtiden gestalta sig på visst sätt. (Att här använda stavningen "existentiell" skulle vara missvisande.) I detta sammanhang intresserar endast vissa former av sådana möjligheter, nämligen möjliga följder av konkreta gärningar, men begreppet har en mycket större användning, t.ex. vid analysen av begrepp såsom förmåga och skicklighet. Vanligen används verbet "kunna" ("Det kan hända") för att ange existensiell möjlighet.

Existensiell möjlighet kan bedömas ur olika aspekter, t.ex. logisk, fysisk, teknisk, ekonomisk, psykologisk och rättslig. Någon begränsning av relevanta aspekter är i straffrätten inte aktuell på annat sätt än som sker genom att lagen utpekar blott vissa typer av gärningsföljder som relevanta.

Beskrivningen av de tänkbara gärningsföljderna kan givetvis ske i mer eller mindre bestämda termer. Det är stor skillnad mellan att en viss gärning kan resultera i att "någon dör" och att den kan resultera i att en viss namngiven person dör, eventuellt före en viss tidpunkt och på en viss plats.

Den grundläggande skillnaden mellan existensiell möjlighet och existensiell nödvändighet (= orsakande) ligger i att bedömningen av den förra — såvitt gäller här behandlade relationer — anknyter till *tidpunkten för gärningen* (den av gärningsmannen kontrollerade eller

kontrollerbara gärningen). Detta gäller även om bedömningen företas i efterhand, vilket ju är fallet vid straffrättslig prövning. Ifrågasvarande tidpunkt kommer i det följande att kallas t_1 .

Att visa att ett på visst sätt beskrivet resultat är existensiellt möjligt tillgår så, att man redovisar vad som behöver hända för att resultatet skall nås. Möjlighetsrelationen är upprättad, om det går att konstruera en kausallinje som leder från gärningen (G) till följden (F). Är det fysiskt, psykiskt, osv. omöjligt att något, som behöver hända, händer, är givet att F är existensiellt omöjlig. Har F inträffat är givet att den var existensiellt möjlig. Man utnyttjar *all vid bedömningstillfället tillgänglig kunskap* om hur människor, saker, naturen, osv. fungerar, agerar och reagerar och om det tillstånd vari världen befann sig vid t_1 . I mycket rör det sig om kunskap om naturlagar och om teknisk förmåga.

För att *visa* att en kausallinje är möjlig måste man utgå från (vad man anser vara) säkra kunskaper. Antag att man skall utröna om G kan leda till att A dör. Är man då osäker på om A är vid liv vid t_1 , kan man inte visa att G kan leda till A:s död. Däremot kan man visa att A:s död kanske är en existensiellt möjlig följd av G, vilket är det samma som att det är möjligt — i en betydelse som behandlas i nästa avsnitt — att det är existensiellt möjligt att G leder till A:s död.

Skiljer man mellan vid t_1 *föreliggande* faktorer och efter t_1 *tillstötande* faktorer, kan man visa att F är en existensiellt möjlig följd av G, bara om de förra är faktiska och de senare är existensiellt möjliga. En bedömning blir givetvis beroende av vad man lyckas utreda angående situationen vid t_1 . Om någon kastar en brinnande tändsticka i en hög hö, och vi frågar om gärningen kunde leda till en brand, beror svaret bl.a. på om vi lyckas utreda om höet var tillräckligt torrt för att det skulle kunna antändas.

Kognitiv möjlighet. Vad som här närmast av pedagogiska skäl kallas "kognitiv möjlighet" — "epistemisk" (kunskapsmässig) är sakligt att föredra framför "kognitiv" (som närmast betyder intellektuellt kunskapsmässig) — skiljer sig från existensiell möjlighet bl.a. i följande hänseenden:

(a) Medan existensiell möjlighet går i par med begreppet nödvändighet, hör "kognitiv möjlighet" till samma familj av termer som "visshet", "ovisshet", "säkert", "osäkert", "sannolikt" och "osanno-

likt". Att något är kognitivt möjligt kan uttryckas med "Kanske är det så", "Det kommer kanske att hända" och liknande uttryck.

(b) Om existensiell möjlighet är detsamma som *faktisk möjlighet* (möjligheten ligger s.a.s. i världen) är kognitiv möjlighet detsamma som *möjlig fakticitet* (möjligheten ligger s.a.s. i vårt kunskapstillstånd).

(c) Medan man vid existensiell möjlighet kan tala om olika aspekter (logisk, fysisk, osv.) går det inte vid kognitiv möjlighet. Det finns bara en aspekt: den faktiska aspekten, kunskapsaspekten eller hur man nu vill kalla den. Vid existensiell möjlighet frågar man "Hur är det möjligt?", vid kognitiv "Varför är det möjligt?" (eller "Varför tror du att det är möjligt?").

(d) Vid bedömningen av huruvida något är kognitivt möjligt får man beakta "osäker kunskap". Det är kognitivt möjligt att G kommer att leda till A:s död, även om man är osäker på om A lever. Det är kognitivt möjligt, att den kastade tändstickan orsakar en brand, även om man är osäker på om höet är tillräckligt torrt. Samtidigt ligger i den kognitiva möjligheten åtminstone en hypotes om att händelseförloppet är existensiellt möjligt. (Det omvända gäller inte: allt som är existensiellt möjligt förutsätts inte vara kognitivt möjligt.)

Att visa att något (att p) är kognitivt möjligt innebär att man påvisar vissa skäl för att tro att p (även om det kan tänkas att starkare skäl talar mot att p). Dessa skäl måste åtminstone ha sådan styrka, att man inte kan utesluta att p (dvs. det är inte säkert att icke-p). Det är således kognitivt möjligt att G kommer att leda till F, om man inte ser det som praktiskt taget uteslutet att F kommer att orsakas av G. Om F har inträffat är därmed inte givet att F vid t_1 var kognitivt möjlig.

Skiljer vi mellan föreliggande och tillstötande faktorer, räcker det med att samtliga är kognitivt möjliga (jämför vad som gäller för existensiell möjlighet).

Sannolikhet. Sannolikhet förutsätter kognitiv möjlighet. Att säga att det är sannolikt att p är att ange att skälen för (att tro) att p har en viss styrka. Är det övervägande sannolikt att p, är skälen för att p starkare än skälen mot att p. Sannolikhet kan graderas som hög, låg, osv. Kognitiv möjlighet och säkerhet är sannolikhetens gränsvärden.

Ibland kan sannolikhet uttryckas i exakta tal. Då förutsätts antingen logiskt-matematiska fördelningar eller empiriska frekvensmät-

ningar rörande korrelationer mellan klasser av företeelser. Sådana är i allmänhet till liten hjälp, när det gäller att avgöra hur sannolikt det är att en konkret gärning skall följas av en på visst sätt beskriven följd. Frekvensmätningar är ju beroende av hur klasserna bildats; även om det undantagsvis skulle finnas en relevant frekvensmätning att åberopa, beaktar den inte omständigheterna i det särskilda fallet, vilka gör att sannolikheten kan vara helt annorlunda än som framgår av frekvensmätningen. Det är överhuvudtaget missvisande att använda procentsatser i konkreta sannolikhetsomdömen; är man uppmärksam på det skenbara i precisionen kan det dock av pedagogiska eller andra praktiska skäl vara befogat att ange konkret sannolikhet i procenttal.

Det finns anledning att skilja mellan två olika sannolikhetsbegrepp: *probabilitet* och *plausibilitet*. Skillnaden visar sig främst när man bedömer sannolikheten hos ett komplex, där man först angivit sannolikhetsvärden för enheterna i komplexet. Om probabiliteten för x är densamma, låt oss säga 50%, som probabiliteten för y , som inte är beroende av x , så är probabiliteten för x och y lika med produkten av probabiliteten för x och probabiliteten för y (25%). Vid en plausibilitetsbedömning gör man i stället en mer "systeminriktad" bedömning: plausibiliteten för komplexet är identisk med plausibiliteten för dess svagaste länk. I exemplet blir således plausibiliteten för x och y 50%.

En annan olikhet visar sig i att ett probabilitetsvärde för x omedelbart ger ett probabilitetsvärde för icke- x , medan motsvarande inte gäller vid plausibilitetsvärden.

Att ett påstående bedöms som plausibelt innebär inte nödvändigtvis att man tror att det är sant. Men antar man att det är sant skulle det vara relativt "välkommet" från rent kunskapsmässig synpunkt. Vi skulle inte bli förvånade om det visar sig vara sant. Ett mycket plausibelt påstående är sådant att vi är beredda att ge det en säker plats bland det vi håller som sant, om vi skulle välja bland tillgängliga alternativ. Men för att hålla något för plausibelt behöver vi alltså inte ha gjort ett val, dvs. accepterat påståendet som sant och därmed kommit att tro att det är sant. Det finns en skillnad mellan att vara benägen att acceptera ett påstående och att acceptera det. — Med "rimligt påstående" torde ofta avses detsamma som med "plausibelt påstående".

Det är knappast uppmärksammat, att vardagslivets och juridikens sannolikhetsbedömningar nästan alltid avser plausibilitet och inte probabilitet. Ett händelseförlopp innefattar en rad moment eller faktorer som är beroende av varandra, och sannolikhetsbedömningen avser händelseförloppet såsom en helhet. De flesta händelseförlopp är synnerligen osannolika, om man skulle beräkna sannolikheten med hjälp av begreppet probabilitet.

Risk. En risk för att F skall inträffa innebär, att det är plausibelt att F skall inträffa och att F värderas negativt. Värderas F positivt talar man i stället om chans.

Hittills nämnda möjlighets- och sannolikhetsbedömningar, som anknyter till en konkret gärning, bygger på kännedom om världens faktiska tillstånd vid t_1 jämte all vid bedömningstillfället tillgänglig kunskap om hur världen "fungerar". En riskbedömning sker däremot normalt *från en viss position*.

Vid avgörande av om G inneburit en risk för att F skulle inträffa, kan bedömningen bli annorlunda när den sker ur bedömarens position jämfört med att den sker ur gärningsmannens. I straffrätten är ofta av intresse att avgöra, *om gärningsmannen har tagit en risk*. En sådan riskbedömning sker *från gärningsmannens synpunkt*.

Detta kan innebära att den som bedömer saken från en annan position (t.ex. en domare) har att bortse från viss kunskap som han äger. Meningen är visserligen inte att bedömarens skall göra en "ställföreträdande bedömning" och endast utgå från vad gärningsmannen kände till. Men vid beskrivningen av världens beskaffenhet vid t_1 skall han endast räkna med *vad någon i gärningsmannens position rimligen har kunnat känna till*. Bedömningen blir därigenom "objektiv" trots att den är en bedömning från ett visst subjekts synpunkt. Den som kör bil på fel sida av vägen före en kurva skapar en risk för kollision med en annan bil (om det finns anledning att räkna med mötande trafik), oberoende av om det finns en bil på andra sidan kurvan. Den som befinner sig i gärningsmannens position kan inte veta om det finns en bil på andra sidan kurvan, men det är för honom plausibelt att där finns en.

Hur händelseförloppet faktiskt har gestaltat sig är utan betydelse för den plausibilitetsbedömning som sker utifrån gärningsmannens position (vid t_1). Det förutsätts att man inte vet vad som senare hänt. Begreppen kognitiv möjlighet och sannolikhet har en funktion, därför

att det är mänskligt omöjligt att med visshet förutsäga mer än en mindre del av vad som kommer att hända.

Risker kan vara större eller mindre: följden kan framstå som mer eller mindre plausibel. Alla risker är inte straffrättsligt relevanta. En risk är relevant endast om den är *beaktansvärd*, dvs. det skall finnas goda skäl att beakta den, man skall ha anledning att för praktiska syften räkna med den och låta den påverka ens ställningstaganden när man överväger vad man skall göra. Frågan gäller egentligen vilket mått av risktagande som samhället kan tolerera i olika sammanhang utan att ingripa med repressiva åtgärder. Det är givet att svaret på frågan dels beror på vilken typ av risk som är aktuell och dels alltid måste vara tämligen obestämt. Rättsfiguren *otillåtet risktagande* har dock viktigare funktioner än att avgränsa vissa risktaganden, när lagen tolkas så att ett riskrekvisit uppställs. Den ligger till grund för ansvarsläran i sin helhet, i och med att vad som anses vara otillåtet risktagande styr alla culpabedömningar, och därmed förutsättningarna för erforderlig gärningskontroll och, vid oaktsamhetsbrott, förutsättningarna för personligt ansvar (se ovan 1.4).

5.3 Konkret fara

Gärningen G innebär konkret fara för att följden F inträffar, om och endast om det är

(1) existensiellt möjligt att G leder till F; och

(2) plausibelt att G leder till F.

(Det vore möjligt att uppställa ytterligare ett krav:

(3) G innefattar ett otillåtet risktagande i förhållande till F.

Detta följer emellertid av de allmänna kraven i fråga om gärningskontroll. Det har därför ingen saklig betydelse om kravet inlemmas i begreppet konkret fara.)

För att klarlägga om G, som företas vid t_1 , innefattar konkret fara för F måste bl.a. följande frågor besvaras:

(a) I vilket tillstånd befinner sig världen vid t_1 ?

(b) Vilka förändringar i världen är nödvändiga för att en kausalrelation skall upprättas mellan G och F?

(c) Är dessa förändringar plausibla?

Givetvis kan det finnas ett flertal plausibla händelseförlopp, som leder från G till F, men det räcker med att finna ett.

Kravet på existensiell möjlighet i förening med straffprocessrättens beviskrav gör att man vid bedömningen inte får räkna med ett enbart plausibelt tillstånd hos världen vid t_1 . Att A kör bil på fel sida av vägen före en kurva innefattar således konkret fara för kollision med en annan bil, endast om det är klart att det finns en bil på andra sidan kurvan (annars är inte visat att kollision är existensiellt möjlig).

När lagen talar om "fara" rör det sig i allmänhet om *konkret fara*. Säkert är det dock inte. Det finns inga språkliga hinder mot att anse både risk och plausibilitet konstituera fara.

I doktrinen talas ofta om *abstrakt fara* som kontrast till konkret fara. Man utgår därvid från att endast konkret fara är "verklig" fara, och abstrakt fara förklaras utifrån konkret fara på det sättet, att man tillåts "abstrahera" vissa drag i den faktiska situationen och göra en farebedömning på ett på olika sätt förändrat eller begränsat faktaunderlag. Tanken är att kriminaliseringen då tar sikte på det typiskt eller genomsnittligt farliga i ett handlingsätt.

Begreppsbildningen abstrakt fara är mer förvirrande än klargörande. Det ges ett intryck av att abstrakt fara skulle vara något enhetligt, när det egentligen rör sig om en serie av olika begrepp som låter sig självständigt förklaras.

Abstrakt fara bestäms i själva verket bara negativt (i relation till konkret fara), och det är lämnat öppet hur långt en abstrahering får drivas. I en del fall är det missvisande att överhuvudtaget tala om fara, t.ex. när lagen använder ordet "kan". En risk kan kanske betecknas som en (kognitiv) möjlighet till konkret fara, men inte blir riskbegreppet klarare för den skull. Från rättssäkerhetssynpunkt kan mot en lära om abstrakt fara invändas att den underlättar godtyckliga avgöranden, jämfört med att man tolkar lagens varierande uttryck vart och ett för sig. I fortsättningen används i denna bok inte uttrycket "abstrakt fara".

Det är skillnad mellan att en kontrollerad gärning G *innefattar* (innebär) någon sorts fara för F och att den *orsakar* en fara för F. I det förra fallet knyts farebedömningen direkt till den kontrollerade gärningen vid t_1 , i det senare fallet kan den i stället knytas till en av G orsakad okontrollerad följd vid en senare tidpunkt (t_2), och det är inte givet att G vid t_1 står i relevant farerelation till F.

Det sagda kan illustreras med några exempel rörande framkallande av fara för annan (BrB 3:9). Detta brott förutsätter konkret fara för

att annan dör eller får svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom, men faran behöver inte ha uppstått samtidigt som den fareskapande gärningen företogs. Det räcker med att man orsakar ett konkret fareläge, dvs. farebedömningen kan avse en senare tidpunkt än tidpunkten för gärningsmannens kontrollerade gärning. Det råder inga begränsningar i fråga om den relevanta personkretsen, så att det redan vid gärningens företagande måste vara möjligt att utpeka den eller dem, som kommer att utsättas för faran. Det enda som krävs är att någon, vem det än må vara, till följd av gärningen råkar i fara. Antag att A bygger en bro, som inte är hållbar, men som inte öppnas för trafik förrän efter en tid. Redan när bron är färdig är det plausibelt att någon i framtiden kommer att använda bron, men det går kanske inte då att utpeka en viss person som (det är plausibelt) blir den förste att använda bron, och brott är därför inte (ännu) förövat. Ett annat exempel är att en fjällförare överger sitt sällskap, som senare genom sin oerfarenhet kommer i en kritisk situation. Det är inte givet att någon existensiell möjlighet till skada, som världen erbjuder vid själva övergivandet, framstår som så plausibel att man kan säga att en viss person är utsatt för konkret fara. En följd härav är, att den som har utfört en gärning, som ännu ej har medfört konkret fara, kan ha möjlighet att förhindra att konkret fara uppkommer. Brobyggaren kan kanske förhindra att bron öppnas innan felet är avhjälpt; fjällföraren kan kanske återvända till gruppen innan fara har uppkommit.

Det som krävs för ansvar enligt BrB 3:9 är således, bildligt talat, att en viss person kommer in i en farozon, som kan uppkomma samtidigt, ha skapats tidigare, eller uppkomma som en följd av en tidigare gärning.

Möjlighets- och sannolikhetsbedömningar kan göras bara mot bakgrunden av en mer eller mindre djupgående kännedom om naturlagar och andra generaliseringar rörande naturliga nödvändigheter och rörande människors, djurs och föremåls generella och specifika beteende- och reaktionsmönster. Samtidigt kan hävdas, att fullständig kunskap om naturens ordning skulle göra sådana bedömningar överflödiga eller till och med teoretiskt omöjliga. Det skulle således vara mänsklig okunnighet som är grunden för ett påstående om att t.ex. fara föreligger. Bedömningarna skulle vara kunskapsmässigt defekta, eftersom de är avhängiga av bedömarens (grad av) okunnighet och

därmed är subjektiva. I verkligheten finns bara nödvändigheter (kausalitet eller icke kausalitet). Häremot kan emellertid invändas, att det ingalunda är givet att världen i alla delar överhuvudtaget låter sig beskrivas i deterministiska termer och att det — även om så vore fallet — inte finns något som tyder på att människan någonsin kan bli kapabel att behärska ett språk som gör sådan kunskap möjlig att kommunicera. I kvantmekaniken kan man för närvarande inte undvika proportionella generaliseringar. Sociologi och psykologi kan, på grund av sina "objekt", inte förväntas bli formulerbara i rent deterministiska termer. Det finns ingen anledning att tala nedsättande om möjlighets- och sannolikhetsbedömningar, bara därför att de inte når upp till ett ouppnåeligt kunskapsideal. En annan sak är att fara och farlighet är abstrakta begrepp — liksom orsakande — som förutsätter bedömningar och kunskaper om lagbundenheter och andra generella samband. Detta hindrar inte att bedömningarna är förankrade i verkligheten.

Det finns en skillnad mellan en bedömning av en möjlighet, etc. och själva möjligheten, etc., men för envar bedömare är skillnaden oåtkomlig vid bedömningstillfället. Varje bedömning är subjektiv i den meningen att den måste utföras av ett subjekt. En bedömning kan likväl sägas vara objektiv, t.ex. därför att den bygger på all tillgänglig kunskap och rationell argumentation. Som subjektiv, i nedsättande mening, kan en bedömning betecknas, om den av någon anledning bestäms av felaktiga eller otillbörligt begränsade premisser, logiska fel, osaklig argumentation, e.dyl. En bedömning kan vara objektiv trots att den är eller visar sig vara felaktig (t.ex. därför att "bevismaterialet" har ändrat sig).

Det saknar betydelse hur en bedömare har nått sin kunskap. En domares i efterhand genomförda farebedömning kan t.ex. basera sig på sådant som endast gärningsmannen själv kände till vid gärningstillfället.

5.4 Farlighet

Medan fara avser en relation är farlighet en egenskap hos något. Denna egenskap kännetecknas emellertid just av tänkbara relationer till vissa negativt värderade följder. Säger man att något är farligt, lämnar man utsagt vilka dessa följder är. För att kunna avgöra om

det är sant att något är farligt, måste man klargöra i vilken riktning det är farligt (vilka tänkbara följder som är relevanta).

Farliga gärningsindivider. En gärningsindivid (en konkret gärning) kan kallas farlig, så snart den innebär eller orsakar någon sorts fara för att en negativt värderad följd skall inträffa. Analysen av farlighet sammanfaller här med analysen av fara.

Farliga gärningstyper. Man talar även om farliga gärningar utan att knyta bedömningen till konkreta gärningar. Man säger t.ex. att det är farligt att köra bil med för hög hastighet. För att motivera påståendet måste man dels utpeka vissa typer av följder som relevanta, dels skissera en typsituation, ett i generella termer beskrivet tillstånd hos världen.

I praktiken är generella farlighetsomdömen poänglösa, om man inte begränsar underlaget till att omfatta generellt plausibla faktorer. Av stor betydelse är hur gärningstypen eller typsituationen karakteriseras (någon klar skillnad mellan gärning och omständigheter kan inte göras; se ovan 2.2) — jämför t.ex. "att dricka vatten är farligt" och "att dricka vatten i Egypten är farligt". Ibland kan ett generellt farlighetsomdöme direkt bygga på kända statistiska korrelationer mellan klasser av företeelser. Vanligare är dock att man utnyttjar erfarenheter som kan sammanfattas i tendensgeneraliseringar (se 4.2) rörande konkreta orsakanden och farerelationer.

När en gärningstyp karakteriseras som farlig, finns inte utrymme för att skilja mellan plausibilitet och konkret fara. Generell plausibilitet förutsätter i sammanhanget generell existensiell möjlighet. Där emot finns även vid generella farlighetsbedömningar möjlighet att skilja mellan farlighet som beror på en plausibel följd och farlighet som innefattar risktagande.

Föreställningar om farliga gärningstyper spelar stor roll för upptäckten av att konkreta gärningar är farliga. Det är dock inte nödvändigt att gärningen G är farlig, ehuru man med fog kan säga att det är generellt farligt att göra G. Det är inte heller nödvändigtvis generellt farligt att göra G, även om en viss gärning G är farlig.

Farliga saker m.m. Vi talar även om farliga föremål, personer, djur, maskiner, platser, yttranden, osv. I så fall är det en i tid och rum avgränsad och existerande företeelse, som tillskrivs en mer eller mindre konstant egenskap. Denna egenskap behöver aldrig ha tagit

sig uttryck i ett faktiskt tillstånd av fara av någon art. Ett vapen kan vara livsfarligt, utan att någon har varit utsatt för livsfara i dess närhet. Föremålet, etc. är så beskaffat att man skall akta sig för att göra vissa saker med det, i dess närhet, osv., om man vill undvika att ett faretilstånd uppstår. Farlighetsbedömningen anknyter inte till en viss tidpunkt.

Att bedöma om en sak, etc. är farlig är ofta detsamma som att avgöra om en gärningstyp är farlig, om man förutsätter att någon företar en gärning där saken, etc. är inblandad på ett relevant sätt. Härtill kommer fall där en människa, ett djur, en maskin eller något annat kan agera självständigt.

Även vid denna typ av farlighetsbedömningar kan man skilja mellan farlighet hos konkreta företeelser och farlighet hos typer av företeelser. Man kan t.ex. bedöma både ett visst djur och en djurart, eller både ett visst blixtnedslag och ett blixtnedslag i allmänhet som farlig(t).

När bedömningen inte avser i tid och rum avgränsade företeelser (t.ex. tillstånd eller fakta) blir den av samma art som en bedömning av gärningsindivider eller gärningstyper; gärningar har i allmänhet ingen naturlig avgränsning.

I lagtext talas sällan om farliga saker, osv. I stället utnyttjas uttrycken "ägnad att" och "kan". Sålunda kan man behöva avgöra om något visst lätt kan förväxlas med något annat (BrB 14:10), om en viss skrift eller bild kan verka förråande (BrB 16:12), och om en uppgift är ägnad att utsätta någon för andras missaktning (BrB 5:1) eller påverka bedömandet av ett företag i ekonomiskt hänseende (BrB 9:9). Sakerna, etc. måste vara *dugliga* eller användbara i vissa hänseenden (eller för vissa syften). Bedömning från någon gärningsmans synpunkt torde inte komma i fråga. Användning av uttrycket "ägnad att" torde innebära ett högre krav på plausibilitet än när enbart "kan" används.

I BrB 12:4 (tagande av olovlig väg) skyddas bl.a. ägor som *kan skadas* av att man tar väg över dem. Det vore möjligt att läsa lagen så, att härmed förstås alla ägor som kan skadas av att man på något sätt tar väg över dem (existensiell möjlighet). Detta är emellertid orimligt, eftersom varje äga uppenbarligen kan skadas av någon form av framkomst, t.ex. körning med stridsvagn. Vad som måste avses är i stället, att ägan skall vara sådan, att just det konkreta tagandet av

väg medför en konkret fara för skada som det inte finns anledning att bortse från. Skada skall med andra ord framstå som plausibel i det konkreta fallet. Det kan således vara brottsligt att på en viss äga köra bil, medan det är tillåtet att gå över den. Om tagandet av väg består i en serie färder (A tar t.ex. för vana att gå över ett visst område) kan fara för skada, t.ex. i form av utslitning av en gräsmatta, föreligga, trots att en enstaka färd inte är av beskaffenhet att kunna skada ägan.

Gärningar ägnade att ... . I vissa brottsbeskrivningar finns uttryck av innehåll att gärningar som är ägnade att ha vissa följder är belagda med straff (se t.ex. BrB 4:5, 9:6, 16:16). Att något är ägnat att leda till en följd är, som nyss sagts, ungefär detsamma som att det duger till att under plausibla omständigheter leda till (orsaka) följden i fråga. Därmed är dock inte avgjort om bedömningen skall avse gärningstyper eller gärningsindivider.

Den vanligaste uppfattningen i doktrinen torde vara att bedömningen skall avse *gärningstyper*. Denna ståndpunkt framstår dock som mindre välövertänt, särskilt från rättssäkerhetssynpunkt. Det går nästan alltid att med viss fantasi hänföra en konkret gärning till en klass av gärningar, som kan bedömas vara farliga i en viss riktning. Detta beror på att gärningar kan beskrivas och identifieras på ett obestämt antal sätt, och valet av beskrivning avgör hur rimligt det är att säga att den gärningstyp, som gärningen tillhör, är ägnad att leda till viss typ av följd. Utrymmet för godtycke minskar avsevärt, om man i stället knyter bedömningen till den *konkreta gärningen*. Det försvinner dock inte. En gärning är inte väl avgränsad i tid och rum, och eftersom bedömningar av gärningsindivider till del beror på erfarenheter av gärningstypers farlighet, kan de olika möjligheterna att beskriva en gärning göra bedömningen osäker. Härtill kommer att alla farebedömningar kännetecknas av en viss osäkerhet, som torde vara mer påfallande än för de flesta andra typer av bedömningar.

Utgår man från att fråga är om konkreta gärningar, kan man tänka sig att bedömningen skall avse plausibilitet eller risktagande (från gärningsmannens synpunkt). Ett krav på konkret fara är inte aktuellt; i sådana fall används ordet "fara".

Refererad praxis synes närmast peka på det andra alternativet (risktagande). Detta medför bl.a. att gärningsmannen inte utför en gärning ägnad att leda till F, om han avser att och har förmåga att kontrollera att den inte leder till F (även om det från annan synpunkt

är plausibelt att han inte lyckas därmed). Vidare skall erinras om att existensiell omöjlighet inte utesluter ett risktagande (se 5.2 ovan).

När lagen använder uttryck av typen "företar gärning som kan leda till F" finns lika god anledning att presumera att konkreta gärningar åsyftas. Av lagens ordval kan dock direkt framgå att gärningstyper avses. Det är inte heller uteslutet att "kan" skall tolkas så att det enda som krävs är existensiell möjlighet.

Från lagstiftningsteknisk synpunkt framstår användningen av "ägnad att" och "kan" ibland som ett medvetet avstående från en del av lagstiftningsuppdraget, ibland som ett utslag av aningslöshet om att man i märklig mån lämnar oavgjort vad som skall vara brottsligt och icke brottsligt.

5.5 Straffrättens farerekvisit

Framkallande av fara är i betydande utsträckning belagt med straff. Från ett system med ensidigt beaktande av huruvida skada inträffat i visst hänseende, har man i modern straffrätt i allt tilltagande utsträckning lagt vikt vid personens straffvärdhet. Det är därvid svårt att finna skillnad mellan det fall, att någon hänsynslöst utsätter andra för risker och därvid orsakar skada, och det fall att hans lika hänsynslösa beteende slumpmässigt eller i vart fall på grund av faktorer, varöver han själv inte råder, inte föranleder någon skada. Samma synpunkt ger vid handen, att det i princip är lika straffvärt att ta en otillbörlig risk som att framkalla konkret fara. Gärningsmannen har inte kontroll över händelseförloppet och det är inte hans förtjänst att skada ej uppkommer.

Det finns å andra sidan åtskilligt som talar mot att man avlägsnar sig från skadevällande som prototyp för ett brott. Att generellt kriminalisera otillbörliga risktaganden skulle i dagens samhälle göra de flesta till brottslingar. Kriminaliseringen skulle antingen bli tomma ord — och därmed undergräva respekten för lagen — eller kräva ett rättsmaskineri av helt andra dimensioner än det nuvarande. Det finns gränser för det repressiva tryck ett samhälle tål. Även samhällsekonomiska skäl talar för att straffrätten är restriktivt selektiv. Vill man förhindra vissa typer av skada är det inte givet att straffhot vid risktagande är en lämplig metod. Kriminaliseringens selektivitet gör visserligen att det i viss mån är slumpartat vem som råkar bli brottslig,

men fördelarna med ett sådant system torde ändå vara större än nackdelarna (bl.a. torde bristen i fråga om materiell rättvisa uppvägas av ökad rättssäkerhet).

Generellt kan sägas, att ju viktigare det intresse som sätts i fara är, desto större anledning finns det att även kriminalisera gärningar som innebär någon form av fara.

I andra fall kan farerekvisit vara befogade därför att de ges funktionen att *begränsa* omfattningen av det kriminaliserade området (såsom fallet är bl.a. vid förfalskningsbrotten), inte att utvidga det.

Arten av den fara, vars framkallande är straffbelagt, är mycket varierande. Ibland rör det sig om orsakande av fara för att någon eller något skall skadas, varvid kriminaliseringen är subsidiär till en kriminalisering av orsakande av sådan skada (jämför t.ex. brott enligt BrB 3:9 och 3:1, och även försök till brott, 23:1, och fullbordat brott). I andra fall finns inget skadebrott som motsvarar farebrottet (så t.ex. vid förfalskningsbrott och andra brott som kräver "fara i bevishänseende"). Tyvärr kan förmärkas en viss obenägenhet från lagstiftarnas sida att klargöra *för vad* fara egentligen skall föreligga. Nyssnämnda rekvisit "fara i bevishänseende" är ett gott exempel härpå. Det är inte särskilt enkelt att av texten i BrB 14:1 utläsa att "innebär fara i bevishänseende" har följande betydelse: vid tidpunkten för förfalskningsgärningens avslutande skall det vara existensiellt möjligt och plausibelt, att den oäkta urkunden kommer att användas som bevismedel i en praktisk angelägenhet på ett sätt som för en annan person medför skada eller olägenhet.

I avsnitt 4.6 pekades på de närmast oändliga möjligheterna att finna att personer har orsakat en viss följd. Motsvarande gäller i än högre grad när man inte kräver, att följden har inträffat, utan bara att den har varit existensiellt möjlig och/eller plausibel. Antalet relevanta möjlighetsrelationer begränsas emellertid på ett tillfredsställande sätt med samma fem lagstiftningstekniska och dogmatiska grepp som nämndes i föregående avsnitt, dvs.

(1) lagens ord måste passa på möjlighetsrelationen;

(2) vid en fysisk möjlighetsrelation, som har sitt ursprung i en underlåtenhet, blir endast personer i garantställning ansvariga;

(3) medverkansläran kan skära bort ytterligare en del av dem som eljest skulle komma i fråga som ansvariga;

(4) endast om gärningen innefattar ett otillåtet risktagande föreligger brott; och

(5) kravet på personligt ansvar ger en sista avgränsning.

I BrB kap. 13 straffbeläggs allmänfarliga brott. Farerekvisiten varierar i utformning. Det finns särskild anledning att något uppehålla sig vid rekvisitet *allmän fara för annans liv eller hälsa* i BrB 13:7 (spridande av gift eller smitta). Det innefattar två moment (NJA 1959 s. 254):

(a) Minst en person skall ha blivit utsatt för fara av den art som krävs för ansvar enligt BrB 3:9 (framkallande av fara för annan; se ovan 5.3), även om fara för annans hälsa inte behöver vara det samma som fara för svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom. En konkret fara skall alltså ha inträtt, vilket innebär att brott ej är fullbordat om en farokälla neutraliseras innan någon kommit in i farozonen (t.ex. en förgiftad brunn fylls igen, eller förgiftad mat som saluhållts förstörs innan någon köper därav).

(b) Den som utsätts för den konkreta faran skall framstå som representant för en större obestämd krets av personer eller, om personkretsen är bestämd, i vart fall en talrik skara personer. Allmän fara kan föreligga, även om blott *en* person kan skadas (t.ex. en gifttablett har sålts), nämligen om det är oklart vem inom en större krets som kommer att utsättas för den konkreta faran. Med andra ord: allmän fara är konkret fara för "någon i en grupp". Det skall vara existensiellt möjligt och plausibelt att någon, obestämt vem, i gruppen drabbas.

På liknande sätt skall rekvisitet *allmän fara för djur eller växter* i BrB 13:8 (förgöring) tolkas. Djur eller växter, som tillhör gärningsmannen själv, skall inte medräknas vid avgörande av om fara har uppkommit för djur eller växter inom en stor eller obestämd krets.

Ett annat sätt att kvalificera en konkret fara möter vi i BrB 11:1 (oredlighet mot borgenärer), där det talas om *påtaglig* fara för obestånd. Härav följer bl.a. att den ekonomiska situationen skall i något hänseende vara särskilt brydsam, att akuta betalningssvårigheter skall ha inträtt eller förutses inom en nära framtid, och i regel att obestånd kan förutses som plausibelt inom en relativt begränsad tidrymd.

5.6 Skadedelikt och faredelikt

Med "skada" kan avses varje negativt värderad förändring av ett objekt, detta må vara konkret (fysiskt) eller abstrakt (ideellt), och till och med varje negativt värderad förändring (även om det inte är särskilt träffande att säga att någon eller något skadas, såsom vid "skada" i form av enbart frihetsförlust). I strafflagstiftningen utnyttjas en rad olika skadebegrepp, som inte har annat gemensamt än vad nu nämnts. De skador som är relevanta i BrB kap. 3 (fysiska personskador och vissa psykiska skador) skiljer sig fundamentalt från sådan skada som avses i BrB kap. 8-10, där det rör sig om ekonomisk skada, dvs. en försämring av värdet — räknat i pengar — av ett abstrakt objekt (en persons förmögenhet), varvid ibland värdet av konkreta saker påverkar bedömningen. Ytterligare helt annorlunda är t.ex. en skada av den typ som anges i BrB 19:3 ("orsakar riket avsevärt men").

Det är brukligt att karakterisera ekonomisk skada (BrB kap. 8-10) som beaktansvärd risk för slutlig förlust. Uttryckssättet är missvisande, om man som skett här, skiljer mellan fara och risk så, att fara är konkret fara och risk knyts till en bedömning relaterad till gärningsmannens position. Vid en bedömning av om ekonomisk skada föreligger, är det aldrig enbart fråga om att konstatera ett risktagande från gärningsmannens sida, utan mer "objektiva" överväganden är avgörande. Det går emellertid inte heller att generellt karakterisera ekonomisk skada som "beaktansvärd fara för slutlig förlust". Uttrycket passar ganska väl för skaderekvisitet vid förskingring (BrB 10:1), men inte alls för skaderekvisitet vid stöld (BrB 8:1). Stöld fullbordas vid det olovliga tagandet, och ekonomisk skada föreligger om ägaren skulle ha blivit fattigare genom att bli av med saken, oberoende av om det föreligger någon fara för att hon faktiskt förlorar saken.

Att urskilja en särskild grupp av brottstyper — skadedelikt — varvid man mer precist skulle behöva stipulera vad som menas med "skada", fyller knappast någon funktion för rättstillämpning eller rättsvetenskap. Det är emellertid brukligt att nämna skadedelikt som motsats till olika typer av faredelikt.

Denna distinktion skall inte förväxlas med den i 2.2 avvisade distinktionen mellan effektdelikt och rena beteendedelikt.

Man brukar skilja mellan konkreta faredelikt och abstrakta faredelikt, beroende på vilken typ av farerekvisit som straffbuden innehåller. Med den här använda terminologien skulle man i stället tala om *konkreta faredelikt* och *delikt som eljest kräver möjlighetsbedömning*.

Som en tredje typ av faredelikt brukar uppföras de s.k. *delikten med presumerad fara*. Dessa kännetecknas inte, som de övriga, av att brottsdefinitionen uppställer en viss typ av rekvisit. Det är i stället så, att brottsdefinitionen beskriver en gärning, som presumeras vara farlig i något hänseende. Denna presumtion kan inte motbevisas; frågan om fara eller farlighet kan överhuvudtaget inte bli föremål för prövning i en rättegång. Det är med andra ord enbart lagstiftarnas farebedömning som är inblandad. Det rättspolitiska motivet för kriminaliseringen innefattar att gärningar av ifrågavarande typ ibland, normalt eller ofta medför fara för något skyddsvärt intresse.

Denna brottsgrupp är systematiskt ointressant. Den är omöjlig att avgränsa. Med en tillräckligt urvattnad bestämning av objektet för fara kan praktiskt taget alla brott sägas vara delikt med presumerad fara.

Det har systematiskt och sakligt värde att studera gruppen av konkreta faredelikt såsom en enhet. I övrigt kan distinktionerna mellan olika typer av faredelikt knappast tillskrivas annat än pedagogiskt värde i fråga om att redovisa olika lagtekniskt möjliga lösningar, när man genom kriminalisering önskar förhindra att en viss art av skada uppstår.

6. Underlåtenhetsbrott

6.1 Typer av underlåtenhetsbrott

Det finns viss anledning att generellt hålla en underlåtenhet för mindre straffvärd än en handling. Antalet brottsbeskrivningar, som direkt kräver att en underlåtenhet förekommit, är fåtaliga i BrB, som ju är tänkt att vara det primära syndaregistret. Ett påbud ställer i princip större krav på människor än ett förbud gör. Genom ett påbud avskärs s.a.s. (tillfälligt) alla handlingsalternativ utom ett. Genom ett förbud avskärs bara ett handlingsalternativ av många. (För att få någon att göra något måste man, i opersonliga relationer, normalt ställa betalning eller annan förmån i utsikt. När det gäller att få vederbörande att inte göra något är sådana "positiva sanktioner" mindre vanliga.)

Kommissivdelikt och omissivdelikt. En indelning av brotten i kommissivdelikt och omissivdelikt avser brott i abstrakt mening (brottstyper), i motsats till verkligen utförda brott (konkreta gärningar). Huruvida ett brott är ett kommissivdelikt (av latinets "committere" = "begå") eller ett omissivdelikt (av "omittere" = "underlåta") kan utläsas i lagtexten.

Distinktionen är gammal och har i doktrinen gjorts efter olika kriterier. Man har bl.a. lagt vikt vid skillnaden mellan förbud och påbud (formellt kriterium) eller vid huruvida kriminaliseringen främst tar sikte på aktivitetshämning eller aktivitetskrav. Av skäl som inte redovisas här framstår som lämpligast att använda följande begrepps-bildning.

Vid *omissivdelikten* utkrävs ansvar alltid därför och endast därför att en person inte har gjort något visst, som han borde ha gjort. Förväntansgrundlaget behöver inte bestå i annat än att icke-företagandet av en viss typ av handling är kriminaliserat. Vid omissivdelikten är alltså existensen av en underlåtenhet alltid nödvändig för ansvar,

även om det råkar finnas ett till synes positivt verb varmed underlåtenheten kan betecknas. (Dvs. den gärning som verbet hänför sig till kan inte utföras på annat sätt än genom en underlåtenhet.) T.ex. att förtiga sanningen är identiskt med att underlåta att tala om sanningen; varianter av bl.a. oredlighet mot borgenärer (BrB 11:1 st. 2), mened (15:1) och osann försäkran (15:10) är därför att klassificera som omissivdelikt. Detsamma gäller hemfridsbrott (4:6) — "kvarstannar". Ett rent omissivdelikt är t.ex. fyndförseelse (10:8). Ibland används termen "underlåta" direkt i lagtexten (se t.ex. 13:10, 15:9, 16:3 och 23:6).

Av denna begreppsbestämning följer inte att *kommissivdelikten* är sådana brott, som nödvändigtvis måste utföras genom handling. I så fall skulle vi inte kunna genomföra en tudelning av brotten, utan i stället få en tredelning: mellan omissivdelikten och kommissivdelikten skulle huvuddelen av brotten i BrB placeras, ty i allmänhet är varken handling eller underlåtenhet nödvändig, utan det räcker med det ena eller det andra. Det finns emellertid vissa praktiska skäl för en tudelning, varför den lämpligaste lösningen är att definiera kommissivdelikt såsom *brott som inte är omissivdelikt*. Härvid lämnas öppet, om ett visst kommissivdelikt kan begås genom underlåtenhet. Som kommissivdelikt kommer därmed att klassificeras bl.a. brott som beskrivs med hjälp av verbet "åsidosätta", e.dyl.; se BrB 10:1, 11:5, 17:13 och 22:6. Ett blankettstraffbud kan klassificeras som ett kommissivdelikt, om det straffbelägger underlåtenhet att efterkomma ett förbud (dubbla negationer).

Äkta och oäkta underlåtenhetsbrott. Även denna distinktion har gjorts efter varierande kriterier, och man har vanligen också här avsett en indelning av brottstyper. Starka skäl kan emellertid anföras för ståndpunkten att begreppsbildningen är till nytta, blott om den tar sikte på en indelning av *konkreta brott*. Med "äkta underlåtenhetsbrott" kan då avses en överträdelse av ett omissivdelikt, och med "oäkta underlåtenhetsbrott" en överträdelse av ett kommissivdelikt, om överträdelsen sker genom underlåtenhet. Härmed nås en viss anknytning till det som ursprungligen ansågs som oäkta hos ett oäkta underlåtenhetsbrott, nämligen att det "egentligen" är ett "handlingsbrott" (Begehungsdelikt). Med "handlingsbrott" bör emellertid förstås en överträdelse av ett kommissivdelikt genom handling.

Överträdelse av kommissivdelikt genom underlåtenhet. De flesta kommissivdelikt kan åtminstone teoretiskt sett på något sätt överträdas genom underlåtenhet.

För en mindre grupp gäller emellertid, att de aldrig kan begås genom underlåtenhet. Vid dessa brott gäller ett krav på *egenhändig handling*. Hit hör främst de fall där ett levnadssätt mer än en gärning är straffbelagt. (Kriminaliseringar av asociala levnadssätt är i stort sett försvunna i svensk rätt. Se emellertid BrB 6:8 (koppleri) och 11:3 (vårdslöshet mot borgenärer).) Vid de flesta sexualbrott (BrB kap. 6) kan man i praktiken svårigen tänka sig att gärningen inte innefattar ett egenhändigt handlande, men teoretiskt sett kan en del av brotten förövas genom underlåtenhet att avvärja annans handlande mot en själv.

Ett kommissivdelikt kan överträdas genom underlåtenhet på tre olika sätt, varför vi har att räkna med tre olika typer av oäkta underlåtenhetsbrott.

(1) Att underlåta att göra något kan, under vissa omständigheter, *vara identiskt med att göra något annat*. Några frågor om orsakande genom underlåtenhet behöver då inte aktualiseras. Ofta rör det sig om fall där underlåtenheten har en symbolfunktion. Att underlåta att hälsa på någon kan vara att förolämpa honom (BrB 5:3). Att underlåta att göra något kan vara identiskt med att åsidosätta en skyldighet att göra detta något och därmed utgöra t.ex. förskingring (10:1). Att en ledande person inom ett företag eller en juridisk person låter något ske i verksamheten kan ofta tillskrivas vederbörande som ett handlande (t.ex. olaglig tillverkning av en vara). Denna typ av fall kan emellertid i regel även sorteras in under typfall (3).

(2) Att underlåta att göra något kan *psykiskt påverka* en annan person, så att denne till följd därav företar eller underlåter att företa en handling (se ovan 4.4). Det är på detta sätt som en underlåtenhet främst aktualiseras som brottslig gärning vid anstiftan (23:4), bedrägeri (9:1) och utpressning (9:4).

(3) Att underlåta att göra något kan slutligen anses som ett *fysiskt orsakande* av en viss följd. (Åstadkommande av följden förutsätts falla under ett brottsrekvisit.) Se ovan 4.3.

I det sistnämnda fallet begränsar man kretsen av tänkbara gärningsmän. Detta sker *dels* av praktiska skäl för att kretsen av gärningsmän inte skall bli alldeles oöverskådlig (t.ex. vid underlåtenhet

av samtliga i en stor folksamling), *dels* därför att det för den enskilde kan bli utomordentligt betungande att av lagen tvingas att försöka förhindra att allehanda risker förverkligas, och *dels* av rättvise- eller straffvärdeskäl: det är inte generellt så att varje fall av underlåtenhet att förhindra inträdet av en följd är lika klandervärt som orsakande av följden genom egen handling; den som enbart är likgiltig för vad som händer utan hans egen inblandning är typiskt sett mindre farlig än den som handlar utan hänsyn till konsekvenserna av sina handlingar.

Straffrättsligt ansvar anses sålunda komma i fråga, endast om det finns särskild anledning för den underlåtande att ingripa. Förväntansgrundlaget skall vara av kvalificerad natur, vilket numera i doktrinen brukar uttryckas med att gärningsmannen måste befinna sig i *garantställning*. Vilka situationer som i svensk rätt konstituerar garantställning är emellertid i betydande grad oklart.

Terminologisk sammanfattning. Omissivdelikt är brottstyper (eller varianter av brottstyper med alternativa rekvisit) som kan överträdas endast genom underlåtenhet. Kommissivdelikt är brottstyper som kan överträdas både genom handling och (ibland) genom underlåtenhet. Ett äkta underlåtenhetsbrott är en överträdelse av ett omissivdelikt. Ett oäkta underlåtenhetsbrott är en överträdelse av ett kommissivdelikt genom underlåtenhet. Ett handlingsbrott är en överträdelse av ett kommissivdelikt genom handling.

Kommissivdelikt kan överträdas genom underlåtenhet på tre olika sätt. När överträdelsen består i underlåtenhet att ingripa i ett fysiskt orsakssammanhang (att låta något ske i stället för att förhindra att det sker) utkrävs ansvar endast om den underlåtande befinner sig i garantställning.

6.2 Garantläran

Inledning. Genom att brottsbeskrivningarna i BrB kap. 3 i huvudsak tar sikte på orsakande av en viss typ av resultat, utan närmare begränsningar i fråga om hur orsakandet sker, blir utrymmet för att föröva brott genom underlåtenhet (oäkta underlåtenhetsbrott) betydande. Garantläran har också utformats främst med brott mot liv och hälsa i tankarna. Även om garantläran gäller för alla straffbud

som kan överträdas genom fysiskt orsakande genom underlåtenhet, synes det därför vara ändamålsenligt att låta exemplifieringen nedan i huvudsak avse sådana brott. I 6.5 ges emellertid en del exempel som avser andra brottstyper.

Vid fysiskt orsakande genom underlåtenhet är således klassen av personer som kan föröva brott starkt begränsad. Antag, att B, som inte kan simma, faller i vattnet och drunknar. A, som vet att B inte kan simma, står på kajen och beskådar olyckshändelsen. A hade utan större besvär kunnat rädda B genom att sträcka ut en hand eller kasta ut en livboj, men han gjorde inte detta. Medicinskt sett erbjuder förklaringen till B:s död inga problem: han har kvävts genom att lungorna fyllts med vatten. Moraliskt och juridiskt sett uppkommer frågan, om någon annan förklaring är tillgänglig, om någon person har orsakat B:s död. Då något orsakande genom handling ej skett, kvarstår frågan om A, som var ensam åskådare av olyckan, genom underlåtenhet har orsakat B:s död. Ingenting tyder på att A inte har kunnat ingripa. Utifrån moraliska synpunkter framstår det som klart, att A har underlåtit att ingripa, därigenom underlåtit att rädda B och således orsakat B:s död. Från straffrättslig synpunkt är det först nu de verkliga svårigheterna börjar. Har A, som alltså orsakat B:s död, berövat denne livet i den mening som avses i BrB 3:1? Om tolkningen av lagens ord inte lägger hinder i vägen för att anse att A har begått mord, skall han då anses ha förövat brott?

Rörande *orsaksrelationen* mellan underlåtenhet och följd hänvisas till 4.3 ovan. När det i en dom sägs t.ex. att följden hade kunnat förhindras torde därmed avses, att det var existensiellt möjligt (5.2) att göra det och att man också skulle ha lyckats om man hade försökt (NJA 1943 s. 522, 1943 s. 673, 1946 s. 712). Jämför NJA 1950 s. 506, RH 1989:5 och civilmålen NJA 1933 s. 709 och 1953 s. 144.

Tolkningsproblematiken. Garantlärans funktion är att begränsa kretsen av personer som kan vara brottsliga, när en gärning förövas genom fysiskt orsakande genom underlåtenhet. I annat fall skulle man kunna fällas för grova brott, ehuru gärningarna i fråga såvitt gäller straffvärdhet inte alls är jämförliga med övriga gärningstyper som faller under brottsbeskrivningarna. Problemen härrör från att språkets verb är sociala termer. Typfallen av gärningar som faller därunder är främst handlingar. Men verben betecknar i stor utsträckning även underlåtenheter. Det är riktigt, när det sägs, att brottsbe-

skrivningarna i BrB i första hand tar sikte på handlingar. Men det är felaktigt att säga, att de tar sikte enbart på handlingar. Ett mer preciserat lagspråk kan inte åstadkommas genom att man väljer andra verb, utan genom att man gör tillägg av typen: "genom handling", "genom handling eller underlåtenhet", "genom handling eller underlåtenhet, i det senare fallet dock endast under följande förutsättningar: ...".

Det är inte heller riktigt att såsom är vanligt hävda, att brottsbeskrivningarna saknar ett rekvirit (när garantläran är tillämplig). Denna uppfattning hänger samman med tanken, att vid kommissivdelikten är underlåtenhet överhuvudtaget inte uttryckligen straffbelagd. Men brottsbeskrivningarna säger ju ingenting om handling eller underlåtenhet. Garantläran har felaktigt förknippats med föreställningen, att ansvar för orsakande genom underlåtenhet åläggs — om inte alltid så ofta — under utnyttjande av laganalogi eller åtminstone en tämligen långt driven extensiv tolkning. Ett sådant förfarande har setts som nödvändigt och försvarligt, trots konflikten med legalitetsprincipen. Det kan väl inte uteslutas, att man ibland använt garantläran så att man tillämpat lagen analogt. Men i så fall har man gjort något som strider mot legalitetsprincipen, och som inte alls är erforderligt för genomförandet av garantläran.

Det som saknas i brottsbeskrivningarna är nämligen bara en *inskränkande* angivelse av den personkrets, som någon måste tillhöra för att kunna fällas till ansvar, när han fysiskt orsakat något genom underlåtenhet. Hans förfarande skall med andra ord *alltid falla under brottsbeskrivningen*, utan att dennas ordalag behöver pressas. Att A underlåter att ge sitt barn mat, så att barnet dör av svält, är ett typfall av mord. När garantläran tillämpas är i princip fråga om *reduktionslut*: under lagens ord faller fler underlåtenheter än de som anses vara brottsliga.

En *första tolkningsfråga* är därför, om ifrågavarande orsakande genom underlåtenhet överhuvudtaget, med en läsning som i huvudsak ansluter till allmänt språkbruk, omfattas av lagens ord. Vid ett jakande svar har man att fråga, om gärningsmannen ändå inte skall gå fri från ansvar, därför att han inte befann sig i garantställning. En *andra tolkningsfråga* är därför, hur garantläran är beskaffad, varvid det inte är uteslutet att svaret kan vara olika vid olika brottstyper.

Svensk rättspraxis synes genom sin knapphet ge uttryck för en överdriven försiktighet från åklagarnas sida att ta upp mål som rör orsakande genom underlåtenhet. I tryckt praxis finner man en koncentration till fall rörande vållande till annans död och vållande till kroppsskada, jämte enstaka fall av mordbrand och djurplågeri. Det är teoretiskt möjligt att begå flertalet brott genom orsakande genom underlåtenhet. Även om det i praktiken finns anledning att räkna med sådana brott vid relativt få brottstyper, borde åtskilligt fler fall uppdagas. En tillbakahållande faktor kan vara att garantläran är outvecklad och ogenomarbetad. Man är osäker på vad som är att betrakta som brott. Som framgår av 6.3 har lagstiftarna gjort sitt för att förstärka oklarheten.

Det finns en tradition att beskriva garantställningarna i termer av det *rättsliga* underlag som finns för förväntan om handlande: rättsregler (t.ex. civilrättsliga), myndighets befallning, avtal, offentlig tjänsteställning (*rättspliktsteorien*).

Främst kategorien "ansvar för eget beteende" (se 6.3) har inte kunnat gå in under någon av de nämnda rubrikerna. Den har då betecknats som "sedvanerättslig" utan att man brytt sig om den därvid uppkommande logiska cirkeln. Den enda rättsplikt som kan styrkas som sedvanerättsligt gällande är straffrättslig: man brukar döma personer som förfarit på ett visst sätt. Vad man är ute efter är emellertid en från straffrätten fristående rättsplikt, jämförlig med den som följer av en civilrättslig regel eller ett avtal.

Det har blivit allt tydligare, att den rättsliga grunden för förväntan om handling är föga mer än en anvisning om att det finns en fråga att ställa. Det är numera helt klart, att en icke-straffrättslig plikt att handla i sig är varken nödvändig eller tillräcklig för att en person skall anses vara i garantställning. Vid alla typer av garantställningar är det icke-rättsliga läget minst lika beaktansvärt som det rättsliga. Om existensen av en rättsplikt överhuvudtaget är av betydelse, krävs det att den förstärks av ett rättspolitiskt skäl: plikten skall vara så framträdande, att den som inte handlar i enlighet med vad som åligger honom är lika klandervärd som den, som med uppsåt respektive oaktsamhet till en viss följd själv sätter igång en kausalkedja som leder till följden. Generellt kan som en oprecis sammanfattning sägas att ansvar för fysiskt orsakande genom underlåtenhet bara kommer i fråga, när underlåtenheten är lika straffvärd som en handling. Någon

sådan bedömning skall dock *inte* ske i det enskilda fallet. Det skulle vara detsamma som att låta godtycket råda; allt hänger ju på vilket typfall av orsakande genom handling som man utväljer som jämförelseobjekt.

De personer som befinner sig i garantställning kan indelas i två grupper: *övervakningsgaranter* och *skyddsgaranter*. De förra är skyldiga att avvärja risker som utgår från vissa farokällor, som de är ansvariga för. De senare är skyldiga att avvärja risker som hotar någon eller något, som de är ansvariga för och därför har att skydda.

Det som sägs i de följande avsnitten skall närmast uppfattas, såvitt gäller gränsen mellan brott och icke-brott, som en ungefärlig beskrivning av en ordning för vilken det finns goda skäl. Det kan också finnas skäl för ett mer vidsträckt eller mer begränsat ansvar. Det kan finnas skäl för att utforma garantläran olika vid olika brott. Hur som helst har vi för närvarande, såvitt gäller detaljer, ingen entydig grund för att påstå att gällande rätt har ett visst bestämt innehåll. Rättspraxis ger otillräcklig ledning.

6.3 Ställning som övervakningsgarant

Ansvar för eget beteende. Medan man inte har tvekat att göra personer straffrättsligt ansvariga för underlåtenhet att avvärja risker, som härrör från andra personer och t.ex. djur och maskiner, har i svensk doktrin kunnat förmärkas en egendomlig tveksamhet (som har att göra med rättspliktsteorien) när det gällt att acceptera en princip av innehåll, att man är skyldig att avvärja fara som man själv har framkallat. Tvärtom synes det vara så, att just i detta fall borde ingen tveksamhet råda om ansvarsfrågan: om det är något eller någon man är ansvarig för, så är det väl en själv. Det kan t.o.m. hävdas, att det allmänna ansvaret för egna, uppsåtliga eller oaktsamma, handlingar är huvudfallet av ansvarighet som övervakningsgarant; dvs. med denna syn på saken företas alla brott av personer i garantställning.

Frågan om ansvar för orsakande genom underlåtenhet vid föregående eget beteende uppkommer under följande förutsättningar:

(1) A har satt i gång en kausalkedja, som har lett till ett visst resultat F.

(2) Händelseförloppet omfattas av vad som sägs i en brottsbeskrivning och uppfyller även på annat sätt kraven för en otillåten gärning.

(3) När A satte i gång kausalkedjan saknade han uppsåt/oaktsamhet; dvs. kraven för personligt ansvar är ej uppfyllda.

(4) A har, efter det att han satt i gång kausalkedjan men innan F inträffat, kommit i sådant läge att han har uppsåt eller är oaktsam på sätt som krävs.

(5) A underlåter i detta läge att förhindra att F inträder.

(6) För att det hela inte skall bli en fråga om *dolus subsequens* eller *culpa subsequens*, dvs. att uppsåt eller oaktsamhet som ej förelåg vid igångsättandet av kausalkedjan godkänns, måste krävas att *själva underlåtenheten är sådan att lagens ord passar på den*.

Det är viktigt att ha klart för sig att vederbörande inte hålls ansvarig för själva igångsättandet av kausalkedjan, utan för den efterföljande underlåtenheten.

Eftersom det inte kan komma i fråga att lägga varje igångsättande av en kausalkedja till grund för en garantställning (det finns ju ingen gräns för konstruerandet av kausalkedjor) har förutsatts att igångsättandet av kausalkedjan skall vara en otillåten gärning. I så fall är ansvar uteslutet t.ex. i följande situation: B attackerar A, som befinner sig i en nödvärnssituation, så beskaffad att han t.o.m. har rätt att döda B. A skadar B svårt och underlåter att hjälpa B, som dör. Trots att A inte har nödvärnsrätt vid underlåtenheten är han inte ansvarig för B:s död. Antar man i stället, att A har varit berättigad att misshandla, men inte döda B, så kan underlåtenheten göra honom ansvarig för mord eller dråp, om han förstår att B håller på att dö.

En anledning till att igångsättandet av kausalkedjan inte är otillåtet kan vara att beteendet inte innefattar ett otillåtet risktagande i förhållande till F (bristande gärningsculpa). En möjlig lösning är — även om jag inte önskar förorda den — att endast vid sådant förhållande anse att igångsättandet av kausalkedjan inte ger upphov till en garantställning. I så fall är det utan betydelse om beteendet är tillåtet på annan grund. I nyssnämnda exempel skulle A kunna göra sig skyldig till mord eller dråp även i dess första variant. Däremot skulle brott ej föreligga i bl.a. följande situationer: A tänder en brasa i trädgården. B fascinerar av den när han cyklar förbi, är ouppmärksam, cyklar omkull och skadar sig svårt. A förövar inte mord eller dråp, när han underlåter att förhindra att B förblöder. — A ger B brännvin, varvid B blir redlöst berusad. B faller omkull och slår sig illa. A gör sig inte skyldig till misshandel genom att underlåta att se till att B kommer

under läkarvård och därigenom förhindra att skadan förvärras. (Jämför SvJT 1968 rf s. 81.)

Det har hävdats, att även tillåtna risktaganden skulle kunna ge upphov till en garantställning. Som exempel har då nämnts att en läkare, som har påbörjat en operation, måste anses vara brottslig om han inte att slutför den. Exemplet är, liksom alla andra som anförts för ståndpunkten, emellertid irrelevant, eftersom ansvar kan motiveras på grund av en ställning som skyddsgarant (se nedan 6.4). Det finns således inget behov av att kunna konstruera en ställning som övervakningsgarant, när den ursprungliga handlingen innefattar ett tillåtet risktagande.

Regeln om ansvar för eget beteende bör utformas så, att man inte behöver ta ställning till konkurrens mellan orsakande genom handling och orsakande genom underlåtenhet. Ansvar för underlåtenhet bör alltså beaktas endast när ansvar för handling inte kommer i fråga. Undantag bör dock göras för det fall att blott oaktsamhet förelåg vid handlingen och uppsåt vid underlåtenheten, så att underlåtenhetsbrottet då har företräde.

Den i detta avsnitt behandlade kombinationen av handling och underlåtenhet skall ej förväxlas med fall av orsakande genom handling, där en underlåtenhet (försummelse) i något hänseende gör att handlingen innefattar ett otillåtet risktagande. För en diskussion av sådana fall hänvisas till framställningen rörande gärningsculpa i *Straffrättens ansvarslära*.

Ansvar för annan persons beteende. Sedan gammalt har underlåtenhet att avbryta ett av vissa andra personer igångsatt kausalförlopp likställts med orsakande genom egen handling. Vägledande är därvid tanken, att allmänheten sätter sin lit till att den, som har att övervaka eller vårda annan, ser till att från denne härrörande risker neutraliseras.

Föresättningsarna för ansvar kan sammanfattas så, att regeln om ansvar för eget beteende skulle ha varit tillämplig, om man tänker sig den övervakande satt i den övervakades ställe.

Som tänkbara övervakningsrelationer av beskaffenhet att kunna konstituera ansvar må följande nämnas: föräldrar-barn, förmyndare-myndling, fosterföräldrar-fosterbarn, militära och polisiära förmän eller fartygsofficerare-underordnade (NJA 1927 s. 248, jämför NJA 1987 s. 655), lärare-skolbarn, fångpersonal-fångar, vårdpersonal-

intagna på mentalsjukhus. Ansvar bör alltså förutsätta rättslig övervakningsplikt eller befälsställning. Relationen make-make kommer därför inte i fråga. Skyldigheten att ingripa kan beroende på relationens art vara begränsad i tid och rum. Sålunda kan lärare knappast ha skyldighet att ingripa utanför skoltid. En polisman, som underlåter att hindra en sinnessjuk att rymma, när han är satt att hålla vakt över denne, kan inte dömas för vållande till annans död, om den förrymde dödar en annan person, i annat fall än när själva rymningshandlingen kan sägas innefatta ett otillåtet risktagande i förhållande till dödsfallet (vilket torde vara synnerligen sällsynt).

I vilken omfattning en garantställning av denna typ är att betrakta som erkänd i svensk rätt är emellertid tämligen oklart. En besvärande omständighet är existensen av brottet *underlåtenhet att hindra brott* (23:6 st. 2). Brottstypen är subsidiär till underlåtenhet att avslöja brott (23:6 st. 1), som dock är straffbelagd i ringa utsträckning. Underlåtenhet att hindra brott avser däremot underlåtenhet att förhindra varje typ av brott. I gengäld är personkretsen begränsad till "föräldrar och andra uppfostrare eller förmyndare", såsom fosterföräldrar och lärare (under vissa omständigheter). Dessa är ålagda att förhindra brott av "den som står under deras vård eller lydnad". Härmed torde förstås, att det inte räcker med en civilrättslig vårdnadsplikt, utan därtill bör komma ett sådant faktiskt förhållande som rimligen medför tillsynsplikt.

Det är givet att 23:6 st. 2 fungerar inskränkande för det straffrättsliga ansvaret, jämfört med en allmän regel avseende övervakningsgaranter, ty (a) ansvar för gärningsmannaskap kommer inte i fråga; och (b) vederbörande går fri från ansvar i fall som eljest inte ger fullgod ursäkt (observera särskilt: "när det kan ske utan anmälan till myndighet").

Det vore naturligtvis ytterst klarläggande, om man kunde säga att i svensk rätt reglerar denna paragraf uttömmande övervakningsgarants ansvar för annans handlande. Det finns emellertid ett starkt skäl mot en sådan ståndpunkt. 23:6 är nämligen aldrig att tillämpa, om inte ett "brott" har kommit till stånd. Brister någon av brottsförutsättningarna hos den handlande, är kraven i 23:6 inte uppfyllda. Antag att A ser att hans lilla barn håller ett dödligt gift i en dryck och att A inte gör något för att förhindra att B dricker därav. Om barnet förstår, att den som dricker kommer att dö, så är A att straffa enligt 23:6 st. 2.

Om barnet inte förstår detta (dvs. saknar uppsåt), skulle A gå fri från ansvar, eftersom barnet inte har förövat något brott (små barn kan knappast vara oaktsamma, dvs. klandras för att inte ha förstått).

Vill man inte acceptera en så egendomlig ordning, får man anta att svensk rätt innehåller en allmän regel om ansvar för annans handlande, i analogi med regeln om ansvar för eget beteende, och att BrB 23:6 st. 2 (kompletterad med 23:6 st. 1 i en del fall) utgör en specialreglering.

Att observera är dock, att ansvar förutsätter att underlåtenheten att avbryta kausalkedjan måste uppfylla kraven för gärningsmannaskap eller medverkan; det är inte fråga om någon sorts vikarierande ansvar, så att man, vid uppsåt eller oaktsamhet, får ta på sig ansvaret enbart för att någon annan har utfört en otillåten handling. Det bör också erinras om att reglerna om straffnedsättning och ansvarsfrihet vid medverkan i mindre mån (BrB 23:5) är principiellt tillämpliga (även när vederbörande genom sin underlåtenhet är att anse som gärningsman till brottet).

I NJA 1987 s. 655 uttalade HD bl.a. följande:

När en grupp poliser som i det aktuella fallet tjänstgör gemensamt, måste emellertid var och en av dem anses ha ett visst ansvar för vad som händer i gruppen. Även den som inte har befälsställning måste anses skyldig att ingripa, om han ser att någon annan i gruppen vidtar en uppenbart lagstridig åtgärd, med den påföljden att han annars kan bli medansvarig för det skedda.

Av intresse i sammanhanget är även RH 1994:70.

I BrB 22:6 st. 3 stadgas att en förman till en krigsman, svensk eller utländsk, som har begått ett folkrättsbrott, också skall dömas i den mån han har haft möjlighet att förutse brottet men inte har gjort vad som har ankommit på honom för att förhindra detta. Bestämmelsen har samma svaghet som BrB 23:6 st. 2, dvs. den förutsätter att den som övervakningsplikten gäller har begått brott, och inte bara en otillåten gärning. Om ifrågavarande krigsman undgår ansvar, t.ex. på grund av bristande uppsåt eller efter tillämpning av BrB 22:8, är 22:6 st. 3 enligt sin ordalydelse inte tillämplig, men förmannen kan eventuellt dömas med stöd av BrB 22:6 st. 1 och garantläran.

Ansvar för andra farokällor. Ställning som övervakningsgarant är befogad även i vissa ytterligare fall, där det finns särskild anledning att utgå från att en ansvarig person ser till att utomstående inte kommer till skada. Den som äger eller besitter djur, maskiner, byggnader eller andra farokällor är i allmänhet skadeståndsskyldig för skada som uppkommit genom hans försummelse att övervaka dem eller att vidta skyddsåtgärder. Straffrättsligt ansvar har framstått som lika befogat. I allmänhet aktualiseras straffbestämmelserna om vållande till kroppsskada eller död. Uppsåttligt fysiskt skadande av person eller egendom är dock även att räkna med (mord, misshandel, skadegörelse, mordbrand, djurplågeri, etc.), liksom åtskilliga andra brott (t.ex. framkallande av fara för annan), särskilt när farokällan är ett djur (t.ex. underlåtenhet att hindra att en hund eller en apa tar med sig en sak kan vara stöld eller egenmäktigt förfarande).

För att nå en rimlig begränsning måste krävas att om farokällans tillstånd eller aktivitet ha varit ett kontrollerat resultat av en medveten handling, så skulle denna ha inneburit ett otillåtet risktagande i förhållande till den genom underlåtenhet orsakade följden.

Övervakningsskyldigheten kan markeras genom åläggande i lag eller genom myndighets beslut; sådant ger alltid ett visst stöd för ett påstående att garantställning föreligger. Som exempel kan nämnas tillsynsplikt rörande hundar enligt lagen 1943:459 om tillsyn över hundar och katter och enligt rennäringslagen 1971:437, kreatursägarers skyldighet att ta vård om sina djur enligt lagen 1933:269 om ägfred och BB kap. 22, lagstiftningen om motorfordon och sjöfarts-säkerhet, arbetsgivares åligganden att företa åtgärder till förhindrande av olycksfall enligt arbetarskyddslagstiftningen och yrkesinspektionens ålägganden (se NJA 1901 s. 93, 1906 s. 77, 1926 s. 44, 1940 s. 270, 1943 s. 673, 1947 s. 467, 1974 s. 392, SvJT 1973 rf s. 22, RH 1984:58; jämför NJA 1923 s. 114, 1991 s. 247, 1993 s. 245, RH 1986:43, 1989:5 och civilmålet NJA 1950 s. 406, och se även civilmålen NJA 1974 s. 359, 1974 s. 476 och 1974 s. 543).

Den som enligt lag, instruktion, arbetsfördelning, åtagande eller gängse uppfattning har att svara för att en bestående anordning är i nöjaktigt skick, får anses vara skyldig att avhjälpa en bristfällighet eller åtminstone varna för förefintliga risker (NJA 1910 s. 297, RH 1987:124; jämför NJA 1934 s. 497, 1981 B 8 och civilmålen NJA 1959 s. 280, 1959 s. 630, 1973 s. 141). Det kan således vara brotts-

ligt att underlåta att sanda på trottoar (jämför NJA 1943 s. 201, 1953 s. 162), att avlägsna snö från hustak och därigenom förhindra ras (NJA 1937 s. 613, SvJT 1975 rf s. 63), att tillse att sprängämnen (NJA 1945 s. 301), vapen m.m. förvaras på betryggande sätt, att täcka över en brunn (jämför NJA 1980 s. 454), att hålla ljus i trapphus, att tända fyr och förhindra att fartyg går på grund, att fälla järnvägsbommar e.dyl. (NJA 1924 s. 632, 1937 s. 143), eller att hålla hiss eller bil i funktionsdugligt skick, när man vet att annan kan komma att bruka den. Hus (jämför NJA 1939 s. 311: hus under rivning), rum, restauranger, trädgårdar, osv. är emellertid i sig inga farokällor: ingen är såsom ansvarig för dem skyldig att förhindra vad som pågår där.

6.4 Ställning som skyddsgarant

Medan övervakningsgaranten är skyldig att avvärja faror med ett visst ursprung, är skyddsgaranten (beskyddaren) i princip skyldig att avvärja alla faror som hotar någon eller något. Skyldigheten kan vara begränsad till att avse vissa typer av faror eller vissa typer av situationer.

Nu kan det med visshet knappast sägas mer än att skyddsgarantställning kan föreligga, när någon löper fara till liv och lem. Det är alltså oklart, hur det förhåller sig vid fall av underlåtenhet att skydda egendom eller att bevara tillstånd av någon art. Behovet av straffrättsligt skydd är här föga framträdande. För många fall finns bestämmelser om förmögenhetsbrott, som kan användas utan att man behöver laborera med garantställningar (t.ex. förskingring och trolöshet mot huvudman). Men om man t.ex. önskar kunna fälla en nattvakt för medhjälp (genom underlåtenhet) till stöld, när han inte gör något för att förhindra en sådan, så måste man anta att han befinner sig i en skyddsgarantställning. För egen del anser jag att garantläran bör tillämpas enhetligt över hela straffrättsystemet.

Skyddsgarantställning torde förutsätta antingen ett avhängighetsförhållande eller en sådan relation, att någon i förlitan på att annan vid behov ingriper utsatt sig för en risk eller avstått från alternativa skyddsåtgärder. Skyddsgarantställning torde därför kunna ha sitt ursprung i:

(1) *Nära levnadsgemenskap*, inklusive nära släktskap. Det är oklart hur stor den aktuella kretsen är, bland annat därför att en rättslig relation troligen varken är tillräcklig eller nödvändig.

Exempel: Föräldrar-barn (i normala fall), se FB 6:2 och 3 (NJA 1918 s. 194, 1920 s. 87, 1926 s. 18, 1930 s. 122, RH 1981:107); undantagsvis barn-föräldrar. Make-make. Syskon och övriga familjemedlemmar som sammanbor. Medlemmarna i ett hushåll, särskilt gentemot vårdbehövande personer. Personer som befinner sig i en särskild farogemenskap, t.ex. deltagarna i en forskningsexpedition eller vid ett annat farligt uppdrag. Knappast förlovade, som ej sammanbor. Jämför SvJT 1968 rf s. 81.

(2) *Frivilligt åtagande*, varvid det inte har så stor betydelse, om det föreligger ett giltigt avtal. Avgörande är i stället om vederbörande faktiskt har intagit en skyddsställning (och att andra i förlitan till att han utövar denna har avstått från andra skyddsåtgärder eller utsatt sig för viss risk; jämför NJA 1938 s. 69). Ett förhållande, som åtminstone påminner om ett avtal, har dock betydelse på det sättet, att därav kan framgå vilka typer av risker som garanten har att avvärja.

Exempel: En erfaren alpinist som tar personer på en bergstur. En läkare som har åtagit sig att behandla en patient (NJA 1946 s. 712, jämför civilmålet NJA 1974 s. 99). Barnmorska (NJA 1943 s. 522). Badvakt. Livvakt. Simlärare. Person i földebåt vid simning. Barnsköterska (gentemot omhändertagna barn). Sjuksköterska som vakar över en patient. Färdledare (dock troligen bara rörande risker som uppstår genom att resdeltagaren överges). Den som åtagit sig pumpa luft åt en dykare. Den som omhändertagit djur för annans räkning. Det är tveksamt om garantställning uppkommer, när man har omhändertagit annans egendom. Åtagande att hämta hjälp torde inte medföra garantställning.

(3) *Annan särskild yrkesskyldighet*, t.ex. till följd av tjänsteplikt eller offentlig ställning (se t.ex. civilmålet NJA 1952 s. 104). (Det finns ingen anledning att dra någon klar gräns mot fall som nämnts under (2); en viss överlappning följer redan av att en viss yrkesutövning är en följd av ett frivilligt åtagande.) Det torde krävas, att skyldigheten är preciserad att avse skydd av vissa personer, viss egendom, etc. Om en polisman i strid mot polisförordningen 1984:730 kap. 5 exempelvis underlåter att hindra ett brott, medför detta inte att

han skall dömas för medhjälp (genom underlåtenhet) till brottet. Mot-svarande gäller för det fall att en läkare eller sjukvårdare underlåter att hjälpa en skadad eller sjuk människa, som han råkar träffa på. Men det är oklart hur bestämd personkretsen, osv. måste vara för att vederbörande skall anses skyldig att ingripa. En polisman eller vårdare, som är satt att vakta en sinnessjuk person, torde kunna hållas ansvarig om han låter den sjuke ta livet av sig. Kriminalvårdspersonal är skyldig att se till att intagen vid behov kommer under läkares observation eller behandling (se KvaL § 37 och även, beträffande häktad person, lagen 1976:371 om behandlingen av häktade och anhållna m.fl. § 4); underlåtenhet att agera torde kunna medföra ansvar enligt BrB kap. 3.

När underlåtenheten består i att inte skydda mot andras handlingar, som är straffbelagda, kan den underlåtande dra nytta av reglerna om straffnedsättning och ansvarsfrihet på grund av medverkan i mindre mån (även om han är gärningsman); BrB 23:5.

En skyldighet för en skyddsgarant att ingripa kan inte anses gälla i situationer, där den andre är en vuxen och psykiskt normal person, som själv medvetet utsätter sig för fara (t.ex. genom att försöka föröva självmord eller genom att vägra inta mat eller dryck eller genom att vägra ta läkemedel eller söka läkarvård vid sjukdom eller olycksfall). Detta gäller även t.ex. vid mat- eller vätskestrejk av den som är intagen på kriminalvårdsanstalt. (En annan sak är att läkare eller annan kan tänkas ha rätt att genomföra tvångsmatning med stöd av nödregeln i BrB 24:4.)

6.5 Garantlärans tillämpningsområde

Allmänt. Såsom nämnts är den främsta anledningen till att anse ett behov av en garantlära föreligga att de flesta fall av fysiskt orsakande genom underlåtenhet är mindre straffvärda än fysiskt orsakande genom handling. Även när garantläran är tillämplig, kan det bjuda emot att tillämpa en sträng straffskala för ett fall, som om det reglerades som omissivdelikt antagligen skulle förbindas med en avsevärt mildare straffskala. Straffskalorna vid omissivdelikten är relativt låga; den bakomliggande tanken är att ju större krav man ställer desto mildare bör sanktionen bli för den som inte når upp till kravet. Ett

påbud anses generellt innefatta större krav än ett förbud, enär handlingsfriheten blir mer beskuren, åtminstone tillfälligtvis.

Vid vissa brottstyper saknar garantläran helt relevans. I 6.1 har nämnts, att man kan finna brottstyper som kräver *egenhändig handling*.

Vissa andra brott kan visserligen begås genom underlåtenhet, men garantläran saknar betydelse, därför att den underlåtenhet som kommer i fråga är endast psykiskt kausal eller är identisk, under vissa omständigheter, med att något förbjudet utförs. Hit hör alla de brottstyper, som kunde kallas *garantdelikt*, därför att personkretsen genom brottsbeskrivningen har begränsats till personer som har en viss garantställning; så är t.ex. fallet vid förskingring (BrB 10:1), trolöshet mot huvudman (BrB 10:5) och tjänstefel (BrB 20:1). (Ifråga-varande garantställning behöver ingalunda anses innebära, att vederbörande kommer i fråga som garant vid andra brottstyper.).

Vid åter andra brottstyper kan tänkas, att garantläran visserligen är tillämplig, men endast i vissa delar. Av särskilt intresse vore om man kunde urskilja en kategori av brott, där endast underlåtenhet efter föregående eget beteende vore relevant. Tillsammans med de två redan nämnda grupperna skulle denna utgöra en klass av *egenhändiga brott*. Hit skulle bl.a. höra åtskilliga av sexualbrotten (BrB 6:1-6), tvegifte (BrB 7:1) och förargelseväckande beteende (BrB 16:16). (Observera att ibland talas om *egenhändiga delikt*, när brottsrubriceringen inte gäller för någon annan medverkande än ifrågavarande specialsubjekt; ett exempel är barnadrap, BrB 3:3.)

Vi kan även tänka oss att vissa brott kan förövas medelst underlåtenhet på annat sätt än nu sagts, men att det ändå krävs åtminstone att en annan person betar sig på visst sätt. Också andra begränsningar är tänkbara. För att göra grupperingar av angiven art krävs emellertid ingående undersökningar och framförallt klarlägganden i praxis rörande garantlärans innehåll.

Det kan inte uteslutas, att garantläran kan få betydelse även vid *omissivdelikten*. Det kan nämligen visa sig, att det är kriminalpolitiskt motiverat att inskränka den krets av personer som kommer i fråga som gärningsmän, trots att lagtexten inte ger stöd för en inskränkning. Att finna något exempel härpå i svensk lag torde dock vara svårt.

Underlåtenhet att bistå nödställd person. Befälhavares underlåtenhet att bistå nödställda personer är straffbelagd i SjöL och i luftfartslagen 1957:297. En för allmänheten mer aktuell kriminalisering finns i räddningstjänstlagen 1986:1102 § 44 (jämför §§ 38, 39 och 44); endast böter kan komma i fråga som påföljd. För vägtrafikens del fyller bestämmelsen om s.k. smitning (TBL § 5) en liknande funktion.

I åtskilliga oss närliggande länder — bl.a Danmark, Finland, Norge, Tyskland, Frankrike, Italien, Spanien — finns en allmän straffbestämmelse rörande underlåtenhet att bistå nödställda, främst personer i livsfara. Under arbetet på BrB diskuterades tanken att införa en dylik regel i svensk rätt, men den avvisades. Man hade inte kunnat förmärka något praktiskt behov därav. Det vore tillräckligt med de allmänna reglerna om underlåtenhets jämställdhet med handling (dvs. garantläran) och de särskilda specialbestämmelser som finns. En motion i samma ärende avvisades vid 1972 års riksdag.

Det torde väl kunna ifrågasättas, om inte en regel av antydd art skulle stå i god överensstämmelse med vad allmänheten finner vara straffvärt. För egen del anser jag att kanske huvuddelen av strafflagstiftningen gäller gärningar som är mindre straffvärda. Även om en kriminalisering måhända inte skulle ha någon nämnvärd betydelse i praktiken, borde det därför finnas en straffbestämmelse i ämnet.

Det förtjänar emellertid att påpekas, att man inte enbart genom att införa nya omissivdelikt kan åstadkomma någon omdirigering av underlåtenhetsbrotten, så att mildare straffskalor blir tillämpliga. I sig skulle en allmän kriminalisering av underlåtenhet att bistå nödställd blott medföra en utvidgning av det straffbelagda området. Inga som nu kan dömas som gärningsmän för oäkta underlåtenhetsbrott efter strängare bestämmelser (rörande mord, misshandel, vållande till annans död eller kroppsskada) skulle dras undan från dessas tillämpningsområden. För att uppnå detta krävs en särskild reglering, varigenom man undantar fysiskt orsakande genom underlåtenhet från vederbörande lagrums tillämpningsområden (eventuellt för vissa typer av garantställning) och, med andra ord inskränker dessa ännu mer än som sker genom att man använder garantläran.

Antag att A har del i en trafikolycka, varvid B skadas och löper risk att förblöda. Om A avlägsnar sig från platsen, utan att vidta någon åtgärd för att rädda B, gör han sig skyldig till smitning (TBL

§ 5). Stannar han kvar utan att göra något för att rädda B, gör han sig inte skyldig till smitning, utan överträder blott föreskriften i VTK § 14, enligt vilken han är skyldig att i mån av förmåga lämna hjälp åt skadade samt i övrigt medverka till de åtgärder vartill olyckan skäligen föranleder. Men i denna del är överträdelse av VTK § 14 inte särskilt straffbelagd. Det är således uppenbart, att smitningsparagrafen inte har tillkommit för att framtvunga räddande åtgärder, utan enbart för att hålla vederbörande kvar på platsen. (Märk att SjöL innehåller både en bestämmelse om underlåtenhet att bistå nödställd och en bestämmelse om smitning; SjöL 20:7-8.)

TBL § 5 kan således knappast, i egenskap av specialreglering, lägga hinder i vägen för att döma för brott mot BrB kap. 3, när A underlåter att hjälpa B, vare sig det sker genom att han avlägsnar sig eller ej. En förutsättning härför är då givetvis att A är i garantställning. I första hand kan en sådan ställning föreligga på grund av A:s föregående handlande (6.3). Det är att märka att A inte befinner sig i garantställning, därför att han enligt VTK § 14 har en rättslig plikt att ingripa.

Exempel på garantlärans tillämpning vid andra brottstyper än brott enligt BrB kap. 3. Som nämnts ovan kan teoretiskt sett de flesta typer av brott förövas genom underlåtenhet. Den följande översikten rörande garantlärans tillämplighet gäller emellertid endast ett tjugotal brottstyper.

Olagafrihetsberövande (BrB 4:2) kan begås genom underlåtenhet, både genom att i garantställning underlåta att se till att vederbörande inte kommer i en situation, där hon är förhindrad att förflytta sig, och genom att underlåta att släppa någon fri, när man är skyldig att göra det. Har man av misstag låst in någon, är man skyldig att släppa henne fri. Det kan vara olagafrihetsberövande att släppa fri den, som har spärrats in på laglig grund (t.ex. på grund av beslut om anhållande, häktning eller administrativt frihetsberövande eller för avtjänande av fängelse), men som efter myndighets beslut eller innehålllet i lagregler inte längre får vara berövad friheten. Olagligt frihetsberövande i samband med tjänsteutövning torde dock sällan vara uppsåtligt. Vanligare är att gärningsmannen glömmer bort, att den instängde skall släppas fri, varvid ansvar för tjänstefel (BrB 20:1) aktualiseras.

Ofredande (BrB 4:7) genom underlåtenhet kan förövas t.ex. vid underlåtenhet att tysta en störande ljudkälla eller hålla småbarn, hundar eller andra djur under kontroll.

Vid *förtal* (BrB 5:1) saknar lämnande av uppgift genom underlåtenhet att bryta ett fysiskt orsaksförlopp (varvid garantläran är tillämplig) praktisk betydelse. Underlåtenhet att rätta en redan lämnad uppgift faller inte under brottsbeskrivningen; en annan sak är att tystnad i samband med att en uppgift lämnas kan utgöra medverkan till lämnandet.

Vad gäller *koppleri* (BrB 6:8) finns i st. 2 en särskild bestämmelse om underlåtenhet av upplåtare av nyttjanderätt till lägenhet att försöka få upplåtelsen att upphöra. I övrigt saknar gärningar förövade genom underlåtenhet praktisk betydelse. Man kan emellertid otillbörligen utnyttja en prostituerad genom att underlåta att hindra att man tillförs en förmån.

Vid t.ex. *stöld* (BrB 8:1) och *egenmäktigt förfarande* (BrB 8:8) kan ett olovligt tagande undantagsvis ske genom underlåtenhet. Ett exempel är att A har ett litet barn eller en apa, som tar saker i ett salustånd och lägger dem i A:s väska. Som övervakningsgarant är A skyldig att förhindra att han kommer i besittning av sakerna. Underlåtenhet att förhindra att ens kreatur tar sig in på annans område och betar där är att ta gräs, etc. genom underlåtenhet. Motsvarande gäller om A låter sin hund äta av kötthandlaren korv. Det går även att kontruera exempel med tagande som sker genom underlåtenhet av övervakningsgarant, men de blir mycket verklighetsfrämmande.

Bedrägeri (BrB 9:1) förövas rätt ofta genom underlåtenhet, men det rör sig då nästan alltid om direkt psykisk påverkan genom att inte göra något som den andre hade räknat med. Det är dock inte uteslutet, att indirekt vilseleda någon genom att underlåta att förhindra ett visst resultat, positivt eller negativt, vilket i sin tur föranleder en villfarelse. I en sådan situation är garantställning en förutsättning för ansvar.

Häleri enligt BrB 9:6 st. 1 p. 1 (sakhäleri) kan inte förövas genom underlåtenhet i den mån "befattning" avser fysiska åtgärder. Men under denna term faller åtskilligt annat. Att låta egendom komma i ens besittning är ett sätt att försätta sig i besittning av den. Underlåtenhet att förhindra skeendet medför ansvar, om gärningsmannen är övervakningsgarant för den eller det som försätter saken i hans be-

sittning. För en skyddsgarant blir ansvar för häleri inte aktuellt; han har snarare skyldighet att se till att han får besittning.

Avtal kan ingås genom underlåtenhet. Antag att A får anbud om köp, och det avtalas att anbudet skall anses vara antaget om A inte avböjer inom viss tid. Att A inte gör något är här identiskt med att han accepterar. Garantläran är inte aktuell. För vissa fall finns lagregler, som uttryckligen anger att ett anbud måste avslås för att man inte skall anses ha accepterat det; se t.ex. lagen 1915:218 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område § 9 och lagen 1914:45 om kommission § 5.

Om någon påträffar ett häleriobjekt i sin besittning, så kan han utan att göra sig skyldig till häleri överlämna saken till ägaren, till polisen eller till förutvarande besittare. Men han behöver inte göra någonting. Vore han skyldig att göra något, så skulle ju brottet bestå i underlåtenhet att ta befattning med saken, vilket direkt strider mot lagtexten. Endast underlåtenhet som *är* befattning kan vara brottslig som sakhäleri. (Det sagda förutsätter att innehavet inte övergår i något som kan betecknas som befattning, t.ex. aktiv förvaring eller tillåtande av fortsatt förvaring av en sambesittare.)

Orden "vidtager åtgärd" i definitionen av *olovligt förfogande* (BrB 10:4) skall inte tolkas så att brottet inte skulle kunna begås genom underlåtenhet. En tillägnelse, och därmed ett fränhåndande, kan ske genom underlåtenhet redan därför att avtal kan ingås genom underlåtenhet. I en del fall förutsätts, att gärningsmannen är i garantställning. Om A är övervakningsgarant, kan läget vara det att han själv har utfört en handling som är på väg att leda till att saken avyttras, förstörs, överges eller sammanblandas med annat. Det kan också vara så att samma resultat hotar att inträda på grund av vad ett barn, ett djur eller en maskin, som gärningsmannen har att övervaka, haft för sig. A kan också vara skyddsgarant, t.ex. därför att han på grund av avtal, tjänst eller lag är skyldig att vårda egendomen. Han är då skyldig att ingripa till skydd för egendomen, när den av någon anledning löper risk att förstöras, sammanblandas med annat, bortföras, osv. Plikt att vårda egendom föreligger bl.a. beträffande hittegoods, kvarglömt gods, driftefä, intagna hemdjur, pantsatt, lånat och deponerat gods, men normalt inte beträffande avbetalningsgoods eller sådant som man av misstag eller tillfällighet fått i sin besittning.

I ett fall är underlåtenhet att göra något identisk med att beröva annan hans rätt till egendomen: A har ouppsåtliga sammanblandat, tillägnat sig, osv. mottagna medel, som han är skyldig att hålla avskilda, och när han kommer till insikt härom (inom tidsfristen utan dröjsmål; se lagen 1944:181 om redovisningsmedel) underlåter han att avskilja andra medel.

Enbart underlåtenhet att uge en sak är inte olovligt förfogande, men en vägran att lämna ut saken kan innebära att någon berövas sin rätt.

Olovligt brukande (BrB 10:7) kan någon gång ske genom underlåtenhet. Att låta något bli använt kan vara detsamma som att bruka det. Någon aktivitet av människa eller djur torde dock vara nödvändig, och denna aktivitet måste vara så pass förnuftig, att det naturligen kan påstås att vederbörande övervaknings- eller skyddsgarant "brukar" saken.

Situationen är likartad vid *tagande av olovlig väg* (BrB 12:4). Att ta väg är en aktivitet av människa eller djur. Väg torde kunna tas också genom att någon underlåter att hindra t.ex. ett barn eller djur att ta väg, när vederbörande är övervakningsgarant för barnet eller djuret. För att brottsbeskrivningen skall passa (det är ju han själv som skall "ta väg" genom underlåtenheten), bör krävas att gärningsmannen har nytta av eller något särskilt syfte med att låta barnet eller djuret ta vägen i fråga.

Utgår vi från att någon är övervakningsgarant för en farokälla (en öppen eld, ett framrusande lokomotiv, en giftförpackning, osv.) är det tydligt att vederbörande kan föröva *brott enligt BrB kap. 13* genom underlåtenhet att avbryta ett visst händelseförlopp. I brottsbeskrivningarna används ord såsom "åstadkomma", "förstöra", "skada", "störa", "hindra", "vålla", "framkalla fara för", "överföra", "sprida", "förorena", "förvara" och "orsaka". I någon mån är det tveksamt, om man kan "anlägga" brand (BrB 13:1) genom underlåtenhet, men om man beaktar att saken gäller att hindra att en kontrollerad brand övergår i en okontrollerad, synes ordalagen inte passa så illa. Dessutom skulle en annan tolkning innebära en svårförklarlig olikhet mellan mordbrand och allmänfarlig ödeläggelse (BrB 13:3). Störst är utrymmet för ansvar för underlåtenhet vid sådan allmänfarlig vårdslöshet, där det räcker med att framkalla fara för kvalificerad brand eller ofärd (BrB 13:6). En banvakt kan föröva brottet genom

att underlåta att lägga om en växel eller att fälla järnvägsbommar (NJA 1958 s. 90). Andra exempel är att lämna en lägenhet utan att släcka ett brinnande stearinljus eller en gasspis, eller utan att stänga av den elektriska strömmen till en kokplatta eller ett strykjärn, samt att efter att ha bränt ris eller löv underlåta att tillse att kvarvarande glöd är släckt (jämför SvJT 1955 rf s. 39: underlåtenhet att släcka en glödlampa). Jämför NJA 1985 s. 529 (ej underlåtenhet som innefattade gärningsculpa).

Läget är annorlunda, när den underlåtande är ansvarig såsom skyddsgarant. Visserligen är det inte svårt att tänka sig, att någon gör sig skyldig till sabotage o.dyl. enligt BrB 13:4-6 genom att underlåta att skydda viss egendom av särskild betydelse. Men i de fall, där brottet riktar sig mot en obestämd och/eller stor krets av människor, djur eller växter eller mot själva miljön (BrB 13:7-9) är det svårt att ens föreställa sig någon, som skulle kunna vara skyddsgarant. I fråga om åstadkommande av sådan ofärd, som sägs i BrB 13:3, synes endast undantagsvis en skyddsgarant kunna vara gärningsman (t.ex. en fartygschef, som genom underlåtenhet åstadkommer att ett fartyg förliser). Detsamma gäller anläggande av brand (13:1). En hyresgäst är enligt JB 12:24 skyldig att väl vårda lägenheten. Detta medför att han får anses vara skyldig att släcka eld som uppkommit vid äventyr av ansvar för skadegörelse (BrB 12:1). Men ansvar för mordbrand eller allmänfarlig vårdslöshet synes möjligt, bara om rekvisiten därför uppfylls genom den fara som hotar själva lägenheten och däri befintliga personer, för vilka han råkar vara skyddsgarant. Bedömningen försvåras av att det inte är helt klart, om eller i vilken mån skyddsgarantställning i förhållande till egendom överhuvudtaget är relevant. Den som blott är skyddsgarant för en annan person kan inte av den anledningen anses anlägga brand eller orsaka ofärd genom underlåtenhet.

När garantläran inte är tillämplig i situationer som behandlas i BrB kap. 13, kan i en del fall ansvar utkrävas med stöd av BrB 13:10 (omissivdeliktet underlåtenhet att avvärja allmänfara). Vad som där straffbeläggs är inte underlåtenhet att förhindra ett visst resultat, utan underlåtenhet att göra vad som skäligen kan begäras i en viss situation, när ansvar enligt BrB 13:1-3, 6-8 eller 9 st. 1 är uteslutet på grund av att någon allmän brottsförutsättning inte är uppfylld.

Vid *urkundsförfalskning* (BrB 14:1) kan en oäkta urkund undantagsvis framställas genom underlåtenhet, som innebär psykisk påverkan, eller underlåtenhet av en övervakningsgarant att avbryta ett händelseförlopp. Underlåtenhet i skyddsgarantställning torde vara irrelevant. Underlåtenhet att förstöra en oäkta urkund är inte att framställa den.

Förfalskning genom underlåtenhet är mer realistisk, när gärningen består i att ändra eller utfylla en äkta urkund. Den som är skyddsgarant för själva urkunden kan dock knappast själv sägas ändra den, när han underlåter att hindra att annan gör det.

Genom att förtigande särskilt nämns i lagtexten är det givet att *mened* (BrB 15:1) kan förövas genom underlåtenhet. Man kan också föröva mened genom att, sedan man har kommit till insikt om att man har lämnat en osann uppgift, underlåta att korrigera den innan t.ex. ett vittnesförhör avslutas (ansvar för föregående egen otillåten gärning). (Observera i sammanhanget även omissivdeliktet underlåtenhet att avvärja rättsfel; BrB 15:9.)

Det är vanligt att *djurplågeri* (BrB 16:13) förövas genom underlåtenhet av någon som är i skyddsgarantställning. Det rör sig då ofta om vanvård, t.ex. underlåtenhet att utfodra eller rasta djur (RH 1993:94), sköta dess hygien (RH 1984:16), skydda det mot väder och vind, eller tillse att ett sjukt djur får lämplig vård (NJA 1948 s. 94, RH 1992:9, 1994:1; jämför NJA 1925 s. 439). Se även NJA 1921 s. 660 (underlåtenhet att mjölka kor), 1931 s. 235 (underlåtenhet att slakta svårt skadad ko) och RH 1984:80 (låta hund vara inlåst i bil i stark värme). Även djurplågeri i form av underlåtenhet av övervakningsgarant är möjligt, på samma sätt som vid mishandel.

Vid *spioneri* (BrB 19:5) kan en uppgift röjas genom underlåtenhet att förvara en hemlig handling på ett säkert sätt. Även i övrigt finns det teoretiska möjligheter att föröva brottet genom underlåtenhet i garantställning.

Den som påträffar narkotika i sin besittning är i en bevärlig situation, eftersom även rent passivt innehav är straffbelagt som *narkotikabrott* (NSL § 1 p. 6). Han måste göra något för att undgå ansvar, men att förstöra narkotikan eller att placera den så att den blir hittegods kan innefatta skadegörelse (BrB 12:1), olovligt förfogande (BrB 10:4) eller skyddande av brottsling (BrB 17:11), och en icke anonym

hänvändelse till polis kan medföra att han utsätter sig för misstankar om narkotikabrott.

6.6 Vårdnadshavaransvar o.dyl.

Den som har vårdnaden om barn befinner sig i garantställning (både som övervakningsgarant och som skyddsgarant) i förhållande till barnet. Som angivits ovan i 6.3 finns vidare i BrB 23:6 st. 2 en särskild straffbestämmelse avseende bl.a. vårdnadshavares underlåtenhet att hindra brott.

I specialstraffrätten finns ett par straffbud som utpekar vårdnadshavare som specialsubjekt. Se ordningslagen 1993:1617 3:23 (otillåten sprängning, skjutning och användning av pyrotekniska varor av barn under 15 år) och körkortslagen 1977:477 § 34 (otillåten körning med moped eller terrängskoter av barn under 15 år; i RH 1982:73 fälldes till ansvar och i RH 1994:88 friades från ansvar, när den förda mopeden hade omvandlats till lätt motorcykel).

Det säregna med dessa bestämmelser är att de formellt ålägger vårdnadshavaren ett vikarierande ansvar för en otillåten handling som har förövats av den som står under hans vårdnad. Att det är fråga om ett blott skenbart (se ovan 3.2) vikarierande ansvar framgår av att vårdnadshavarens ansvar beror på att han har underlåtit att göra vad som ankommer på honom för att förhindra handlingen. Lagstiftningen är därför att anse som en något egendomligt formulerad komplettering till BrB 23:6 st. 2.

För ansvar krävs inte att den minderårige har förövat ett brott, det räcker med att han har företagit en otillåten gärning. Termen "vårdnadshavare" torde böra tolkas så att inte endast rättsliga vårdnadshavare avses, utan även t.ex. familjehemsföräldrar.

Reglerna kan motiveras utifrån såväl övervakningsgaranttanken som skyddsgaranttanken. I jämförliga straffbud, där det ej är fråga om ansvar för barns förseelse, spelar positionen som övervakningsgarant den avgörande rollen; se t.ex. sjömanslagen 1973:282 § 63 st. 3, där det egentligen rör det sig om underlåtenhet att hindra otillåtet barnarbete (den allmänna straffbestämmelsen i detta ämne finns i arbetsmiljölagen 1977:1160 8:2 st. 2 p. 1).

Bestämmelsen i körkortslagen gäller även arbetsgivare, om förseelsen har begåtts av barnet i anställningsförhållande.

I sammanhanget kan även nämnas förarens ansvar för att barn under 15 år använder bilbälte eller annan särskild skyddsanordning. Se förordningen 1970:340 om skolskjutsning § 21 och VTK § 164 st. 5. Bestämmelserna är utformade enligt samma modell som bestämmelserna om vårdnadshavaransvar i ordningslagen och körkortslagen.

Har nu den unge läsaren hunnit ända hit, måste han hafva någon god och lidelsefri lektyr, som kan bidra att hålla hans uppstigande passioner inom deras tillbörliga gränser. Här anser jag, att följande 4 berättelser skola uträtta mycket godt.

FALSTAFF, fakir

7. Nationella begränsningar

7.1 Allmänt

Varje stat bestämmer ensidigt vad som är brott och vilken kompetens dess domstolar har. Denna statens kompetens-kompetens är en följd av den suveränitet som tillkommer en självständig stat. Folkrättsligt anses dock vissa begränsningar följa av en allmän princip om *otillåtet rättsmissbruk*. Det är åtminstone på gränsen till inblandning i andra staters inre angelägenheter att straffa någon för vad han är skyldig att göra när han vistas i annat land (eller vad han som medborgare i det landet får göra där). En uppenbar inblandning sker, om en stat utan tillstånd låter vidta en tjänsteåtgärd på annan stats territorium, t.ex. gripa en brottsling. Att bestämma att en viss gärning, som förövas i annan stat, kan föranleda ansvar och lagföring är dock i sig ingen inblandning i den andra statens inre angelägenheter. Överlappande kompetens är tvärtom en förutsättning för att gränser mellan stater inte skall fungera som skydd mot lagföring med anledning av brott förövat i utlandet.

De kompetenskonflikter, som kan uppkomma mellan olika stater, beror givetvis på att mer än en stat har tillskrivit sig kompetens att döma till ansvar för en viss gärning. Nästan alltid är konflikterna teoretiska. Brott förövat i ett land blir sällan känt i ett annat, och åtal mot en person som befinner sig utomlands kan sällan genomföras, i vart fall om brottet har förövats där. Lättast torde konfliktsituationer uppkomma vid brott förövade på fartyg och luftfartyg. Svensk rätt innehåller emellertid regler mot dubbelbestraffning och om diskretionär åklagarprövning, vilka möjliggör att enskilda inte otillbörligt drabbas av att flera stater har kompetens att döma.

Innan man kan ta upp frågan, om svensk domstol är behörig att döma till ansvar för en viss gärning, måste fastställas om gärningen kan vara ett *svenskt brott*. En mängd gärningar, som skulle vara brott mot svensk lag om de hade företagits i Sverige, är inte brott mot svensk lag därför att de har förövats utomlands. I andra fall kan det avgörande vara om gärningen har förövats utomlands.

BrB kap. 2 bär rubriken "Om tillämpligheten av svensk lag". Uttrycket är missvisande. Kapitlet handlar om när *svensk domstol är behörig att döma* för brott enligt svensk lag, dvs. reglerna är närmast processuella.

Det är utomordentligt viktigt, att man skiljer frågan om domstols behörighet att döma från den föregående frågan, under vilka omständigheter svenskt brott, brott mot svensk lag, föreligger. För svaret på denna fråga har det ibland betydelse var gärningen har förövats, och problematiken kan mycket väl antydast med frågan, om svensk lag är tillämplig när en gärning har förövats utom svenskt territorium. Men då måste man ha klart för sig att BrB kap. 2 är irrelevant i sammanhanget.

När det gäller att avgöra om ett straffbuds tillämpningsområde är beroende av nationella begränsningar kan man finna vägledning i argumentation rörande straffbudets *skyddsintresse* (se ovan 1.3), även om sådana diskussioner i regel är behäftade med en viss oklarhet. Om det inte råder något tvivel om att stadgandet har tillkommit för att skydda enbart svenska intressen, och det ej heller finns vägande skäl för annan bedömning, har man att utgå från en nationell begränsning av dess tillämpningsområde. Sålunda kan man utgå från att lagstiftning som har förvaltningsrättslig eller fiskalisk karaktär naturligen endast kan avse förhållandena i Sverige (t.ex. näringslagstiftning, skattelagstiftning, tullagstiftning, annan ekonomisk lagstiftning, politirättslig och socialrättslig lagstiftning). Det framstår som poänglöst och beskäftigt att i Sverige tillämpa straffbestämmelser vid överträdelser av utländska regler på hithörande områden; dessutom skulle utredningssvårigheterna vara betydande. Sveriges anslutning till EU kommer emellertid att innebära en viss förändring, så att även en del utländska intressen av angiven art kommer att skyddas genom svensk strafflagstiftning.

Den *principiella frågan* är om gärningar, som formellt innefattar en överträdelse av ett svenskt straffbud, är värda att bestraffas enligt

svensk strafflagstiftning, ehuru de riktar sig mot enbart utländska intressen. Allt efter omständigheterna måste man genom tolkning eller reduktionsslut göra en rimlig avgränsning.

Det bör uppmärksammas, att det inte är säkert att en mot ett utländskt intresse förövad gärning inte är straffbelagd enligt svensk rätt, bara därför att en nationellt begränsad straffbestämmelse inte är tillämplig. I BrB kap. 17 skyddas svensk myndighetsutövning. Den som i Frankrike med våld förgriper sig på en fransk myndighetsperson förövar alltså inte brott enligt BrB 17:1 (våld mot tjänsteman). Detta hindrar inte att han förövar (svenskt) brott enligt BrB 3:5 (misshandel). SBL gäller endast svenska skatter eller avgifter, men skattebedrägeri riktat mot en annan stat kan vara att bedöma som bedrägeri (BrB 9:1). Detsamma gäller brott enligt VSL. Dessutom kan man vid en del brott riktade mot andra stater tillämpa lagen 1962:120 om straff i vissa fall för oriktigt ursprungsintyg m.m.

Det förekommer även att svenska straffbud har till huvudsyfte att skydda utländska intressen (se t.ex. BrB 15:4a och 15:4b, BrB 19:10 st. 1).

Svensk domstol kan inte döma efter utländsk strafflag. En annan sak är att i vissa fall skall innehållet i utländsk rätt beaktas.

Vad som sägs i de följande avsnitten gäller i den mån den s.k. *lagföringslagen*, lagen 1976:19 om internationellt samarbete rörande lagföring för brott, § 6 st. 2 inte är tillämplig. Detta lagrum ger nämligen svensk domstol möjlighet att döma för svenskt brott i vissa fall, där svenskt brott inte är begånget på grund av en nationell begränsning, men svenskt brott skulle ha varit begånget om man tänker sig den utländska nationaliteten utbytt mot svensk.

7.2 Brottssubjekt, brottsobjekt och nationella intressen

I lagtext utpekas ibland *specialsubjekt* genom angivelse att gärningsmannen skall vara t.ex. svensk medborgare (BrB 19:4) eller utlänning (utlänningslagen 1989:529 10:1-4).

Motsvarande eller liknande begränsningar av en brottsdefinitions tillämpningsområde är ibland befogade utan att de direkt framgår av lagen. I så fall får begränsningen ske tolkningsvis eller genom reduktionsslut. Sålunda är BrB 20:1 att läsa som "Den som ... vid

svensk myndighetsutövning ..." och BrB 21:5 som "Vägrar eller underlåter en svensk krigsman ...". Även BrB 16:6 (myteri) gäller endast svenska krigsmän. BrB 10:8 (fyndförseelse) får anses avse föreskrifter i svensk lag. Härav följer dock inte att gärningsmannen måste vara svensk medborgare eller att gärningen måste förövas i Sverige.

Vissa nationella begränsningar avser brottsobjekten (angreppsobjekten). Ansvar för sabotage (BrB 13:4; se även 13:6) förutsätter att objektet är svenskt på det sättet att gärningen skall gälla egendom som har betydelse för den svenska folkförsörjningen, den svenska allmänna samfärdseln, förseende av kraft till den svenska allmänheten, osv. När sabotageobjektet i avsedd mening är utländskt, kan man i Sverige döma för grov skadegörelse (BrB 12:3). Bestämmelsen i BrB 14:8 (förfalskning av fast märke) torde gälla endast svenska märken.

Vad gäller BrB kap. 15 skall märkas att, om inte annat direkt framgår, relevanta domstolar och andra myndigheter som avses måste vara svenska myndigheter. I BrB 15:10 (osann försäkran) åsyftas svensk författning. Det kan ifrågasättas om "fälld till ansvar" i BrB 15:8 (bevisförvanskning) bör begränsas till att gälla fällande dom vid svensk domstol.

Uppvigling (BrB 16:5) förutsätter att någon söker förleda till svensk brottslig gärning, svikande av svensk medborgerlig skyldighet, ohörsamhet mot svensk myndighet eller åsidosättande av vad som åligger svensk krigsman i tjänsten. Missbruk av larmanordning (BrB 16:15 st. 3) måste avse utryckning av svenskt organ. Falskt larm (BrB 16:15 st. 1 och 2) torde däremot gälla även utländsk säkerhetsåtgärd.

Brotten i BrB 17:1 (våld eller hot mot tjänsteman), 17:2 (förgripelse mot tjänsteman) och 17:4 (våldsam motstånd) riktar sig mot svensk myndighetsutövning. (Se även BrB 17:5 och lagen 1959:590 om gränstullsamarbete med annan stat.) Generellt gäller för BrB kap. 17 att brotten måste rikta sig mot svensk allmän verksamhet. Skyddande av brottsling (BrB 17:11) förutsätter att vederbörande är brottsling enligt svensk lag, och främjande av flykt (BrB 17:12) att vederbörande är berövad friheten enligt svensk lag (eller berövad friheten i utlandet efter svensk begäran om utlämning). Liksom vid mutbrott (BrB 20:2) finns dock vid bestickning (BrB 17:7)

ingen nationell begränsning i fråga om arbetstagare eller person som avses i BrB 20:2 st. 2 p. 5.

Brotten i BrB kap. 18 måste rikta sig mot det svenska statsskicket, någons frihet i Sverige, osv.

När i BrB 19:1 talas om "riket" avses uppenbarligen endast det svenska riket. Med undantag för brotten i BrB 19:10-12 måste de i BrB kap. 19 straffbelagda gärningarna rikta sig mot just Sveriges säkerhet. En gärning, som primärt riktar sig mot en stat varmed Sverige är i förbund, kan föranleda ansvar endast om den åtminstone medelbart riktar sig mot Sverige.

Att det kan vara missvisande att kalla en utlänning "förrädare" (mot Sverige) hindrar inte att t.ex. högförräderi eller spioneri kan förövas av en utlänning. För den svenska nationen är gärningar förövade av utlänningar lika farliga som gärningar förövade av svenskar. I vilken mån en utlänning kan straffas har emellertid att göra med tillämpligheten av folkrättsliga grundsatser (NJA 1946 s. 65).

Ovan redovisade principer gäller även vid brott enligt BrB kap. 20. Det skall således vara fråga om, inte bara svensk myndighetsutövning vid tjänstefel (BrB 20:1), utan även t.ex. svensk författning vid brott mot tystnadsplikt (BrB 20:3).

7.3 Territoriella begränsningar

Brottsbalksbrott. Man kunde väl tänka sig att endast gärningar förövade i Sverige vore svenska brott. Men så är inte fallet. Brottsbalksbrotten avser i huvudsak gärningar, som allmänt anses vara moraliskt förkastliga och som är belagda med straff världen över. Det finns inget stöd för tanken att mord och stöld skulle vara kränkningar av den specifikt svenska samhällsordningen. Beträffande BrB kan man således utgå från att straffbuden är *universellt tillämpliga*: brotten kan förövas var som helst, såvida inte särskild anledning till motsatt bedömning föreligger.

Frågan om ett straffbud är territoriellt begränsat blir ibland att besvara nekande, trots att ingen tvekan råder om att det ingår i en reglering av det specifikt svenska samhällslivet. En straffbestämelse vars skyddsintresse är nationellt kan kanske överträdas genom gärningar som förövas utomlands. Såsom närmare skall anges nedan,

är sålunda brotten mot staten i BrB i regel riktade mot den svenska nationens intressen, men brott kan vara förövat även om gärningen har företagits utomlands, låt vara att möjligheterna att föröva dylika brott i praktiken är begränsade.

Brotten mot person (BrB kap. 3-7) är utan undantag universellt tillämpliga.

Detsamma gäller *förmögenhetsbrotten* (BrB kap. 8-12). En stöld på månen är brott mot svensk lag. Eftersom fyndförseelse (BrB 10:8) torde avse endast svenska bestämmelser om fynd, måste brottet förövas i Sverige utom vid tillämpning av lagen 1918:163 med vissa bestämmelser om sjöfynd § 2 — men gärningsmannen kan givetvis vara utomlands när han underlåter att göra något i Sverige.

Det nära sambandet mellan brotten i BrB kap. 11 och svensk konkurs- och exekutionsrätt har föranlett diskussion om dessa brott skall anses vara nationellt begränsade till Sverige. De praktiska svårigheterna att utreda brott, som förövats utomlands, synes dock inte böra utesluta den teoretiska möjligheten att döma för sådant brott. Det kan finnas ett behov av att här i landet beivra åtminstone grova konkursbrott, som har förövats utomlands. I sådant fall får utländska konkursregler och bokföringsregler beaktas som prejudiciella rättsförhållanden. (Den nu berörda frågan har givetvis inget att göra med frågan huruvida egendom, som befinner sig utomlands och ej är åtkomlig för konkursförvaltningen, i straffrättsligt hänseende skall anses ingå i konkursboet. Se därom NJA 1956 s. 1.)

Även *brotten mot allmänheten* (BrB kap. 13-15) är universellt tillämpliga. Vid sabotage (BrB 13:4) är angreppsobjektet nationellt begränsat, vilket begränsar möjligheterna att föröva brott utomlands (ett exempel på sabotage utomlands är att skada ett svenskt örlogsfartyg i en utländsk hamn). De nationella begränsningarna vid brott enligt BrB 14:8 och BrB 15:1-10 (se ovan 7.2) gör att brott nästan alltid måste förövas i Sverige.

Beträffande *brotten mot staten* (BrB kap. 16-22) är bilden mer splittrad.

Vad först gäller BrB kap. 16 är sålunda i praktiken brotten enligt BrB 16:1-3 territoriellt begränsade eftersom de måste innefatta störande av svensk allmän ordning. Brott enligt BrB 16:4 (störande av förrättning eller av allmän sammankomst), 16:10 (brott mot griftefrid), 16:10b (olaga våldsskildring), 16:10c (otillåten utlämning av

film eller videogram), 16:11 (otillåtet förfarande med pornografisk bild) och 16:12 (förledande av ungdom) får anses vara territoriellt begränsade, medan det är mer oklart om barnpornografibrott (BrB 16:10a) kan förövas helt utanför svenskt område. Dobbleri (BrB 16:14) har åtminstone tidigare ansetts kunna förövas endast på svenskt territorium, medan det motsatta har gällt för grovt dobbleri (BrB 16:14a), som således skulle kunna förövas även t.ex. på ett kryssningsfartyg eller i Monte Carlo. Efter 1982 års nyreglering av den olagliga spelverksamheten, kan ifrågasättas om inte även 16:14 borde anses vara universellt tillämplig. Något direkt stöd för att så skulle vara fallet finns dock inte. Förgelseväckande beteende (BrB 16:16) är närmast en ordningsförseelse och torde inte som brott mot svensk lag kunna förövas utomlands. Lagtexten skall läsas som "... på allmän plats eller annars offentligen i Sverige ...". Beträffande BrB 16:5 (uppvigling), 16:6 (myteri) och 16:15 st. 3 (missbruk av larmanordning) gäller nationella begränsningar som nämnts ovan i 7.2 och som reducerar möjligheterna att föröva brott utomlands. I BrB kap. 16 saknas enligt det sagda någon form av nationell begränsning endast vid brott enligt 16:8 (hets mot folkgrupp), 16:9 (olaga diskriminering), 16:13 (djurplågeri) och sannolikt 16:10a (barnpornografibrott).

De i 7.2 nämnda nationella begränsningarna vid brott enligt BrB kap. 17 gör att det är ovanligt att annat brott än bestickning begås utomlands. T.ex. otillbörligt verkande vid röstning (BrB 17:8) kan emellertid förövas i samband med röstning på en utländsk beskickning, och främjande av flykt (BrB 17:11) kan avse någon som utomlands har berövats friheten på begäran av svensk myndighet.

Brottsbeskrivningarna i BrB kap. 18 är universellt tillämpliga, med troligt undantag för BrB 18:4 (olovlig kårverksamhet). En annan sak är att gärningarna måste vara riktade mot svenska intressen.

I BrB 19:10-12 finns uttryckliga territoriella begränsningar upptagna i lagtexten. I övrigt kan brotten enligt BrB kap. 19 förövas utomlands (NJA 1946 s. 65), även om de måste principiellt rikta sig mot Sveriges säkerhet.

Brotten i BrB kap. 20-22 är inte territoriellt begränsade. De intressantaste exemplen på utomlands förövade brott gäller mutbrott (BrB 20:2) och folkrättsbrott (BrB 22:6).

Specialstraffrättsliga brott. Beträffande specialstraffrätten leder straffvärdebedömningar och överväganden rörande straffbudens skyddsintressen till en *omvänd presumtion*: gärningarna utgör brott bara om de förövas på *svenskt territorium*. Detta gäller exempelvis brott enligt vapenlagen 1973:1176 (NJA 1987 s. 473).

Detsamma gäller yttrandefrihetsbrott och andra brott enligt TF och YGL. Se närmare TF kap. 13 och YGL kap. 10.

Liksom beträffande brottsbalksbrotten finns dock åtskilliga undantag från huvudprincipen. Det mest uppenbara undantaget gäller brott enligt lagen 1964:169 om straff för folkmord, men den innehåller ju egentligen kvalificeringar av brottsbalksbrott. Detsamma gäller lagen 1982:316 om förbud mot omskärkelse av kvinnor.

Av stor praktisk betydelse är att NSL anses vara tillämplig på gärningar som har förövats utomlands.

En del undantag framgår av uttryckliga lagbestämmelser, främst i fiskerättslig och miljörettslig lagstiftning. Se t.ex. lagen 1966:78 om förbud i vissa fall mot rundradiosändning på öppna havet (piratradio-lagen), lagen 1966:214 om kontinentalsockeln, lagen 1971:176 om vissa internationella sanktioner, lagen 1971:1154 om förbud mot dumpning av avfall i vatten, lagen 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg, lagen 1982:963 om rymdverksamhet, jakt-lagen 1987:259, lagen 1992:1140 om Sveriges ekonomiska zon, fiskelagen 1993:787, och lagen 1993:1614 om Antarktis. En del straffbestämmelser om arbetsmiljö och arbetstid kan tillämpas på gärningar förövade utomlands, främst vid arbete på fartyg.

Sjö- och luftrettsliga straffbestämmelser, som ofta bygger på internationella överenskommelser, skulle vara poänglösa, om de inte vore universellt tillämpliga. Se även sjötrafikförordningen 1986:300 1:4. För trafikbrottens del finns en särskild reglering; se nedan 7.4.

Ytterligare ett exempel på extraterritoriell tillämpning av en specialstraffrättslig bestämmelse kommer att finnas, om prop. 1994/95:190 godtas (skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia).

Svenskt område. Allt område som ligger inom territorialgränsen (gränsen mot andra stater och fria havet) ligger "inom riket". Svenskt territorium är dels Sveriges *landområden* och dels Sveriges *sjöterritorium*. Omfattningen av det senare bestäms av lagen 1966:374 om Sveriges sjöterritorium, vari det fördelas på inre vatten

och territorialhavet. Territorialhavet omfattar — med vissa undantag i gränsvattnen mot Danmark, Finland och Norge — ett bälte om 12 sjömil (22 224 m) utanför inre vatten eller landområden mot öppna havet (där inre vatten saknas).

I vertikal riktning, — ovanför och nedanför svenskt land och vatten — anses svenskt område sträcka sig *uppåt* så långt som luften bär konventionellt flyg (ungefär 20 km) och *nedåt* utan begränsning. Rymden ovanför svenskt territorium är alltså inte svenskt område.

Svenskt fartyg eller flygplan, som befinner sig utanför svenskt territorium, är lika litet som en svensk beskickning en del av det svenska området.

Brott mot svensk fiskelagstiftning som förövas inom den svenska fiskezonen, men utanför svenskt territorialvatten, begås utom riket.

Gärningsort. Särskilt vid tillämpning av BrB kap. 2, men också vid bestämmande av om brott är förövat mot svensk lag, finns det behov av att kunna avgöra *var* ett brott har begåtts. Av BrB 2:4 framgår att ett brott kan anses vara begånget på flera ställen. Där sägs, att brott är begånget, där den brottsliga handlingen företogs, men också där det fullbordades eller — vid försök — skulle ha fullbordats.

Har en fysisk handling, som konstituerar en del av brottet, utförts i Sverige, har således brottet förövats i Sverige, även om den omedelbara eller medelbara följden av handlingen har inträffat utomlands. Djurplågeri kan förövas genom att sända ett djur till utlandet. Om olaga tvång eller ärekränkning har förövats genom att från en plats i Sverige skicka ett brev till en person i utlandet, är brottet förövat i Sverige (s.k. distansförbrytelse). Det räcker med att någon del av handlingen utförs i Sverige. Möjligen är brott att anse som förövat i en viss stat, så snart dess territorium utnyttjats vid brottets begående. Om en ärekränkning tillgår så att ett brev skickas från Norge genom Sverige till en person i Finland (s.k. transitobrott) är det dock tveksamt, om brottet bör anses vara förövat också i Sverige.

Vid ett perdurerande brott, såsom olaga frihetsberövande, torde brottet böra anses vara förövat även i en stat där det brottsliga tillståndet vidmakthålls efter brottets fullbordan (t.ex. en person hålls fången i en stat dit han förflyttats efter det att han har berövats friheten; det bör knappast krävas att själva förflyttningen innefattar att brottet fullbordas).

Svikande av försvarsplikt (BrB 18:6) förövas i Sverige, även om t.ex. en stympning sker utomlands. Det avgörande är var tjänstgöringen skulle äga rum.

Vid underlåtenhetsbrott får ett brott anses vara förövat i Sverige, om gärningsmannen befann sig här då han var skyldig att handla, men även om det var här han skulle utföra handlingen eller om underlåtenheten här orsakade en relevant följd. En underlåten anmälan till en myndighet i Sverige är en underlåtenhet i Sverige, även om gärningsmannen befinner sig utomlands.

Enligt förarbetena till BrB skall ett brott anses vara "fullbordat", där en omedelbar följd har inträffat, men inte där brottet fullbordats i teknisk mening. Om A i Sverige skjuter mot och träffar B, som befinner sig i Norge, och B sedermera dör av skottskadan i Finland, så skulle A således ha förövat mord enbart i Sverige och Norge. Den allmänna meningen är dock att brottet skall anses vara förövat i alla tre staterna, vilket också stämmer bäst överens med lagtexten. Ett bedrägeri kan vara förövat i Sverige, trots att både vilseledande och disposition har skett utomlands, t.ex. när dispositionen resulterar i en överföring till ett bankkonto i Sverige. Se RH 1993:52 angående egenmäktighet med barn (minoriteten i HovR).

Vid medverkan till brott anses den brottsliga gärningens lokalisering bestämmas av både medverkansgärningen och huvudgärningen. Antag att A, i nyssnämnda exempel rörande mord i tre länder, har förmåtts att företa gärningen genom att C har anstiftat honom därtill genom att i Polen skicka ett brev till A, som då befann sig i Danmark. C:s medverkan har då förövats i alla fem staterna. Medhjälp får anses ha förövats i Sverige, om någon från utlandet sänder upplysningar till någon i Sverige, som därefter utnyttjar dessa för att begå brott utomlands.

Vad gäller försök får regleringen i BrB 2:4 anses innebära att brottet skulle kunna ha fullbordats i mer än en stat (om det går att skilja mellan en omedelbar och en medelbar följd inom ramen för det tillämnade brottet).

Förberedelse eller stämpling kan inte anses vara förövad i Sverige bara därför att det planerade brottet skulle utföras eller fullbordas här.

En lokalisering av brottet förutsätter ytterligare att man vet var gränsen går för en viss stats område. Ifrågavarande stats egen lagstiftning blir härvidlag avgörande, om den inte strider mot folkrätten.

7.4 Trafikbrott förövade utomlands

Lagen 1971:965 om straff för trafikbrott som begåtts utomlands, som bygger på 1964 års europeiska konvention om straff för vägtrafikbrott, innehåller följande reglering.

Enligt § 1 är brott enligt TBL brott mot svensk lag även när gärningen förövas utomlands. Beträffande olovlig körning är gärningslandets behörighetskrav avgörande. Det är således möjligt att döma för utomlands förövad olovlig körning, fastän gärningen inte skulle vara brottslig i Sverige, t.ex. därför att fordonet här inte är körkortspliktigt eller därför att föraren har ett körkort, som gäller i Sverige men inte i gärningslandet. Vid bedömande av om en gärning innefattar vårdslöshet i trafik är trafikreglerna på gärningsorten att beakta.

I § 2 räknas upp en rad straffbestämmelser för tillämpning i fråga om gärning, varigenom någon utomlands har överträtt en motsvarande föreskrift som gällde på gärningsorten. Denna reglering gäller inte exempelvis väglagen 1971:948 § 71, trafikskadelagen 1975:1410 § 34 och terrängkörningslagen 1975:1313 § 4. En föreskrift kan vara "motsvarande" utan att identitet föreligger. T.ex. regler om hastighetsbegränsning motsvarar de svenska, även om gränserna inte är desamma. Det har ingen betydelse om vänster- eller högertrafik råder. Detta innebär naturligtvis, att t.ex. VTK kanske kan tillämpas på en gärning inom landet, men inte på en identisk gärning utom landet, liksom också det motsatta, dvs. att en gärning kan vara brottslig, om den företas utomlands, men tillåten om den företas i Sverige. Det får dock antas, att om en föreskrift avviker påtagligt, så är inte kravet på att den skall vara "motsvarande" uppfyllt; i stället blir §§ 3-4 tillämpliga.

I §§ 3-4, i förening med KK 1972:477 om tillämpning av 3 § lagen (1971:965) om straff för trafikbrott som begåtts utomlands, görs till svenska brott vissa förseelser, som inte kan beivras enligt § 1 eller § 2 och som har förövats i annat nordiskt land eller i stat, som har

tillträtt 1964 års konvention. För det fall sådana gärningar förövas i Sverige finns ingen tillämplig straffbestämmelse.

Observera att det alltid måste särskilt prövas, om svensk domstol enligt BrB kap. 2 är behörig att döma till ansvar för ett utomlands förövat trafikbrott. Frågan har praktisk betydelse bl.a. beträffande rattfylleri, där den svenska lagstiftningen i ett internationellt perspektiv är mycket långtgående, men inte alltid kan tillämpas på grund av krav om dubbel straffbarhet (RH 1989:22).

att analysera upsaliensiskt —
här begås majestätsbrott
FALSTAFF, fakir

8. Konkurrens mellan brott

8.1 Konkurrensfrågor

Enligt straffrättsligt språkbruk föreligger konkurrens (eller sammanträffande av brott) när en domstol ställs inför frågan, om den skall döma över flera brott förövade av en viss gärningsman. Konkurrensfrågor kan gälla antingen

- (I) om en person, som teoretiskt sett kan dömas för mer än ett brott, skall (bör) dömas för mer än ett brott (*konkurrens mellan brott*); eller
- (II) hur påföljd skall bestämmas för den som skall dömas för att ha begått mer än ett brott (*påföljdskonkurrens*).

Tillämpliga lagregler för sistnämnda typ av problem finner man i BrB 25:5-6, 26:2 och 30:3 samt BrB kap. 34. Konkurrensfrågor av den första typen regleras endast undantagsvis och i begränsat hänseende i lagtext, nämligen genom s.k. subsidiaritetsklausuler. Som exempel kan nämnas "i annat fall än förut i detta kapitel är sagt" i BrB 10:4, och "gäller inte, om gärningen är belagd med straff enligt 1-3 §§" i BrB 10:5.

Nuvarande lagreglering av straffmätning vid sammanträffande av brott går tillbaka till 1938 års reform på området. I fråga om den bedömning, som avser hur många brott någon har förövat, sades inget i propositionen, och i det betänkande som låg till grund för denna hänvisades i allmänna ordalag till "vissa allmänna grundsatser, som utarbetats inom teori och praxis". I förarbetena till BrB förekommer på ett flertal ställen uttalanden i konkurrensfrågor i anslutning till överväganden rörande de enskilda brotten, men några allmänna principer för konkurrensbedömning redovisas inte. Hos strafflagberedningen heter det: "I beredningens förslag meddelas icke några bestämmelser angå-

ende vad som skall anses utgöra ett brott eller flera brott. I detta hänseende åsyftas ingen förändring i vad som nu gäller.”

Detta upprepade hänvisande till vad som redan gäller är problematiskt, ty vad som kan anses gälla är inte så mycket mer än en terminologi avseende lösningar av olika konkurrensproblem, och regler om hur man bör förfara i vissa vanliga typfall.

Den terminologi, som utnyttjas i detta kapitel och de följande två kapitlen, har visserligen varit i bruk sedan mitten av 1970-talet, men den skiljer sig i vissa hänseenden från den traditionella, den som förut har dominerat i doktrin och lagmotiv och som fortfarande används t.ex. i brottsbalkskommentaren. Bakgrunden till bristen på enhetlighet är att enligt min mening en systematisk nyordning och en något rikare begreppsbildning har befunnits nödvändiga för att på ett fruktbart sätt kunna diskutera konkurrensproblematiken.

En sund reaktion på mängden av termer och distinktioner är att säga, att man borde se till att åstadkomma en förenkling av konkurrensläran. Som vi skall se är detta inte så enkelt. Begreppsmässiga förenklingar bäddar för godtyckliga och orättvisa bedömningar.

Hänvisningar till BrB kommer i återstoden av boken i rätt stor utsträckning att ske utan att BrB nämns. Med exempelvis ”3:1” avses ”BrB 3:1”.

8.2 Terminologi och lösningsalternativ

Konkurrensproblem uppkommer *dels* därför att rekvisiten i skilda brottsbeskrivningar helt eller delvis täcker varandra, *dels* därför att vad gärningsmannen faktiskt har gjort uppfyller mer än en brottsbeskrivning eller samma brottsbeskrivning mer än en gång, utan att fråga är om att brottsrekvisit från mer än en brottsbeskrivning samtidigt uppfylls.

Regelkonkurrens och gärningskonkurrens. Denna distinktion gäller på vilken nivå konkurrensfrågan hör hemma.

Regelkonkurrens, som i tidigare arbeten kallats *logisk konkurrens* (eller begreppslig konkurrens), gäller en konkurrens mellan *brottstyper*. Bedömningssvårigheter uppkommer därför att flera straffbud har gemensamt tillämpningsområde. Denna konkurrens kan lösas så att antingen båda eller blott endera straffbudet är att tillämpa på en gärning

som faller inom det gemensamma området. Hithörande frågor behandlas i kap. 9.

Frågor rörande gärningskonkurrens, som jag tidigare har kallat *empirisk konkurrens*, gäller konkurrenssituationer beträffande *konkreta gärningar*, som någon har förövat. Problematiken behandlas närmare i kap. 10.

Vid gärningskonkurrens visar det sig vara ofrånkomligt att skilja mellan två frågor:

(a) Skall den som teoretiskt sett kan dömas för mer än ett brott *anses ha begått* ett eller flera brott?

(b) Skall den som teoretiskt sett kan dömas för mer än ett brott *dömas* för ett eller flera brott?

Den sistnämnda frågan kan också formuleras så, att den gäller huruvida den, som anses ha begått mer än ett brott, också skall dömas för mer än ett brott.

Om man är riktigt noga, är endast fråga (a) relevant för vad som behandlas i detta arbete. Endast den gäller huruvida brott är förövat. Fråga (b) hör alltså egentligen hemma i läran om brottspåföljderna (trots att den inte gäller vad som ovan betecknats som påföljdskonkurrens). I praktiken är emellertid den frågan mycket viktigare, och det är ofta svårt att avgöra om en lösning av ett konkurrensproblem är ett svar på den ena eller den andra frågan. Det finns inte heller något påtagligt praktiskt behov att alltid hålla dem klart skilda från varandra. Båda typerna av konkurrensfrågor avhandlas därför i kap. 10.

Skenbar och verklig konkurrens. Distinktionen avser olika lösningar på nyssnämnda fråga (a). Om vederbörande anses ha begått mer än ett brott, så är konkurrensen verklig. Om han inte anses ha begått mer än ett brott, så är den skenbar.

Om en viss gärning faller inom det gemensamma tillämpningsområdet för två brottstyper, och om man har löst frågan om regelkonkurrens så, att båda straffbuden är tillämpliga, är det givet att konkurrensen är verklig.

Lagkonkurrens och brottskonkurrens. Distinktionen avser olika svar på fråga (b) ovan. Vid brottskonkurrens döms vederbörande för flera brott. Vid lagkonkurrens döms han för ett brott, trots att han kanske anses ha begått mer än ett brott. Svårast att avgöra är när s.k. *medbesträffade handlingar* skall anses föreligga. Ett exempel är att A miss-

handlar B, och efter en stund övergår misshandeln i mord. Skall A då dömas för både misshandel och mord, eller bara för mord?

Om fråga (a) har besvarats så att konkurrensen är skenbar, så behöver man inte närmare bekymra sig om fråga (b). Det följer automatiskt att vederbörande skall dömas för ett brott, dvs. lösningen lagkonkurrens är given. Endast vid verklig konkurrens finns ett val mellan brottskonkurrens och lagkonkurrens.

Likartad konkurrens och olikartad konkurrens. Konkurrensen är likartad, om ett straffbud teoretiskt sett är tillämpligt mer än en gång, och olikartad, om mer än ett straffbud aktualiseras.

Under rubriken likartad konkurrens behandlas de ibland besvärliga frågorna om *brottsenhetens omfattning*. Det är t.ex. två brott att döda två personer med ett gevärsskott, men ett brott att vid ett tillfälle stjäla två saker som tillhör två olika personer.

8.3 Rättspolitisk bakgrund

Läran om konkurrens mellan brott innebär en i flera led förekommande *utrensning* av tänkbar brottslighet. Utrensningen har givetvis konsekvenser på det sättet, att det blir omöjligt att döma till straff för vissa gärningar, som annars skulle ha kunnat bestraffas.

Behovet av en sådan utrensning skall inte underskattas. Det har sitt upphov i konflikten mellan *principiell åtalsplikt och praktikabilitetshänsyn*. Det finns helt enkelt inte resurser för att i detalj utreda och beivra ens all upptäckt brottslighet, och det är inte ett vitalt samhällsintresse att lägga ner stort arbete på vad de flesta måste uppfatta som juridiska hårklyverier. Härtill kommer att det ofta är *lagstiftningstekniskt* svårt att klargöra vad en kriminalisering åsyftar. Det kan vara lämpligare att ta på sig konkurrensproblem än att producera en oformlig lagtext.

En utrensning är motiverad, om man därigenom undviker *orättvis dubbelbestraffning*. Den är vidare befogad, om den framstår som *harmlös*, antingen

— därför att den utrensade brottsligheten är så relativt bagatellartad, att den — om den beaktades — inte skulle föranleda ytterligare straff utöver det som ändå ådöms; eller

— därför att den utrensade brottsligheten faktiskt är beaktad genom utformningen av straffskalan för en dominerande brottstyp, eller därför

att den går att beakta inom ramen för den tillåtna straffmätningen i anledning av kvarstående brottslighet.

Från *rättsvisesynpunkt* framstår en utrensning däremot som *otillbörlig*, om den får till konsekvens, att den som flerfaldigt överträder lagen (vid ett tillfälle eller i ett sammanhang) *gynnas* — ”får rabatt” — vid en jämförelse med den som begår samma gärningar, men inte kan utnyttja konkurrensregler. Ett gynnande kan ske även på det sättet, att åtalsreglerna för ett grövre brott, som konsumerar ett lindrigare, är mer generösa än åtalsreglerna för det lindrigare brottet.

Det är svårt att säga om rabatteffekter är vanliga. Hur som helst skall framhållas, att det är viktigare att undvika orättvis dubbelbestraffning än rabatteffekter.

Domstolarna är obenägna att ta uttrycklig ställning i konkurrensfrågor. De har otillräcklig ledning i lagmotiv, eftersom konkurrensproblem normalt röner liten eller ingen uppmärksamhet i lagstiftningsärenden. Risken för ojämn rättstillämpning är stor.

8.4 Exkurs om idealkonkurrens och realkonkurrens

Om gärningsmannen har begått mer än ett brott (verklig konkurrens) kan man behöva ta ställning till om brotten har utförts genom samma gärning (idealkonkurrens) eller genom olika gärningar (realkonkurrens), dvs. genom *en gärning* eller genom *mer än en gärning*.

Samma gärning. Det är ofta besvärligt att avgöra om två eller flera brott är förövade genom samma handling eller samma underlåtenhet. Det räcker inte med att bestämma, att vad någon gör under en viss tidsperiod är en gärning. Det finns ingen naturlig handlingsenhet, och det torde alltid vara möjligt att samtidigt utföra mer än en handling. En persons handlande kan vid varje tillfälle beskrivas på ett stort antal sätt, och valet av beskrivning blir avgörande för när handlingen kan anses börja och sluta.

Vid en bedömning i straffrättsligt hänseende finns emellertid brottsbeskrivningarna som utgångspunkt. Det är därför principiellt möjligt att konstruera en handlingsenhet, som inleds tidigast när utförandet av den som brottslig beskrivna gärningen påbörjas och som avslutas vid brottets fullbordan (eller dess avslutande, om brottet kan anses pågå även efter

fullbordanspunkten). En konkurrenssituation uppkommer om gärningsmannen just genom det handlande, varigenom han överträder ett visst straffbud, helt eller delvis (i vilket fall ytterligare rekvisit måste vara uppfyllda) också överträder ett annat straffbud. Om överträdelsen består i en underlåtenhet att göra något krävs, att just denna underlåtenhet åtminstone utgör en del i en överträdelse av ett annat straffbud. En konkurrenssituation kan också föreligga i och med att gärningsmannen genom en gärning överträder samma straffbud flera gånger.

Vid *idealkonkurrens* är i så fall situationen den, att det utsnitt i tid och rum, som utgör A:s ena brottsliga gärning, konstituerar åtminstone en del av en annan A:s brottsliga gärning. Alla brottsrekvisit måste givetvis vara uppfyllda för båda gärningarna.

Exempel på *likartad idealkonkurrens*: A begår hundra bedrägerier, om han genom att lämna oriktiga uppgifter i en annons vilseleder hundra personer till att företa förlustbringande transaktioner som medför vinning för A. Se NJA 1944 s. 402 (troligen 745 bedrägerier genom vilseledande i annons).

Exempel på *olikartad idealkonkurrens*: ett tillgrepp av grenar på ett växande träd vilket innefattar skadegörelse på trädet.

Distinktionens processuella betydelse. I straffmätningshänseende spelar distinktionen en viktig roll i åtskilliga länder. I Sverige undanröjdes den som relevant vid straffmätningen genom 1938 års reform. På det processuella planet har den dock inte förlorat sin betydelse.

I RB 20:4 st. 1 stadgas, att om en handling innefattar flera brott och något av dem hör under allmänt *åtal*, så får sådant äga rum även för de övriga. Se t.ex. SvJT 1968 rf s. 23 (jämför SvJT 1975 rf s. 63, där bara ett brott var förövat). I NJA 1970 s. 258 ogillades åtal för vårdslöshet i trafik, enär oaktsamheten var ringa. Åtal för vållande till kroppsskada kunde då inte prövas; angivelse förelåg inte och regeln i RB 20:4 st. 1 var inte längre tillämplig.

Regeln överfördes vid 1942 års processreform utan närmare motivering från strafflagens promulgationslag.

Vidare stadgas i BrB 35:1 st. 2 beträffande *preskription* att om en handling innefattar flera brott, så får påföljd ådömas för alla brotten så länge påföljd kan ådömas för något av dem. Bestämmelsen infördes i BrB på förslag av strafflagberedningen. Motiveringen bestod i att det vore "konstlat" att i fall av idealkonkurrens tillämpa vanliga regler om preskription.

Om någon uppsåtligt skjuter två personer med samma skott, så är två brott förövade genom samma handling. Låt oss anta, att det ena offret dör och att det andra offret inte dör, dvs. gärningsmannen har förövat ett mord och en misshandel. Åtal kan då ske för båda brotten, så länge mordet inte är preskriberat. Om gärningsmannen i stället först skjuter den ene (mord) och sekunden efter skjuter den andre (misshandel), så har brotten förövats genom olika handlingar. Brotten preskriberas var för sig i vanlig ordning. Detsamma torde gälla, om gärningsmannen samtidigt, med ett vapen i vardera handen, skjuter två personer, så att den ene dör och den andre skadas.

Exemplen torde utvisa att det i praktiken är rena tillfälligheter som avgör om åtal kan ske, trots att ordinarie åtalsföresättningar inte är uppfyllda eller att ordinarie preskriptionstid har gått till ända. Det torde därför finnas skäl för att i svensk rätt helt undanröja distinktionen mellan idealkonkurrens och realkonkurrens genom att upphäva RB 20:4 st. 1 och BrB 35:1 st. 2.

Distinktionens betydelse för konkurrensläran. Man kan naturligtvis också ställa frågan, om en distinktion mellan idealkonkurrens och realkonkurrens har någon betydelse för valet mellan skenbar och verklig konkurrens. Det är då till en början nödvändigt att justera definitionen av de två begreppen, så att de inte avser förövade brott, utan lagöverträdelser (som uppfyller alla brottsrekvisit) som sker genom en respektive mer än en gärning.

Vad i så fall gäller likartad konkurrens (dvs. fråga är om tillämpning av ett straffbud) bör det vara uteslutet att ge distinktionen relevans, redan därför att antalet förövade brott annars skulle göras beroende av rena tillfälligheter och omständigheter som i praktiken inte utreds. Det måste för bestämmande av vad som är ett eller flera brott exempelvis vara likgiltigt, om A tar två saker tillhöriga två olika personer genom en handling, eller om det sker genom två handlingar i omedelbar anslutning till varandra.

När reglerna om konkurrens mellan brottstyper (regelkonkurrens) är vägledande för om ett eller flera brott har förövats på det konkreta planet (gärningskonkurrens), så har man att göra med en situation som med den justerade definitionen kan betecknas som olikartad idealkonkurrens. Om denna situation jämförs med olikartad realkonkurrens, så kan man säkerligen hävda att lösningen skenbar konkurrens är mycket vanligare vid olikartad idealkonkurrens än vid olikartad realkonkurrens.

Å andra sidan behöver olikartad idealkonkurrens inte bero på en regelkonkurrens, och hur som helst finns det knappast anledning att tro att det som avgör att bedömningarna blir olika är just huruvida lagöverträdelserna skett genom en eller mer än en gärning.

Det enda sätt varpå man utan märkbara sakliga konsekvenser kan förenkla läran om konkurrens mellan brott är att bortse från distinktionen mellan idealkonkurrens och realkonkurrens. I det följande används inte dessa begrepp.

9. Regelkonkurrens

9.1 Begreppsbestämning

Med regelkonkurrens (eller logisk eller begreppslig konkurrens) förstås en *konkurrens mellan brottstyper*. Tillämpningsområdet för ett straffbud sammanfaller helt eller delvis med tillämpningsområdet för ett annat. Det rör sig således om en konkurrensfråga på lagstiftningsnivå. Gärningskonkurrens är däremot en fråga om konkurrens mellan rättsligt bedömda konkreta gärningar. Angående samspelet mellan regelkonkurrens och gärningskonkurrens hänvisas till 10.1 nedan.

Regelkonkurrens förekommer i två former:

(a) *Subordination*: klassen av gärningar som utgör den ena brottstypen är mindre än och är en delklass av de gärningar som utgör den andra brottstypen. Ofta rör det sig om en medveten *privilegiation* (t.ex. snatteri i förhållande till stöld; 8:2—8:1) eller *kvalifikation* (t.ex. grov stöld eller stöldfallet av rån i förhållande till stöld; 8:4, 5—8:1) av en brottstyp.

(b) *Interferens*: klasserna av gärningar som utgör vardera brottstypen sammanfaller delvis.

Frågan vad som är *en* brottstyp är teoretiskt besvärlig, men torde sällan medföra praktiska problem. I konkurrenssammanhang är det naturligt att räkna t.ex. rån (8:5) som tre brottstyper. Däremot bör ocker (9:5) räknas som en brottstyp. Om varje alternativt rekvisit ger upphov till en ny brottstyp, så blir mängden brottstyper närmast oöverskådlig, och det blir svårt att utnyttja distinktionen mellan subordination och interferens.

Regelkonkurrens är en *abstrakt* konkurrens på det sättet, att frågan vilken brottsbeskrivning som skall användas kan besvaras utan hänsyn till om något konkret fall har inträffat, där flera brottsbeskrivningar formellt är tillämpliga. Konkurrensen är en följd av att det av de i brottsbeskrivningarna använda ordens betydelser (efter tolkning) fram-

går, att tillämpningsområdena (delvis) täcker varandra. Regelkonkurrens föreligger så snart man kan tänka sig att en gärning, som utgör brott enligt ett straffbud, under vissa omständigheter också utgör brott enligt ett annat straffbud.

Ibland är konkurrensen mycket lätt att konstatera, t.ex. när straffbuden har ett gemensamt rekvisit. Andra gånger kan den vara mycket svårupptäckt och i praktiken besvärlig att skilja från sådana fall, där man genom en gärning, som utgör brott enligt ett straffbud, orsakar något, varigenom ett annat straffbud överträds, eller där man samtidigt överträder två straffbud, utan att överträdelsen av det ena straffbudet på något sätt är identisk med överträdelsen av det andra.

Det är lätt att konstatera att regelkonkurrens råder mellan stöld (8:1) och snatteri (8:2), men betydligt svårare att se att skadegörelse (12:1) också kan vara förskingring (10:1) (tillägnelse genom konsumtion). Det förhållandet, att man genom ett tillgrepp kan orsaka att något blir skadat eller att man kan skada en sak samtidigt som man tillgriper den, gör inte att regelkonkurrens råder mellan tillgreppsbrott och skadegörelse (se t.ex. NJA 1944 s. 277: tillgrepp orsakar skadegörelse). Stöld av något som är stulet kan uppfylla rekvisiten för häleri.

Regelkonkurrens är utomordentligt vanlig. BrB:s brottsbeskrivningar är avfattade så, att de i stor utsträckning lappar över varandra, och specialstraffrättsliga brott interfererar mycket ofta med brottsbalksbrott.

9.2 Subsidiaritet

Allmänt. Vid regelkonkurrens finns två lösningar att välja mellan:

(1) Båda brottsbeskrivningarna är tillämpliga.

(2) En av brottsbeskrivningarna är tillämplig, dvs. den ena brottstypen är *subsidiär* i förhållande till den andra. Detta kan också uttryckas så att överträdelsen av det ena straffbudet *konsumeras* av överträdelsen av det andra.

Rättssystemet förutsätts vara rationellt uppbyggt. Det kan därför i subordinationsfall hävdas, att en viss presumtion råder för att bara en av brottsbeskrivningarna är tillämplig. I interferensfallen kan man säga att det råder en presumtion för att lagstiftarna menar vad de säger, dvs. att båda brottsbeskrivningarna är tillämpliga.

Lösningen är ibland given i lagtext genom en uttrycklig *subsidiaritetsklausul*, dvs. en bestämmelse som anger vilket lagrum som har före-

träde vid en kollision (se t.ex. 9:4, 10:5, 6 och 20:1 st. 4). I andra fall kan lösningen vara given indirekt genom lagstiftningens systematik. Detta gäller särskilt vid privilegiation och kvalifikation. Vidare kan lagmotiven innehålla vägledande uttalanden. Men inte sällan står det öppet, antingen huruvida båda eller ett av straffbudet är att tillämpa, eller vilketdera som skall tillämpas. Lösningen är då att finna i överväganden, som är något olika beroende på om den begreppsliga relationen är subordination eller interferens.

Subsidiaritet innebär att en annan brottstyp har företräde, om alla brottsrekvisit är uppfyllda. Den nivå vi rör oss på är således nivån brott, inte nivån otillåten gärning. Detta har betydelse för frågor om *medverkansansvar*. Medverkan är accessorisk till otillåtna gärningar, inte till brott. Det kan således förekomma att en medverkansgärning rubriceras som medverkan till ett subsidiärt brott, trots att huvudgärningsmannen inte kan sägas ha förövat detta brott (eftersom han har begått det brott som har företräde). Se vidare nedan 10.1.

Subsidiaritetsklausuler formuleras vanligen på något av följande tre sätt:

- ”i annat fall än i 1 § sägs” (t.ex. BrB 4:2);
- ”om gärningen ej är belagd med straff i ...” (t.ex. DataL § 21);
- ”om gärningen ej är belagd med strängare straff i ...” (t.ex. SjöL 20:14).

Det blir emellertid allt vanligare att subsidiaritetsklausulen formuleras efter ett annat mönster:

- ”om ansvar inte kan ådömas enligt ...” (t.ex. SBL § 10 och djurskyddslagen 1988:534 § 36).

Den juridiska skillnaden mellan de två huvudtyperna av subsidiaritetsklausuler är att den senare medger tillämpning av den subsidiära bestämmelsen även när ansvar enligt den bestämmelse som har företräde är uteslutet på grund av *processuella skäl* (t.ex. när ett villkor för åtal inte är uppfyllt) och således inte bara när inte alla brottsrekvisit är uppfyllda. Se NJA 1983 s. 479 och vidare nedan i avsnittet om åtal och subsidiaritet.

Subsidiaritet vid subordination. I detta fall finns en enkel princip att tillgripa: den *speciellare* brottsbeskrivningen har företräde framför den allmänna (lex specialis derogat legi generali); se t.ex. NJA 1976 s. 383. Det saknar betydelse om det speciellare straffbudet är äldre (lex posterior generalis non derogat legi priori speciali). Relationen mellan

brottsbalksstraffrätt och specialstraffrätt är i sig utan relevans i sammanhanget, men ofta finner man speciellare straffbud i specialstraffrätten.

Det sagda förutsätter naturligtvis, att det inte finns en subsidiaritetsklausul som ger den allmännare bestämmelsen företräde.

Det är teoretiskt tänkbart, att t.ex. ett *olovligt tagande* är sådant att ett flertal brottsbeskrivningar bland tillgreppsbroten i BrB kap. 8 är uppfyllda. Men vid vad som är att bedöma som *ett* olovligt tagande har alltid bara ett brott begåtts. Detta gäller även om mer än en brottsart (se ovan sista stycket i 1.3) skulle vara aktuell (t.ex. rån, stöld och egenmäktigt förfarande). Se t.ex. NJA 1977 s. 329, RH 1988:14 och nedan 10.2. (Det bör dock tilläggas att relationen mellan tillgreppsfallet av egenmäktigt förfarande och stöld troligen inte är subordination, utan interferens, eftersom det finns skäl att tolka 8:8 så att inte alla olovliga taganden enligt 8:1 uppfyller tillgreppsrekvisitet i 8:8.)

Valet mellan olika rubriceringar är delvis självklart och framgår i övrigt av uttryckliga angivelser i BrB eller av kapitlets uppställning. Om det är stadgat, att en viss särskild straffskala skall gälla för grovt eller ringa brott av en av viss art, så är därmed en särskild kvalificerad eller privilegierad brottstyp skapad, och straffbudet rörande denna är självklart att tillämpa framför straffbudet för normalfallet.

Av BrB kap. 8 kan man utläsa följande prioritetsordning (här förutsätts viss kännedom om tillgreppsbroten). Tjuvnadsbrott (inom dessa går rånbrott före stöldbrott) går före enkla tillgreppsbrott i denna följd: grovt rån — rån — grov stöld — åverkan — snatteri — stöld — självtäkt — grovt tillgrepp av fortskaffningsmedel — ringa tillgrepp av fortskaffningsmedel — tillgrepp av fortskaffningsmedel — grovt egenmäktigt förfarande — egenmäktigt förfarande.

Försöksbrott är subsidiärt till fullbordat brott (se 23:1), liksom culpa-brott till motsvarande dolusbrott, och faredelikt till motsvarande skadedelikt.

Emellertid uppkommer frågan, om den angivna regeln gäller oberoende av vilken statsrättslig dignitet stadgandena har. Om de aktuella straffbuden båda finns i "lag" — i motsats till förordning, kungörelse, etc. — uppstår naturligtvis inget problem: *lex specialis* har företräde. Men hur skall man göra, om ett av regeringen givet straffbud kolliderar med ett som riksdagen står bakom? Praxis ger dock knappast stöd för annat än att grundsatsen om *lex specialis* råder även i ett sådant fall, så-

vida det inte finns klara uttalanden i förarbetena för en annan lösning (se dock NJA 1969 s. 201). Rimligheten härav framgår klarare med den i och med RF givna ordningen, att av regeringen utfärdade straffbestämmelser är giltiga blott mot bakgrunden av ett riksdagens beslut om delegation (se ovan 1.2).

Subsidiaritet vid interferens. För dessa fall är svårare att finna en klar regel, men utgångspunkten torde vara att *båda* de konkurrerande straffbuden är tillämpliga. Undantagen är dock så talrika, att det är svårt att säga hur stort utrymme huvudregeln får.

(1) Det kan finnas en uttrycklig subsidiaritetsklausul. Numera är sådana mycket vanliga i specialstraffrättslig lagstiftning. Se t.ex. lagen 1994:1709 om EG:s förordningar om den gemensamma fiskeripolitiken § 12 st. 2 och lagen 1994:1710 om EG:s förordningar om jordbrukspolitiken § 13 st. 2.

(2) Lagstiftarna kan i förarbetena ha tagit ställning för att blott ett av straffbuden bör tillämpas.

(3) Enligt praxis torde bara det strängare straffbudet anses tillämpligt, om de båda stadgandena är likartade med hänsyn till skyddsintresse, angreppsriktning, rättsligt sammanhang, e.dyl., kort sagt om de i stort sett har samma kriminalpolitiska grund (teleologisk enighet). Detta gäller särskilt om skillnaden i straffskalor är stor. En brottstyp kan anses vara svårare än en annan, även om straffskalorna är lika, t.ex. därför att högre maximum är stadgat för grova fall eller straffmättingspraxis ligger på en högre nivå.

(4) När utförandet av det ena brottet är en omständighet som kan göra att ett annat brott bedöms som grovt, är i allmänhet endast straffbudet rörande det senare att tillämpa. Även i detta fall läggs viss vikt vid skillnaden i straffskala. — Det skall observeras att många fall av den här typen inte har något att göra med regelkonkurrens, utan rör konkurrens mellan ett flertal konkreta brott.

(5) Om det gemensamma tillämpningsområdet — teoretiskt sett — är stort, och skillnaden i straffskala är påtaglig, så torde likaså blott det strängare straffbudet vara tillämpligt.

(6) Det förekommer även, att det gemensamma området delas upp på de två aktuella straffbuden. Så har i praxis skett beträffande brott, som formellt är både urkundsförfalskning (14:1) och osant intygande (15:11). Det måste betvivlas, att lösningen i detta fall är rationell. Även i övrigt förekommer det (bl.a. vid inbrott i byggnad) att under vissa om-

ständigheter ett straffbud går före det andra, medan det omvända gäller under andra omständigheter. Då rör det sig emellertid regelmässigt om ett val mellan brottstyper med ungefär samma straffvärde, och frågan är utan påtaglig praktisk betydelse. Det är t.ex. "juridiskt" tämligen likgiltigt om en gärning rubriceras som mordbrand eller som allmänfarlig ödeläggelse.

En annan sak är att tolkning av två stadganden kan leda till att interferens inte uppstår, ehuru det i förstone verkar så. Detta torde exempelvis vara fallet beträffande stöld/egenmäktigt förfarande och förskingring/olovligt förfogande. Tillgrepp från en sambesittare bör uppfattas som brott enbart enligt BrB kap. 8.

Gemensamt för undantagsfallen är att en straffvärdebedömning ger vid handen, att tillämpning av båda straffbuden skulle innebära en omotiverad dubbelbestraffning.

Åtal och subsidiaritet. Något bör även sägas om *åtalsreglers betydelse* i samband med bedömning av regelkonkurrens.

I rättsfallet SvJT 1975 rf s. 63 var fråga om ansvar för vållande till kroppsskada (BrB 3:8) och förseelse enligt allmänna ordningsstadgan (numera ersatt av ordningslagen 1993:1617) på grund av att ett genom underlåten snöskottning orsakat snöras hade medfört att en person hade skadats. Åtalet avvisades med motiveringen att angivelse till brott enligt 3:8 ej förelåg, och mer än ett brott var inte förövat. Ehuru åtalsföresättningsarna rörande förseelsen mot allmänna ordningsstadgan var uppfyllda, kunde åtalet härför inte prövas.

Rättsfallet aktualiserar således frågan vilken roll som bör tilldelas existensen av särskilda åtalsvillkor eller andra speciella åtalsregler, t.ex. sådana som föreskriver särskild åklagarprövning. Enligt nuvarande konkurrenslära verkar subsidiaritet normalt så, att den "undertryckta" straffbestämmelsen är tillämplig, om det i det enskilda fallet brister i något brottsrekvisit avseende den straffbestämmelse som har företräde. Detta gäller även, om ifrågavarande brist avser uppsåts- eller oaktsamhetsrekvisitet eller beror på att någon "subjektiv" ansvarsfrihetsgrund föreligger (såsom vid frivilligt tillbakaträdande i vissa fall). Däremot kan således den undertryckta bestämmelsen inte göra sig gällande, när åtal av någon anledning inte kan ske därför att särskilda åtalsföresättningar inte har uppfyllts. Detsamma gäller om *preskription* skett av det brott som har företräde.

I RH 1991:87 kunde ansvar för det brott som hade företräde inte ådömas på grund av att åklagarens gärningsbeskrivning var för snäv; eftersom detta brott bedömdes vara förövat blev konsekvensen att inte heller ansvar för det subsidiära brottet kunde komma i fråga.

Syftet att undvika omotiverad dubbelbestraffning bör rimligtvis inte få den konsekvensen att användningen av straffrättsliga regler blockeras helt. En orättvisa bör givetvis inte ersättas med en annan.

Problemet kan, när subsidiaritetsfrågan uttryckligen regleras i författningstext, undvikas genom att man formulerar subsidiaritetsklausulen så, att en bestämmelse inte skall tillämpas om "straff kan ådömas" (se t.ex. VTK § 167 st. 1) eller "ansvar kan ådömas" (se t.ex. lagen 1988:868 om brandfarliga och explosiva varor § 21 st. 3 och SBL § 10 st. 2 — NJA 1983 s. 479) enligt en annan bestämmelse. Den vanligaste formuleringen är dock "belagd med straff" e.dyl.

Problemet kan generellt lösas genom att man justerar innebörden av "subsidiaritet" så, att det blir möjligt att tillämpa en *lindrigare subsidiär* straffbestämmelse, när det av någon anledning inte går att döma för brott enligt den svårare straffbestämmelse som har företräde, trots att sådant brott är förövat. Eftersom endast ett brott är förövat är endast fråga om *rubricering* av detta brott. En svaghet med lösningen är att vederbörande döms för ett brott, som han "egentligen" inte har förövat (trots att alla brottsrekvisit är uppfyllda).

Förenkling av konkurrensläran? Konkurrensläran skulle givetvis förenklas betydligt, om man inte tillåter undantag från regeln att vid interferens båda straffbuden är tillämpliga. I praktiken skulle man dock inte vinna så mycket: motsvarande bedömningar skulle nog ofta återkomma vid valet mellan lösningarna lagkonkurrens och brottskonkurrens. Dessutom skulle distinktionen mellan subordination och interferens, som ibland är mycket svår att göra, få en alltför dominerande roll.

Teoretiskt sett skulle en avsevärd förenkling kunna nås genom en likabehandling av subordinations- och interferensfall. Men väljer man den lösningen, att blott ett av straffbuden skall tillämpas, blir den allt överskuggande konkurrensfrågan, om vi i grunden har att göra med regelkonkurrens eller gärningskonkurrens. Det skulle säkerligen leda till sakligt sett otillfredsställande olikheter i bedömningen av jämförbara brottsliga förfaranden, i vart fall om man alltid skall välja den ena brottstypen före den andra (och i många fall tvingas man nu till det genom subsidiaritetsklausuler). Att på det konkreta planet alltid anse att

bara ett brott är förövat (under vilket utsnitt i tid och rum?) är otänk-
bart. I praktiken skulle man nog tvingas utnyttja den ovan i 8.4 avvisade
distinktionen mellan idealkonkurrens och realkonkurrens, och någon
förenkling har då inte uppnåtts.

Väljer man omvänt den lösningen, att båda straffbestämmelserna all-
tid är tillämpliga (alltså även i subordinationsfallen), blir följden att
t.ex. den som förövar snatteri (8:2) alltid också förövar det grövre
brottet stöld (8:1). Därmed försätts vi i den situationen, att vi måste ta
ställning till om konkurrensen är likartad eller olikartad, och skulle vi
finna att den är likartad, så måste slutsatsen kanske ändå bli att bara ett
brott är förövat. Dessutom skulle man naturligtvis behöva ta bort alla
subsidiaritetsklausuler.

Om man stryker alla subsidiaritetsklausuler och gör allvar av tanken
att varje teoretisk lagöverträdelse är ett förövat brott, så slipper man att
skilja mellan regelkonkurrens och gärningskonkurrens. Längre kommer
man emellertid inte, utan att radikalt ändra lagstiftningstekniken. Sys-
temet med gradindelade brott förutsätter, att man kan bestämma en
brottsenhet. Annars blir placeringen i svårhetsgrad helt godtycklig.
Vidare skulle krävas en drastisk omläggning av reglerna om åtal, och i
praktiken skulle åklagarna få total frihet att bestämma för vad åtal skall
ske. Själva idén om olika åtalpunkter skulle närmast bli meningslös.
Om det således framstår som uteslutet att avstå från begreppet brotts-
enhet, så är därmed givet att man måste ha kvar de två distinktioner
som gäller likartad och olikartad konkurrens och skenbar och verklig
konkurrens. Brottsenheten bestäms genom att man vid likartad konkur-
rens skiljer mellan skenbar och verklig konkurrens.

Vid olikartad konkurrens skulle man emellertid slippa att skilja mel-
lan skenbar och verklig konkurrens; all konkurrens skulle vara verklig.
Men, som sagt, det förutsätter att man stryker alla subsidiaritetsklausu-
ler eller att man ger termen "subsidiaritet" en ny betydelse (så att den
inte avser reglering av tillämpningsområden utan av tillämpningsord-
ning). Den stora fördelen med en sådan förändring är att alla exempel
rörande olikartad konkurrens skulle gälla valet mellan lagkonkurrens
och brottskonkurrens, och man skulle således slippa att behandla kon-
kurrensfrågorna på två plan (jämför avsnitten 9.3 och 10.4-5). Men det
skulle även innebära att man anses ha begått t.ex. ett relativt allvarligt
brottsbalksbrott som man inte döms för, därför att en lindrig special-
straffrättslig förseelse ges företräde.

Om vi återvänder till regelkonkurrensen, blir en slutsats således, att man rimligtvis måste fortsätta att behandla interferensfallen på varierande sätt, och inte såsom i subordinationsfallen använda en enda lösning. Detta ger utrymme för rimlighetsbedömningar och binder inte rättstillämpningen genom att göra den beroende av rena teknikaliteter, som aldrig avsetts ha avgörande saklig betydelse. En annan slutsats är, att det är en komplicerad operation att ändra lagstiftningsteknik och begreppsbildning så att man kan upphöra att använda begreppet regelkonkurrens.

9.3 Exempel

De exempel på lösningar som ges i detta avsnitt är i viss mån osäkra, bl.a. därför att det inte alltid är helt klart om en regelkonkurrens i praxis har lösts så att bara ett straffbud skall tillämpas, eller om lösningen går ut på att gärningsmannen skall dömas för bara ett brott, trots att han har begått flera. Det är, med andra ord, inte alltid säkert hurvida konkurrensfrågan har lösts på det abstrakta planet, varvid ett straffbud givits företräde, eller om den har lösts på det sista konkreta stadiet, vid valet mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens.

Den följande översikten är naturligtvis på intet sätt fullständig. Den ger bara exempel på rimliga lösningar, vid regelkonkurrens som har aktualiserats i ett eller annat sammanhang. I författningstext finner man dessutom en mängd subsidiaritetsklausuler som inte redovisas här.

Förteckningen upptar för varje kapitel i BrB exempel på dels intern regelkonkurrens, dels konkurrens mellan olika kapitel i BrB, och dels konkurrens med specialstraffrättsliga bestämmelser. Konkurrens rörande specialstraffrättsliga brottstyper nämns i begränsad utsträckning under det brottsbalkskapitel som är mest närliggande. Konkurrens rörande SBL, VSL, NSL och TBL redovisas dock separat.

En särskild ställning har lagen 1964:169 om folkmord. Det *folkmordssyfte* som definieras i § 1 gör att vissa allvarliga brott ges en annan rubricering, och en annan straffskala blir tillämplig; meningen är dock inte att det i BrB angivna minimistraffet skall underskridas, även om det är teoretiskt möjligt. (När grov uppvigling utgör yttrandefrihetsbrott kan den dock inte rubriceras som folkmord.)

En liknande konstruktion finns i BrB 3:10. Brott enligt BrB 3:7-9 skall rubriceras som *arbetsmiljöbrott*, om de begås genom att åsidosätta

vad som enligt arbetsmiljölagen 1977:1160 har ålegat vederbörande till förebyggande av ohälsa eller olycksfall. Konkurrensreglerna är desamma som för vållande till annans död, vållande till kroppsskada eller sjukdom respektive framkallande av fara för annan.

Det erinras om att man vid regelkonkurrens har att välja mellan att tillämpa ett av straffbuden, eller båda.

När någon har gjort sig skyldig till förberedelse eller stämpling till brott som utförts av annan (försök eller fullbordat brott), skall i första hand dömas för medverkan till det sistnämnda brottet. Om någon, som förövat stämpling i form av att söka anstifta annan till brott, har lyckats därmed, skall således dömas för anstiftan till den andres brott.

BrB kap. 3

Brotten i BrB kap. 3 konkurrerar med många andra brottstyper. Av särskild praktisk betydelse är konkurrensen med vårdslöshet i trafik, som berörs nedan under TBL. Här skall främst göras en del anmärkningar om intern regelkonkurrens i kap. 3.

Vid uppsåtlig misshandel är det givetvis möjligt, att skadan blir svårare än vad gärningsmannens uppsåt omfattar, samtidigt som han är oaktsam i förhållande till den svårare skadan. Man kan även ha tre steg att räkna med: t.ex. uppsåt till ringa skada, oaktsamhet i förhållande till svår kroppsskada, och inte ens oaktsamhet i förhållande till dödsfall. *Huvudregeln* för den här typen av fall är att ett uppsåtsbrott och ett oaktsamhetsbrott är förövat, t.ex. både 3:5 och 3:7 är att tillämpa.

Såvitt gäller konkurrens mellan misshandel av någon typ och vållande till annans död gäller regeln fullt ut. Döden framstår som en från kroppsskada, etc. så artskild följd, att ansvar enbart enligt misshandelsparagraferna inte kan anses innefatta en adekvat reaktion. Se t.ex. NJA 1977 s. 630, 1992 s. 85.

Huvudregeln tillämpas också vid konkurrens mellan ringa eller vanlig misshandel och vållande till kroppsskada eller sjukdom (NJA 1978 s. 244, 1980 s. 606, SvJT 1966 rf s. 57). Inte heller här anses straff för misshandel kunna innefatta en reaktion för den culpöst orsakade följden, även om om skyddsintresset är likartat.

Vid konkurrens mellan grov misshandel och vållande till kroppsskada eller sjukdom konsumeras däremot den senare gärningen (RH 1982:107). Skillnaden i straffskala är påtaglig. Även om misshandel kan vara grov på annan grund än skadans svårhet, är straffmaximum så högt

att det är onödigt att beakta att en relativt svår skada har inträffat, som inte är täckt av uppsåt.

Försök till brott konsumerar fullbordat brott, som s.a.s. ingår i försöket. Mordförsök konsumerar således grov misshandel, och försök till grov misshandel konsumerar vanlig misshandel. Vid frivilligt tillbakaträdande från försök föreligger inget försöksbrott, dvs. endast ifrågavarande (lindrigare) fullbordade brott är förövat.

Det skall märkas att inte bara skada, utan även fara för skada, risktagande och hänsynslöshet, påverkar placeringen i en viss svårhetsgrad. Om A försöker tillfoga B mycket svår kroppsskada, men inte helt lyckas (i sig alltså försök till grov misshandel genom vanlig misshandel), så kan man kanske komma fram till att A:s hänsynslöshet, hans avsikter i övrigt eller den fullbordade misshandelns farlighet gör att brottet skall bedömas som fullbordad grov misshandel.

Om en misshandel placeras i en högre grad, därför att gärningsmannen har insett dess farlighet, och denne samtidigt döms för ett culpabrott avseende den svårare skada som han har förorsakat, sker en viss dubbelräkning av samma skuldfaktor. Hans fareuppsåt är identiskt med hans medvetna oaktsamhet i förhållande till skadan. Man bör därför inte låta culpabrottets förekomst påverka påföljdsbestämningen.

Det bör kanske framhållas, att den omständigheten att en misshandel har förövats uppsåtligen inte automatiskt medför att gärningsmannen är culpös i förhållande till skada som har orsakats genom misshandeln. Att en viss skada orsakats genom oaktsamhet kan inte heller i sig göra att en misshandel bedöms såsom t.ex. grov (men det kan vara ett led i ett beteende som bedöms innefatta "hänsynslöshet" eller "råhet").

T.ex. fullbordat mord konsumerar givetvis däri ingående försök till mord. Motsvarande gäller också för relationen skadebrott—farebrott. Man skall därför inte döma för framkallande av fara för annan, när man dömer för ett brott varigenom faran har förverkligats. Om den framkallade faran inte helt har förverkligats, är gärningens farlighet en omständighet att beakta vid placering i svårhetsgrad och straffmätning. I praktiken innebär detta att brott enligt 3:9 är subsidiärt till brott enligt 3:1-8. Jämför NJA 1981 s. 1135. Se även nedan 10.4 under II.

När misshandel utövas i samband med sådant motvärn, som sägs i 8:8, torde vanlig misshandel konsumeras av grovt egenmäktigt förfarande och ringa misshandel av egenmäktigt förfarande. Konkurrensen bör dock ses som en fråga om gärningskonkurrens.

Är rekvisiten för brott enligt kap. 13 uppfyllda skall 3:9 inte tillämpas, den i 3:9 beskrivna faran utgör s.a.s. ett utsnitt ur en allmänfara. Undantag bör dock göras vid konkurrens med allmänfarlig vårdslöshet (13:6); straffskalan för detta brott har lägre maximum.

I NJA 1993 s. 86 var fråga om ansvar för vållande till annans död och allmänfarlig vårdslöshet.

Brott enligt lagen 1982:316 med förbud mot omskärkelse av kvinnor har företräde framför misshandelsbrott. Vid annan regelkonkurrens tillämpas samma konkurrensregler som för misshandelsbrott.

När det gäller specialstraffrättsliga brott som avser hantering av farliga saker e.dyl. finns i allmänhet särskilda subsidiaritetsklausuler. Se t.ex. räddningstjänstlagen 1986:1102 § 58 och läkemedelslagen 1992:859 § 26. Brott enligt vapenlagen 1973:1176 konsumeras dock inte av brott enligt BrB kap. 3.

Brott enligt abortlagen 1974:595 utesluter inte att samtidigt brott enligt BrB kap. 3 begås mot kvinnan eller att brott enligt läkemedelslagen förövas. Misshandel, som ej är grov, får dock anses konsumeras av grov illegal abort. För brott som sägs i abortlagen § 10 aktualiseras inte ansvar enligt kap. 3, om aborten sker med kvinnans samtycke och i enlighet med läkarkonstens regler.

Straffbestämmelser på hälso- och sjukvårdens område, t.ex. rörande kastrering, sterilisering eller transplantation, är i övrigt normalt uttryckligen subsidiära till brott enligt BrB.

Se även t.ex. SjöL 20:14 st. 2 (brott enligt BrB har företräde).

BrB kap. 4

Uppsåtliga våldshandlingar som ingår i själva bemäktigandet eller bortförandet vid människorov konsumeras, möjligen med undantag för grov misshandel.

Olaga frihetsberövande torde konsumera ringa misshandel, liksom olaga tvång som består i att man tvingas tåla förflyttning, osv.

Frihetsberövande kan vara en följd av att någon har vittnat falskt under en rättegång, förvanskat bevis, åtalat eller angivit en oskyldig person eller tillvitat en sådan person ett brott eller har förövat osann försäkran eller osant intygande. För sådana situationer skall enbart straffbuden i BrB kap. 15 tillämpas.

Brott enligt 4:3 bör konsumera framkallande av fara för annan.

Människorov, försättande i nödläge, våldtäkt (6:1), sexuellt tvång (6:2), rån (8:5), utpressning (9:4), kapning (13:5a), förgripelse mot tjänsteman (17:2), grovt otillbörligt verkande vid röstning (17:8), övergrepp i rättsak (17:10) och brott mot medborgerlig frihet (18:5) utgör kvalificerade former av olaga tvång.

Av brotten i BrB kap. 3 är misshandel enligt 3:5 subsidiär till olaga tvång. Även vid grovt olaga tvång döms särskilt för grov misshandel.

Skadegörelse som inte är grov (12:1-2) bör konsumeras av olaga tvång. Grovt egenmäktigt förfarande (8:8 st. 2) konsumerar olaga tvång som ej är grovt. När 16:15 (falskt larm, missbruk av larmanordning) är tillämplig, konsumeras det olaga tvång som kan ligga i där avsedd gärning.

Illegal abort (abortlagen 1974:595) får anses konsumera olaga tvång, som inte är grovt, och ofredande.

Om olaga hot används som tvångsmedel eller (ibland) vedergällning konsumeras brott enligt 4:5 — se t.ex. 4:1, 4:3, 4:4, 6:1, 6:2, 8:5, 9:4, 13:5a, 17:1, 17:2 och 17:10. Olaga hot konsumeras också av försök till det brott som hotet avser. Vid bombhot o.dyl. (NJA 1977 s. 630) skall 16:15 st. 1 tillämpas framför 4:5, om hotet är riktat mot allmänheten. Olaga hot, som inte är grovt, torde konsumeras av grovt egenmäktigt förfarande. Om hotet framställs genom att föröva skadegörelse, så bör annan skadegörelse än grov konsumeras.

Inbrott i bostad är alltid hemfridsbrott, men sker rubbning av besittningen, t.ex. genom att lås bryts eller fönster öppnas, borde kanske dömas enbart för egenmäktigt förfarande. I praxis läggs avgörande vikt vid vilken typ av kränkning som framstår som viktigast. Se vidare nedan under BrB kap. 8.

Vid konkurrens mellan egenmäktigt förfarande och olaga intrång bör det förra brottet ha företräde (NJA 1983 s. 662). Vid s.k. plankning och liknande gärningar tillämpas 9:2 st. 2.

Ofredande är subsidiärt till annat brott enligt BrB kap. 4 och kvalificerade former därav, liksom till övriga brott som innefattar uppsåtlig våldsutövning (främst brott enligt BrB kap. 3, motvärnsfallet i 8:8 och skadegörelse mot den som ofredas) och till sexuellt ofredande (6:7). Ofredande får anses konsumera förargelseväckande beteende (16:16); SvJT 1967 rf s. 49.

Överträdelse av besöksförbud (lagen 1988:688 om besöksförbud § 24) konsumerar hemfridsbrott som inte är grovt, men inte olaga hot, ofredande, osv.

Det är oklart hur konkurrens mellan intrång i förvar och egenmäktigt förfarande bör bedömas; sannolikt bör det förstnämnda brottet ges företräde.

Dataintrång (DataL § 21) är subsidiärt till brott enligt BrB eller lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter. Dataintrång innefattar ofta ett förmögenhetsbrott, såsom stöld eller trolöshet mot huvudman. Särskilt svår att besvara är frågan när utplåning av en upptagning för automatisk databehandling också utgör skadegörelse. Olovligt brukande av en dataterminal kan vara brott enligt 8:8 eller 10:7. Även ansvar enligt 4:8 (brytande av telehemlighet) har givetvis företräde.

Subsidiaritetsklausulen bereder bekymmer inte bara därför att den innebär att lindrigare brott (att döma av straffskalan) konkurrerar ut svårare brott, utan även på grund av att försök och förberedelse till dataintrång har straffbelagts. Härigenom kriminaliseras således t.ex. vissa fall av försök till egenmäktigt förfarande (som inte är straffbelagt) under rubriceringen försök till dataintrång, och dessutom med en strängare straffskala än som gäller för fullbordat egenmäktigt förfarande (som inte är grovt).

BrB kap. 5

Förövas genom samma gärning både förtal och förolämpning skall dömas för enbart förtal (jämför NJA 1974 s. 181, SvJT 1973 rf s. 53). Föreligger brott enligt BrB kap. 15 torde aldrig ansvar för förtal komma i fråga.

Angående relationen mellan förtal och brott enligt 15:5-7, se under BrB kap. 15.

Ansvar enligt kreditupplysningslagen 1973:1173 § 19 utesluter inte ansvar för förtal.

Förolämpning i form av s.k. realinjurier bestraffas i första hand enligt 3:5, 4:7 eller 6:7. Förolämpning konsumeras således av misshandel, ofredande och sexuellt ofredande.

Ansvar för ärekränkning utesluts inte av tillämpning av RB 9:5 eller förvaltningsprocesslagen 1971:291 § 38.

BrB kap. 6

Enligt uttryckliga angivelser är incestbrott (6:6) subsidiärt till brott enligt 6:1-4, och sexuellt ofredande subsidiärt till brott enligt 6:1-6. Vidare är brott enligt 6:4 st. 1 andra meningen subsidiärt till brott enligt 6:1-3.

Grov våldtäkt (6:1 st. 3) konsumerar annat brott i kapitlet. Grovt sexuellt utnyttjande av underårig (6:4 st. 2) konsumerar annat brott i kapitlet, utom grov våldtäkt, alltså även våldtäkt. (Men det kan ju vara så att en våldtäkt, som annars inte är grov, bedöms som grov därför att 6:4 är tillämplig.) Våldtäkt konsumerar brott enligt 6:2, 6:3 eller 6:4 st. 1. Brott enligt 6:4 st. 1 första meningen får anses konsumera brott enligt 6:2 eller 6:3, även om st. 2 inte tillämpas.

Brott enligt 6:1-7 konsumerar ofredande (4:7) och förolämpning (5:3).

Regelkonkurrens mellan å ena sidan BrB kap. 6 och å andra sidan BrB kap. 3 eller 4 är mycket vanlig. Det är emellertid inte alltid klart om man löser konkurrensfrågan på det abstrakta planet (regelkonkurrens) eller på det konkreta planet (gärningskonkurrens). I den mån en gärning påverkar hur den andra gärningen placeras i svårhetsgrad, har man att utgå från att det rör sig om gärningskonkurrens. Det kan emellertid ändå vara lämpligt att här beröra saken i ett sammanhang.

Brott enligt kap. 6 konsumerar inte vållande till annans död (3:7) eller vållande till kroppsskada eller sjukdom (3:8); möjligen kan det senare brottet, om det ej är grovt, konsumeras av brott enligt 6:1 eller 6:4.

Brott enligt 6:1 konsumeras av mord (3:1) eller dråp (3:2), men inte av människorov (4:1). Brott enligt 6:1 konsumerar uppsåtligt brott enligt BrB kap. 3 eller kap. 4 som konstituerar våldtäktstväng.

Brott enligt 6:2 eller 6:4 st. 2 konsumerar misshandel som inte är grov (3:5), liksom olaga tvång som inte är grovt (4:4) och olaga hot (4:5). Brott enligt 6:4 st. 1 torde konsumera åtminstone ringa misshandel. Även brott enligt 6:3 eller 6:6 torde konsumera ringa misshandel.

Brott enligt 6:7 st. 1 bör inte konsumeras av barnpornografibrott (16:10a). Brott enligt 6:7 st. 2 bör konsumeras av olaga tvång.

Hur förhållandet mellan koppleri och våldsbrott skall lösas är oklart. Om det skulle vara så att våldet har utgjort en del av ett främjande av att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning, och detta beaktas när koppleriet rubriceras som grovt brott, bör dock ej grova fall

av misshandel eller olaga tvång konsumeras. Normalt är förekommande konkurrens inte en fråga om regelkonkurrens.

BrB kap. 7

Vid förvanskande av familjeställning bör 7:3 tillämpas, även om t.ex. brott enligt BrB kap. 4 också skulle förövas.

Främjande av flykt (17:12) har företrädare framför egenmäktighet med barn (7:4). 7:4 kan tillämpas om brott enligt 17:12 inte är förövat på grund av att fallet är ringa. Brott enligt BrB kap. 4 har uttryckligen företrädare (se t.ex. NJA 1974 s. 614).

BrB kap. 8

Åverkan enligt 12:2 st. 2 har företrädare framför snatteri, egenmäktigt förfarande och självtäkt.

Rån och brott enligt 17:1-4 konsumerar egenmäktigt förfarande (motvärnsfallet). Omvänt konsumeras ringa misshandel, ofredande och olaga hot, som inte är grovt.

Råntvång utgör brott enligt BrB kap. 3 eller 4, men sådana brott konsumeras, utom mord och dråp; dessa brott konsumerar rån. I RH 1992:81 bedömdes försök till grov misshandel som ett led i ett råntvång. I motvärnsfallet av rån är brottsbeskrivningen uppbyggd så, att ett redan förövat stöldbrott (snatteri, stöld, grov stöld eller åverkan) retroaktivt förvandlas till rån.

Även om rånrekvisiten är uppfyllda skall enligt 8:5 st. 2 inte dömas för rån, om gärningen med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art. I stället skall dömas för annat eller andra brott, som förfarandet innefattar, t.ex. snatteri och egenmäktigt förfarande (i motvärnsfallet) eller ringa utpressning. Se t.ex. NJA 1976 s. 689, RH 1990:63. Eventuellt kan ett moment av våld eller hot, som är otillräckligt för att kvalificera förmögenhetsbrottet som rån, beaktas så att förmögenhetsbrottet hänförs till en högre svårhetsgrad, men det är en fråga om val mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens.

Vissa former av *inbrott* i byggnad utgör egenmäktigt förfarande (NJA 1963 s. 233). Samtidigt begås ofta skadegörelse (12:1) och/eller hemfridsbrott eller olaga intrång (4:6). Vid konkurrens häremellan brukar dömas för ett av brotten, varvid valet i praxis skett med hänsyn till vilken typ av kränkning som i det enskilda fallet framstår som mest framträdande (NJA 1951 s. 555, 1990 s. 315, jämför SvJT 1968 rf s. 18 och

RH 1982:109). Rationellare vore att alltid ge 12:1 företräde framför 8:8, och 8:8 företräde framför 4:6. Vid ansvar för stöldbrott eller försök därtill konsumeras ansvar för själva inbrottet (lagkonkurrens). Se vidare nedan 10.4.

Skadegörelse bör generellt ha företräde framför egenmäktigt förfarande.

Tillgrepp av fortskaffningsmedel, som uttryckligen är subsidiärt till stöldbrott eller rånbrott, konsumerar olovligt brukande. Detsamma gäller egenmäktigt förfarande (tillgreppsfallet).

Beträffande olovlig kraftavledning betonade HD i NJA 1984 s. 512, att enbart 8:10 skall tillämpas, även om bedrägerirekvisiten också är uppfyllda; härigenom undviker man besvärliga gränsdragningsproblem. I enlighet härmed skall 8:10 ges företräde framför 10:7 (olovligt brukande). Däremot tillämpas både 8:10 och 17:13, om gärningen också innefattar överträdelse av myndighets bud.

BrB kap. 9

Det kan hända att en gärning faller under både st. 1 och st. 2 i 9:1, exempelvis när en automatisk process påverkas via vilseledande av en person, som har att fatta ett självständigt beslut på grund av föreliggande information. I motiven förordas att st. 1 då ges företräde framför st. 2. Samtidigt sägs dock, att det i praktiken saknas anledning att utreda, om förutsättningarna för ansvar enligt st. 1 är uppfyllda. I domslutet behöver inte anges vilket stycke i 9:1 som tillämpas.

Bedrägeribrott konsumerar ocker, dataintrång, anstiftan till stöld (förskingring, olovligt förfogande, osv.) och egenmäktigt förfarande (t.ex. olovlig parkering genom vilseledande av en parkeringsvakt). Vid konkurrens med trolöshet mot huvudman bör nog avgörande vikt läggas vid om vederbörande i huvudsak uppträder som rådgivare åt huvudmannen eller om han på grund av en faktisk maktställning handlar i huvudmannens ställe. Inom det gemensamma tillämpningsområdet bör således ibland dömas enligt 9:1 och ibland dömas enligt 10:5.

Bedrägeri konsumeras av utpressning och rån.

I syfte att undvika att rättstillämpningen skall tvingas skilja mellan likartade fall, där det närmast är en tillfällighet om en automat innehåller eller är förbunden med en dator, har lagstiftaren velat föra in de flesta typer av manipulationer med *automater* under 9:1 st. 2. En del gärningar som tidigare bedömts som stöld (t.ex. olovliga uttag på

bankomater) är nu att bedöma som bedrägeri. Vid missbruk av prestationsautomater konsumeras olovligt brukande.

S.k. snyltning (9:2 st. 2) har företrädare framför bedrägligt beteende enligt 9:2 st. 1. Om gärning som sägs i st. 2 avser ringa värde, så behöver man således inte utreda om ett vilseledande har ägt rum. Det bör dock uppmärksammas att fullbordad snyltning kan tänkas vara försök till bedrägeri eller grovt bedrägeri (t.ex. när A åker tåg med en förfalskad biljett och konduktören genast upptäcker förfalskningen).

Om automatmissbruk innefattar snyltning (vilket enligt praxis är fallet när automatens prestation förutsätter förskottsbetalning) skall 9:2 st. 2 tillämpas. Saken är av betydelse på grund av att åtal för snyltning är underkastat begränsningar enligt 9:12 st. 2. Ringa fall av sådana gärningar som bedömdes i NJA 1980 s. 224 (missbruk av bankomatkort) och 1984 s. 889 (åtkomst av bensin sedan en automat "lurats" av fotokopior av sedlar) är inte att bedöma som snyltning.

Grov misshandel och grov skadegörelse konsumeras inte av det specialfall av förberedelse till bedrägeri som nämns i 9:11 st. 2.

Oredligt förfarande är att betrakta som subsidiärt till falskt larm (16:15 st. 1).

Svindleri konsumeras av (försök till) bedrägeri (NJA 1954 s. 393).

Brott enligt insiderlagen 1990:1342 § 21 är uttryckligen subsidiärt till brottsbalksbrott som är belagt med strängare straff. I andra associationsrättsliga straffbestämmelser nämns ibland att brott enligt BrB har företrädare; i övriga fall får detsamma anses gälla utan särskild föreskrift.

Utpressning är en kvalificerad form av olaga tvång. Är rekvisiten för rån uppfyllda döms inte för utpressning. Se i sammanhanget t.ex. NJA 1970 s. 353, SvJT 1972 rf s. 34, RH 1980:113.

Ocker konsumeras av bedrägeri, utpressning och narkotikabrott.

Bland de fyra första punkterna i häleriparagrafen (9:6) kan man fritt välja vilken man önskar tillämpa, när en gärning är brottslig enligt mer än en av dem. Att köpa stöldgods till underpris kan exempelvis vara både sakhäleri (p. 1) och vinningshäleri (p. 2). Det mest praktiska torde dock vara att följa ordningen i lagrummet (NJA 1981 s. 318). Punkten om fordringshäleri (p. 5) bör tillämpas, även om exempelvis en befattning med ett skuldebrev skulle kunna vara sakhäleri.

Skadegörelse och undertryckande av urkund har företrädare framför häleri enligt p. 1 (om man skulle anse att sådana gärningar är ägnade att försvåra ett återställande). Detsamma gäller stöld, bedrägeri, utpress-

ning, ocker, förskingring och narkotikabrott. Däremot torde häleri ha företrädare framför egenmäktigt förfarande, olovligt förfogande och olovligt brukande.

Brott enligt VSL § 6 bör ges företrädare framför 9:6 st. 1 p. 2. Jakt-häleri (jaktlagen 1987:259 § 46) är subsidiärt till häleri.

BrB kap. 10

Ansvar för förskingring utesluter inte brott enligt BrB kap. 11. Generellt döms för mer än ett brott vid konkurrens mellan BrB kap. 10 och kap. 11.

Skadegörelse får anses konsumera olovligt förfogande.

Bestämmelsen om trolöshet mot huvudman är uttryckligen subsidiär till förskingringsbrott, men brottet torde konsumera olovligt förfogande. Behörighetsmissbruk förutsätter att brott enligt 10:1-5 inte är förövat.

Trolöshet mot huvudman konsumeras ibland av bedrägeri (t.ex. genom att programmera en dator att göra dubbla utbetalningar på ett visst konto; 9:1 st. 2); se vidare under BrB kap. 9. Att anstifta någon att föröva mordbrand eller skadegörelse mot huvudmannen kan uppfylla rekvisiten för trolöshet mot huvudman, men det senare brottet får anses vara konsumerat.

Enligt straffrättskommittén bör 12:2 st. 2 tillämpas före 10:2 eller 10:4 vid "olovligt tagande" av naturalster, när gärningsmannen besitter fastigheten. Men det är naturligtvis inte lyckat att "tager" i 12:2 st. 2 har en annan betydelse än "tager" i 8:1 (tillgrepp av lös sak varigenom intrång i besittning sker).

Även behörighetsmissbruk konsumeras av (försök till) bedrägeri.

Ansvar för olovligt brukande konsumeras av medverkan till tillgreppsbrott, bedrägeri, s.k. snyltning, häleri och brott enligt mineral-lagstiftningen.

Företagsspioneri (lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter § 3) är subsidiärt till brott i BrB med strängare straffskala (t.ex. grovt spioneri), men har annars företrädare framför andra brott. Grov stöld hör till de brott som konkurreras ut av företagsspioneri, som är grovt.

Motsvarande gäller beträffande olovlig befattning med företagshemlighet (§ 4). Grovt häleri har numera högre straffmaximum.

BrB kap. 11

Frågor om konkurrens mellan mened eller annat brott enligt BrB kap. 15 besvaras i praktiken nästan alltid vid valet mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens, dvs. mer än ett brott anses vara förövat. Vid regelkonkurrens mellan brott enligt BrB kap. 15 och medverkan till brott enligt BrB kap. 11 bör det förra ges företräde.

Om oredlighet mot borgenärer förövas genom överträdelse av myndighets bud (17:13) finns anledning att döma för båda brotten. Detsamma gäller om brottet förövas så att det innefattar förskingring. Brukande av osann urkund (15:11 st. 2) konsumeras däremot.

Även om ett konkursbo är en juridisk person, så är gäldenären fortfarande ägare till den egendom som frångagits honom. Om gäldenären tillgriper sådan egendom, tillämpas 11:1 st. 3. Stöld är inte förövad, och egenmäktigt förfarande konsumeras.

Brott enligt 11:4 st. 1 (mannamån mot borgenärer) är subsidiärt till brott enligt 11:1 st. 3. Även brott enligt 11:4 st. 2 får anses ha företräde framför brott enligt st. 1.

Medverkan till mannamån mot borgenärer (se därom vissa begränsningar i 11:7 st. 2) har företräde framför brott enligt konkurslagen 1987:672 17:5 eller ackordslagen 1970:847 § 46.

Bokföringsbrott (11:5) har företräde framför undertryckande av urkund (14:4) och försvårande av skattekontroll (SBL § 10). NJA 1983 s. 479, 1986 s. 652, 1987 s. 130 och 1988 s. 481 gäller bl.a. konsekvenser av det fram till 1982 gällande konkurskravet vid bokföringsbrott.

Bokföringsbrott torde konsumera osant intygande, medan osant intygande konsumerar medverkan till bokföringsbrott (NJA 1981 s. 392). Ansvar för medhjälp till skattebrott bör gå före ansvar för medhjälp till bokföringsbrott.

BrB kap. 12

Att förstöra eller skada något kan vara detsamma som att orsaka att någon förlorar en ägande- eller säkerhetsrätt, eller sammanfalla med en besittningsrubbning. Skadegörelse torde konsumera egenmäktigt förfarande och olovligt förfogande. Tillägnelse i form av konsumtion bedöms dock alltid som brott enligt BrB kap. 8 eller kap. 10. Angående skadegörelse genom inbrott, se under BrB kap. 8.

Skadegörelse konsumeras av förfalskningsbrott enligt 14:4, 14:7 och 14:8.

Beträffande konkurrens med mordbrand, osv., se nedan under BrB kap. 13.

12:2 st. 2 har berörts under BrB kap. 8 och BrB kap. 10.

Tagande av olovlig väg (12:4) konsumeras av skadegörelse, egenmäktigt förfarande, hemfridsbrott och olaga intrång.

Brott enligt naturvårdslagen 1964:822 § 37 och lagen 1933:269 om ägofred § 59 är uttryckligen subsidiära till brott enligt BrB.

BrB kap. 13

Det kan vara svårt att dra en klar gräns mellan mordbrand och allmänfarlig ödeläggelse. T.ex. skeppsbrott kan åstadkommas genom brand, och en brand kan åstadkommas genom en explosion. Riktigast synes vara att lägga vikt vid vad som från gärningsmannens synpunkt framstår som det väsentliga i händelseförloppet (om eld uppstår av en tågolycka bör mordbrandsparagrafen inte tillämpas). I tveksamma fall bör 13:1 tillämpas före 13:3. Fullbordad mordbrand får anses ha företräd framför försök till allmänfarlig ödeläggelse (t.ex. vid anläggande av eld på ett flygplan utan att flygolycka inträffar).

Av straffskalorna torde framgå, att bestämmelserna i 13:5a och 13:5b är subsidiära till bestämmelserna i 13:1-3. Den som uppsåtligen har åstadkommit en flygolycka på sätt som sägs i 13:3 skall därför inte dömas för luftfartssabotage. På motsvarande sätt är bestämmelserna om sabotage i 13:4 och 13:5 subsidiära till bestämmelserna i 13:1-3. Vid konkurrens mellan 13:4-5 och särregleringen i 13:5a eller 13:5b har den senare företräde.

Ansvar för miljöbrott är subsidiärt till ansvar för förgöring, och ansvar för förgöring är subsidiärt till ansvar för spridande av gift eller smitta.

Skadegörelsebrott (12:1-3) konsumeras av uppsåtligt brott enligt BrB kap. 13. Ansvar för något av oaktamhetsbrotten i 13:6 eller 13:9 utesluter inte ansvar för skadegörelsebrott.

Vid konkurrens mellan brott enligt BrB kap. 3 och brott enligt BrB kap. 13 ges normalt inget brott företräde (brottskonkurrens). Se t.ex. NJA 1993 s. 86 och HD:s dom den 10 mars 1995 angående överförande och fara för överförande av HIV-infektion (grov misshandel, försök till grov misshandel och försök till spridande av smitta, grovt brott). Ett undantag är att framkallande av fara för annan (3:9) konsumeras av alla brott enligt kap. 13, utom allmänfarlig vårdslöshet (med tanke på straff-

skalornas utformning bör i detta fall båda lagrummen tillämpas). Se också nedan om flygplatssabotage.

Vid konkurrens med förberedelse till bedrägeri enligt 9:11 st. 2 döms även för brott enligt BrB kap. 13.

Kapning konsumerar givetvis (grovt) olaga tvång. Om konkurrens med misshandel m.m., se under BrB kap. 4: förövas grov misshandel eller olaga frihetsberövande bör dömas särskilt för det brottet. Enligt ordalydelsen går 13:5a st. 1 före 13:5a st. 2.

För flygplatssabotage gäller samma principer som för sjö- eller luftfartssabotage. Brott enligt 13:5b st. 1 p. 1 förutsätter emellertid allvarligt våld eller hot därom mot en person. Brottskonkurrens bör därför anses råda med brott enligt BrB kap. 3 endast vid mord, dråp och möjligen grov misshandel. Grovt olaga hot bör konsumeras.

Ofredande konsumeras av brott enligt BrB kap. 13.

Ansvar enligt miljöskyddslagen 1969:387 § 45 eller lagen 1985:426 om kemiska produkter § 20 ådöms inte om ansvar kan ådömas enligt BrB. En annan typ av subsidiaritetsklausul finns i lagen 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg 10:1: endast brottsbalksbrott, som är belagt med svårare straff har företräde (t.ex. grovt miljöbrott, grov skadegörelse eller sabotage).

För specialstraffrättsliga brott som konkurrerar med 13:6 finns det ofta subsidiaritetsklausuler (se t.ex. lagen 1988:868 om brandfarliga och explosiva varor § 21). Om det inte finns någon subsidiaritetsklausul (se t.ex. lagen 1971:1154 om förbud mot dumpning av avfall i vatten § 5), så är enligt motiven huvudregeln ändå den att uppsåtligt brott enligt BrB kap. 13 konsumerar ett specialstraffrättsligt brott, såvida det senare inte har kriminaliserats av påtagligt annorlunda skäl än de som ligger bakom kriminaliseringen av brottsbalksbrottet. Det kan därför finnas anledning att särskilt döma för brott enligt t.ex. arbetsmiljölagen 1977:1160 8:1-2.

Vid konkurrens mellan 13:6 eller 13:9 och ett specialstraffrättsligt brott kan det finnas större anledning att döma för båda brotten, även om de bakomliggande syftena är likartade. Detta gäller särskilt om straffskalorna är likvärdiga och det specialstraffrättsliga brottet inte är av förseelsekaraktär. När det gemensamma tillämpningsområdet är stort, finns det mindre anledning att döma också för det specialstraffrättsliga brottet. I praktiken bestäms straffet alltid inom straffskalan för brottsbalksbrottet, vilket gör att frågan är tämligen ointressant, särskilt som

det är relativt slumpartat om det finns ett särskilt specialstraffrättsligt brott eller om ett sådant har försetts med en subsidiaritetsklausul. Överträdelse av den specialstraffrättsliga bestämmelsen konstituerar dessutom ofta gärningsculpa vid brottsbalksbrottet. Det finns således skäl att vara återhållsam när man överväger att döma även för det specialstraffrättsliga brottet.

Allmänfarlig vårdslöshet konsumerar vårdslöshet i trafik (TBL § 1).

BrB kap. 14

Förfalskningsansvar innesluter alltid ansvar för åstadkommande av osanna uppgifter. Vid regelkonkurrens mellan brott rörande urkunder i BrB kap. 14 och i BrB kap. 15 konsumeras regelmässigt det sistnämnda brottet. Men det finns ett viktigt undantag, som gäller konkurrens mellan urkundsförfalskning och osant intygande. Man kan samtidigt framställa en oäkta urkund och lämna osann uppgift om vem man är. I förarbetena förordas, att vissa fall skall bedömas som urkundsförfalskning och vissa andra som osant intygande.

Straffrättskommitténs mening var att en underskrift, som endast innefattar uppgivande av oriktigt namn (döljande av identitet) inte skulle bedömas som förfalskning (jämför NJA 1957 s. 67, SvJT 1961 rf s. 85, RH 1981:43, 1983:40). Kommitténs intention kan kanske beskrivas som att förfalskning inte skall anses föreligga, när undertecknandet sker öppet och gärningsmannen inte har mer klandervärt syfte än att slippa bli utsatt för en rättslig åtgärd. I praxis har därutöver lagts vikt vid att gärningsmannen tidigare har lämnat en oriktig muntlig uppgift om sitt namn, och undertecknandet därför har framstått som blott ett vidhållande av en icke brottslig lögn. Det har även förekommit att man har beaktat att annan än gärningsmannen har tagit initiativet till undertecknandet. Se NJA 1962 s. 328, SvJT 1960 rf s. 72 (s.k. poliskundsfall). Har gärningsmannen avsett att tillfoga annan person förfång eller förstått att fara därför har förelegat, har gärningen inte ansetts kunna klassificeras som osant intygande (NJA 1971 s. 616, SvJT 1957 rf s. 68).

Tanken att fall, som endast innebär döljande av identitet, skall hänföras till osant intygande bereder svårigheter bl.a. därför att i praktiken ingen avser att enbart dölja sin identitet. En sådan avsikt är nästan alltid ett medel för att nå ett annat mål, och frågan uppstår, vilka syften som bör anses vara tillräckligt harmlösa för att förfarandet skall bedömas som osant intygande. Att utforma ett svar på denna fråga låter sig nog

göra, men ett sådant projekt saboterades redan i motiven, när departementschefen mot straffrättskommittén förklarade, att det borde dömas för urkundsförfalskning, när någon i diktat namn hos en bank skriftligen begär en bankbok och sedan gör uttag i detta namn (syftet kan t.ex. vara att dölja sin förmögenhet för skattemyndigheterna eller någon familjemedlem). Som en uppföljning av departementschefens ställningstagande kan man se NJA 1966 s. 299, där HD dömde för förfalskning under åberopande av de skriftliga handlingarnas beskaffenhet (postväxel, kvittens på penningbelopp). Ehruru det inte var fråga om ett öppet undertecknande har fallet kommit att bli vägledande också för sådana situationer. Se även SvJT 1969 rf s. 33.

Rättsläget kan härefter bestämmas på följande sätt. Urkundsförfalskning, som också utgör osant intygande, skall bedömas som enbart osant intygande, om (a) undertecknandet sker öppet, (b) utan uppsåt att tillfoga annan förfång eller framkalla fara därför, och (c) urkunden är av mindre vikt i annat hänseende än för fastställande av undertecknarens identitet. Gruppen av fall, där urkundsförfalskning får vika för osant intygande, har i stort sett krympt till sådana s.k. poliskundsfall, som var under bedömning i NJA 1962 s. 328 och SvJT 1960 rf s. 72.

Hela denna problematik framstår som onödig. Mindre straffvärda fall av urkundsförfalskning kan behandlas på ett adekvat sätt genom att de förs under 14:2; man behöver inte använda 15:11 för att markera deras låga straffvärde.

Brott enligt 14:9 utgör ofta ett led i ett bedrägeribrott. Konkurrensfrågan löses vid valet mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens. Se nedan 10.5.

Undertryckande av urkund som utgör ett led i en urkundsförfalskning konsumeras av detta brott (se t.ex. NJA 1957 s. 67, SvJT 1970 rf s. 50 och även NJA 1956 s. 301). Brott enligt 14:4 konsumerar skadegörelsebrott (12:1-3) och försvårande av skattekontroll (SBL § 10). Bokföringsbrott (11:5) har företräde. Brott enligt 15:8 eller 17:11 konsumeras inte. Detsamma torde gälla brott enligt 17:13.

Signaturförfalskning utesluter ansvar för brott enligt lagen 1960:729 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk § 53, förutsatt att det verkligen rör sig om regelkonkurrens.

Märkesförfalskning kan utgöra en del av en urkundsförfalskning, t.ex. när någon ändrar en äkta eller framställer en oäkta stämpel i ett pass (NJA 1959 s. 86). I sådant fall konsumeras märkesförfalskningen.

Brott enligt 14:8 (förfalskning av fast märke) har företräde framför skadegörelsebrott.

Vid konkurrens mellan olaga spridande av efterbildning och (medverkan till) bedrägeribrott döms för båda brotten.

BrB kap. 15

En viss regelkonkurrens råder mellan mened eller ovarsam utsaga och brott enligt BrB kap. 11. Se ovan under BrB kap. 11.

Brott enligt 15:5-7 utesluter ansvar för förtal (5:1). Kriminaliseringen av förtal sträcker sig i en del hänseenden åtskilligt längre än vad som straffbeläggs i 15:5-7, men avsikten är att genom dessa lagrum exklusivt reglera kränkande utsagor genom åtal, angivelse eller tillvitelse hos ifrågakommande myndighet. 15:7 är subsidiär till 15:6.

I RH 1994:57 bedömdes förnekande av underskrift vara subsidiärt till falsk tillvitelse.

Bevisförvanskning torde konsumeras av häleri, men konsumerar i sin tur skyddande av brottsling (17:11) — att motivet för förvanskning av bevis är att skydda någon utesluter inte uppsåt att oskyldig skall fällas till ansvar.

Relationen mellan bedrägeri och brott enligt 15:10-12 hanteras som gärningskonkurrens.

Ansvar enligt 11:1-3 går före ansvar enligt 15:10 (exempelvis vid osann uppgift i konkursbouppteckning).

Bestämmelserna i 15:10 gör det till stor del överflödigt att, vid införande av uppgiftsskyldighet i visst hänseende, särskilt föreskriva om straff vid avgivande av osann uppgift. Skäl för särskilda straffbestämmelser är att svårare straffskala är motiverad eller att även underlåtenhet att överhuvudtaget lämna uppgift bör kriminaliseras. Den juridiska verkligheten är att det finns en nästan oöverskådlig mängd straffbestämmelser rörande oegentligheter och försummelser i fråga om uppgiftsskyldighet. De viktigaste exemplen på specialbestämmelser finns i SBL och VSL. I subordinationsfall är det helt klart att principen om lex specialis sätter BrB 15:10-11 ur spel, om det inte finns någon subsidiaritetsklausul. Detsamma gäller i stor utsträckning i interferensfall. Om den specialstraffrättsliga bestämmelsen har lägre statsrättslig dignitet än BrB skall dock enligt ett departementschefsuttalande brott enligt 15:10 eller 15:11 ha företräde (NJA 1969 s. 201).

Subsidiaritetsklausuler finns i bl.a. resegarantilagen 1972:204 § 14, handelsregisterlagen 1974:157 § 22, lagen 1976:380 om arbetsskadeförsäkring 8:11, och lagen 1994:1809 om totalförsvarsplikt 10:5.

I läkemedelslagen 1992:859 § 29 st. 3 och 4 är subsidiaritetsklausulen utformad så att brott enligt BrB med strängare straffskala har företräde. Sålunda konsumeras anstiftan till osant intygande och bedrägligt beteende (avseende läkemedelsrabatt), men inte anstiftan till grovt osant intygande respektive bedrägeri. Se även SjöL 20:10 st. 1 p. 3 och 20:14 st. 2. Eftersom straffet här är böter, skall i första hand dömas för osant intygande.

Osann försäkran går före osant intygande. Härav följer att i den mån andra straffbud går före 15:10, så går de också före 15:11. Relationen till bokföringsbrott har berörts under BrB kap. 11.

Enligt SvJT 1965 rf s. 22 konsumeras missbruk av urkund av (medhjälp till) häleri.

Begriper du äfven detta, är du i detta ämne lika förfaren som denna boks framstående författare. Var dermed nöjd, ty längre kan ingen menniska komma.

FALSTAFF, fakir

BrB kap. 16

Ohörsamhet mot ordningsmakten (16:3) konsumeras av brott enligt 16:1 eller 16:2.

Våldsam upplopp är att anse som en kvalificerad form av upplopp. Om någon har gjort sig skyldig till brott enligt 16:2, skall 16:1 inte tillämpas på vad som har skett innan folksamlingen gått till förenat våld.

Brott enligt 16:1-3 eller 17:1-5 bör anses konsumera brott enligt 16:4. Detsamma får anses gälla annat uppsåtligt brott enligt BrB kap. 3 än ringa misshandel. Brott enligt 4:6-7 torde konsumeras, liksom förgelseväckande beteende (16:16) och ordningsföreseelser vid sammanträde inför rätten (RB 9:5). Skadegörelsebrott (12:1-3) eller ärekränkning (BrB kap. 5) konsumeras inte.

Myteri enligt sjömanslagen 1973:282 §§ 68 och 73 är subsidiärt till brott mot annan lag som har strängare straffskala (t.ex. våldsam upplopp).

Uppvigling (16:5) till brott kan sammanfalla med stämpling (23:2 st. 3) och/eller anstiftan till brott (23:4). Stämpling konsumeras av anstiftan. Vid konkurrens mellan uppvigling och anstiftan döms för båda brotten. Vid konkurrens mellan uppvigling och stämpling döms i regel för båda brotten, men stämplingen konsumeras när dess straffskala är lindrigare än straffskalan för uppvigling.

Olaga diskriminering enligt 16:9 st. 3 går före 16:9 st. 1.

Hets mot folkgrupp (16:8) konsumerar brott enligt 16:11.

I vart fall åverkan (12:2), men troligen också skadegörelse (12:1) konsumeras av brott mot griftefrid (16:10).

Brott enligt 16:10a torde gå före brott enligt 16:10b, som i sin tur går före brott enligt 16:10c.

Djurplågeri (16:13) konsumerar åverkan (12:2), brott enligt jaktlagen 1987:259 § 45 st. 1 p. 3 och brott enligt djurskyddslagen 1988:534 § 36.

Enligt lotterilagen 1982:1011 § 29 går brottsbalksbrott, t.ex. dobbleri (16:14), före brott enligt § 28.

Falskt larm (16:15 st. 1) konsumeras av sådana brott som rån, bedrägeri, utpressning och sabotage. När fråga är om hot, som i huvudsak riktas mot allmänheten, bör falskt larm konsumera olaga hot (4:5) och oredligt förfarande (9:8).

Sedan fängelse införts i straffskalan för missbruk av larmanordning (16:15 st. 2) bör sådant brott ges företräde framför annat brottsbalks-

brott som kan vara förövat (främst oredligt förfarande, 9:8), även om gärningen inte har karaktär av ordningsförseelse.

Förargelseväckande beteende (16:16) får anses konsumeras av varje annat brott som gärningen innefattar, även t.ex. ofredande (4:7; SvJT 1967 rf s. 49) eller förolämpning (5:3; NJA 1961 s. 388). Möjligen kan dömas i brottskonkurrens med en annan förseelse som har ett helt annat skyddsintresse.

Sprängning, skjutning med eldvapen, användning av pyrotekniska varor, o.dyl. som kriminaliseras enligt ordningslagen 1993:1617 2:22 bör konsumeras av framkallande av fara för annan (3:9) eller annat brott enligt BrB kap. 3 eller brott enligt BrB kap. 12 eller kap. 13.

BrB kap. 17

Förgripelse mot tjänsteman (17:2) anges uttryckligen ge vika för våld eller hot mot tjänsteman (17:1). Av sjömanslagen 1973:282 § 74 följer att detsamma gäller brott enligt § 67 i förhållande till brott enligt 17:1.

17:1 bör ges företräde framför 17:10.

17:4 är subsidiär till 17:1-2 och 17:12 (främjande av flykt). Våldsam motstånd konsumerar ofredande.

Brott enligt 17:1-2 konsumerar brott enligt BrB kap. 3-4 som inte har strängare straffskala. Se t.ex. NJA 1979 s. 512, 1984 s. 898. I NJA 1994 s. 395 dömdes enbart för grov misshandel. Förgripelse mot tjänsteman konsumerar åverkan (12:2). Av åtalsreglerna beträffande ärekränkning (5:5) torde följa att man inte skall kunna döma för förgripelse mot tjänsteman, när förtal eller förolämpning utgör hämnd för myndighetsutövning.

17:1-7 går före 17:8-9. Vid tillämpning av 17:8 st. 2 tillämpas samma principer som vid brott enligt 17:1-2. 20:2 (mutbrott) går före 17:8 st. 3.

Beträffande 17:10 tillämpas samma principer som vid 17:1-2. Exempelvis konsumeras brott enligt 3:5 eller 4:5.

Bestämmelsen om skyddande av brottsling (17:11) anses som subsidiär till främjande av flykt (17:12), häleri och häleriförseelse (9:6-7) och brott enligt BrB kap. 14 eller 15 (se t.ex. NJA 1945 s. 645), inklusive bevisförvanskning (15:8). Ansvar enligt 17:11 går före ansvar enligt VTK § 164 (jämförd med § 14 st. 3); se § 167.

Brott enligt KvaL § 62 st. 1 får vika för brottsbalksbrott med strängare straffskala, t.ex. medverkan eller förberedelse till främjande av flykt.

Överträdelse av myndighets bud (17:13 st. 1) bör anses konsumera egenmäktigt förfarande (som inte är grovt), åverkan, intrång i förvar, och konsumeras av undertryckande av urkund och skyddande av brottsling.

Vad gäller hindrande av förrättning (17:13 st. 2) bör likartade specialstraffrättsliga bestämmelser anses ha företräde (se t.ex. växtskyddslagen 1972:318 §§ 6 och 10), om det inte finns någon subsidiaritetsklausul (se t.ex. räddningstjänstlagen 1986:1102 § 58).

Föregivande av allmän ställning (17:15) bör kanske konsumera osant intygande (15:11), om gärningen blott innefattar att lämna osann uppgift om vem man är.

BrB kap. 18

Uppror (18:1) är subsidiärt till högförräderi (19:1).

Väpnat hot mot laglig ordning (18:3) konsumerar förberedelse till annat brott, men inte olaga vapeninnehav (vapenlagen 1973:1176 § 37). Inte heller olovlig kårverksamhet (18:4) konsumerar olaga vapeninnehav.

Brott mot medborgerlig frihet (18:5) utgör en kvalificerad form av olaga tvång eller olaga hot. Brott enligt 17:1 eller 17:2 torde inte konsumeras.

BrB kap. 19

Krigsanstiftan (19:2) är uttryckligen subsidiär till högförräderi (19:1).

Brott enligt BrB har företräde framför överträdelse av förbud mot tillträde enligt lagen 1990:217 om skydd för samhällsviktiga anläggningar m.m. § 35. Detsamma gäller enligt lagen 1971:1078 om försvarsuppfinningar § 21; spioneri (19:5) eller brott mot tystnadsplikt (20:3) kan vara förövat.

BrB kap. 20

Ansvar för tjänstefel är enligt 20:1 st. 4 uteslutet, om gärningen är belagd med straff enligt någon annan bestämmelse. Närliggande exempel på sådana gärningar är olaga frihetsberövande, olaga tvång, hemfridsbrott, egenmäktigt förfarande, förskingring, trolöshet mot huvudman, obefogat åtal, mutbrott, och brott mot tystnadsplikt. Se i sammanhanget t.ex. NJA 1982 s. 143, 1987 s. 215 och 1989 s. 656, SvJT 1953 rf s. 41.

Det sagda gäller även i förhållande till specialstraffrättsliga bestämmelser, förutsatt att det inte finns någon subsidiaritetsklausul som ger BrB företräde. Enligt motiven bör 20:1 dessutom kunna tillämpas, då en klart oriktig myndighetsutövning föreligger samtidigt med en överträdelse av ett annat straffbud som är så obetydlig att man kan bortse från den.

Bestickning (17:7) och mutbrott (20:2) är två sidor av samma sak, även om det inte är nödvändigt att båda brotten förövas. Bestickaren och den mutade skall därför inte dömas för medverkan till varandras brott. Den som förmedlar en muta skall efter omständigheterna anses ha medverkat till antingen bestickning eller mutbrott, men inte till båda. 20:2 går uttryckligen före 17:8 st. 3.

Om gärningen eljest är belagd med straff, så skall inte dömas för brott mot tystnadsplikt enligt 20:3. Specialstraffrättsliga brott mot tystnadsplikt (se t.ex. RB 9:6, förvaltningsprocesslagen 1971:291 § 39, TF 3:5, YGL 2:5) och t.ex. spioneri och liknande brott (19:5-9), samt trolöshet mot huvudman (10:5) har således företräde. Detsamma gäller brott enligt lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter. 20:3 kan tillämpas vid gärning som sägs i 19:9, om oaktsamheten inte är grov. 20:3 har företräde framför 20:1.

BrB kap. 22

Vid folkrättsbrott (22:6) är huvudregeln, att flera brott är förövade, t.ex. också mord, när en fiende som har nedlagt vapen dödas, eller stöld, när något som inte får göras till krigsbyte har tagits olovligen. Men brott av relativt lindrig art konsumeras av folkrättsbrott.

Skattebrottslagen

SBL § 1 st. 3 anger en gräns mellan tillämpningsområdena för SBL och VSL.

Försvårande av skattekontroll är uttryckligen subsidiärt till brott enligt BrB (om ansvar "kan ådömas"), t.ex. bokföringsbrott eller undertryckande av urkund. Se ovan under BrB kap. 11.

Lagen 1990:325 om självdeklaration och kontrolluppgifter 4:8-9 ger exempel på föreskrifter om subsidiaritet i förhållande till SBL.

Varusmuggningslagen

Ansvar för varusmuggling av narkotika borde utesluta ansvar för innehav av narkotika, men praxis är varierande. Se vidare nedan 10.4.

Tullförseelse enligt tullagen 1994:1550 § 96 eller tullförordningen 1994:1558 § 71 är uttryckligen subsidiär till brott enligt BrB eller VSL (§ 97 respektive § 72 st. 1).

Narkotikastrafflagen

De olika punkterna i NSL § 1 är avsedda att tillämpas i ordningsföljd. Även medverkan till brott enligt p. 1-4 går före brott enligt p. 5. Där emot döms enbart för fullbordat narkotikabrott enligt p. 5, när också förutsättningarna för ansvar för försök, förberedelse eller stämpling till brott enligt p. 1-4 är uppfyllda.

Enligt NJA 1973 s. 682, 1983 s. 754 I skulle ansvar enligt p. 6 konsumera medverkan till annat narkotikabrott. Den omvända utgången i RH 1985:152 I och II torde vara mer konsekvent.

Brott enligt lagen 1992:860 om kontroll av narkotika § 13 är uttryckligen subsidiärt till brott enligt NSL eller VSL.

Narkotikabrott konsumerar ocker.

Trafikbrottslagen

Trafikförfattningarna innehåller i regel subsidiaritetsklausuler som ger brott enligt TBL eller BrB företräde (se t.ex. VTK § 167 st. 1). Det innebär t.ex. att vid överträdelse av VTK § 14 st. 3 (blankettstraffbud i § 164) är i första hand att utreda om BrB 15:8, 17:11 eller TBL § 5 är tillämplig.

TBL § 2 är uttryckligen subsidiär i förhållande till TBL § 1. I allvarigare fall kan sabotage (BrB 13:4) föreligga.

Grovt rattfylleri konsumerar vårdslöshet i trafik (RH 1991:90), men inte grov vårdslöshet i trafik.

Av naturliga skäl uppkommer rätt ofta konkurrens mellan vårdslöshet i trafik och vållande till annans död eller vållande till kroppsskada. I sådana fall döms för båda brotten. Se t.ex. NJA 1976 s. 6, 1977 s. 468, 1978 s. 360. — Ansvar enligt TBL § 1 förutsätter numera, att gärningsmannen "i väsentlig mån" brustit i relevant omsorg och varsamhet. Denna kvalificering av culpakravet måste rimligtvis innebära, att det kan uppkomma situationer där oaktsamheten är tillräcklig för ansvar enligt BrB 3:7 eller 3:8, men inte tillräcklig för ansvar för vårdslöshet i trafik.

Ansvar enligt TBL § 1 (särskilt fall enligt st. 2) bör gå före ansvar enligt BrB 3:9.

10. Gärningskonkurrens

10.1 Problematiken

I detta kapitel behandlas konkurrens rörande konkreta gärningar: någon har genom sitt handlande formellt överträtt flera straffbud eller ett straffbud mer än en gång.

Konkurrensfrågor har givetvis stor betydelse även vid den antalsräkning av brott som måste ske vid upprättande av brottsstatistik. Utformningen av lämpliga rutiner för sådant ändamål leder till andra resultat än de som redovisas i detta kapitel. Det är poängslöst att registrera begångna brott som inte skall beivras därför att de konsumeras av andra brott.

Generellt kan sägas att antalsräkning av brott är en så godtycklig och komplicerad verksamhet att alla statistiska jämförelser är tämligen otillförlitliga.

Likartad konkurrens. Konkurrens är likartad om endast (vad som i sammanhanget betraktas som) en straffbestämmelse aktualiseras. Det problematiska är att avgöra vad som är *brottsenhet*. När någon stjälar tre olika saker finns det teoretiskt sett möjlighet att tillämpa stöldbestämmelsen tre gånger, dvs. att anse att tre olika brott är förövade. I doktrin och praxis har vissa principer utformats för bestämmande av brottsenhetens omfång vid olika brottstyper. Problematiken behandlas nedan i 10.2. I enlighet med här använd terminologi blir konkurrensen att beteckna som *skenbar*, när blott ett brott föreligger, trots att en straffbestämmelse formellt sett kan tillämpas flera gånger, och *verklig*, om mer än ett brott anses föreligga.

Olikartad konkurrens: relationen till regelkonkurrens. Konkurrens är olikartad, om mer än en straffbestämmelse aktualiseras på det konkreta planet.

Den rättsliga bedömningen av enstaka gärningar påverkas naturligtvis av hur frågor om regelkonkurrens (konkurrens mellan brottstyper) besvaras. Situationen är ju den att någon genom ett visst förfarande formellt har överträtt mer än en straffbestämmelse. Konkurrensreglerna — som ju såvitt gäller brottstyper verkar på ett abstrakt plan — avgör *ordningsföljden* för straffbestämmelsernas tillämpning.

Om enligt konkurrensreglerna bara en straffbestämmelse är tillämplig, så kan bara ett brott vara förövat. På det konkreta planet är konkurrensen således *skenbar*. Visserligen har formellt mer än en straffbestämmelse övertratts, men bara ett brott är förövat: överträdelse av annat straffbud konsumeras. Sålunda kan samtliga rekvisit för brotten åverkan, snatteri och stöld vara uppfyllda. Men bara ett av dem kan vara förövat (i exemplet är prioritetsordningen identisk med den angivna ordningen).

En subsidiär brottstyp får relevans om alla förutsättningar för brott enligt en brottstyp, som har företräde, inte är uppfyllda. Om en subsidiaritetsklausul är formulerad enligt modellen ”om ansvar inte kan ådömas enligt ...”, så får den subsidiära brottstypen relevans också när det finns processuella hinder mot att ådöma ansvar enligt det straffbud som har företräde (se ovan 9.2). Också i detta fall är emellertid konkurrensen att anse som *skenbar*, dvs. bara ett brott anses vara begånget. (Att enbart vid denna typ av subsidiaritetsklausul anse konkurrensen vara verklig skulle innebära en förvirrande komplikation av konkurrensläran.)

Om konkurrensreglerna inte ger vid handen, att en brottstyp har företräde framför en annan, har omvänt vid formell överträdelse av mer än en straffbestämmelse mer än ett brott förövats. T.ex. vid vissa angrepp mot djur som tillhör annan förövas både skadegörelse och djurplågeri. På det konkreta planet är då konkurrensen *verklig*.

Det bör tilläggas att frågan om *ansvar för medverkan* inte är direkt beroende av om konkurrensen är *skenbar* eller *verklig*. Medverkan är accessorisk till otillåten gärning, inte till brott, och det finns inget hinder mot att rubricera en medverkansgärning som medverkan till ett brott som huvudgärningsmannen inte anses ha begått, under förutsättning att förfarandet inte innebär att man åsidosätter en reglering som framstår som en privilegiering. Om medverkan till en viss form av specialstraffrättsligt osant intygande inte är straffbelagd (bötesbrott), så får man inte

döma till ansvar för medverkan till brott enligt det subsidiära straffbudet BrB 15:11.

Olikartad konkurrens: skenbar konkurrens och verklig konkurrens. Enligt nuvarande ordning skils på ett osystematiskt och oreflekterat sätt mellan

(1) att bara ett brott är förövat, trots att flera straffbestämmelser är överträdna, och

(2) att någon skall dömas för bara ett brott, trots att flera är förövade.

När en domstol dömer för ett brott, är det inte alltid möjligt att avgöra, om det sker på grund av att bara ett brott anses vara förövat eller på grund av att flera brott är begångna, men lagkonkurrens ansetts vara den lämpligaste lösningen. I allmänhet har det inte heller så stor betydelse vilken grunden är. I praktiken är det väsentliga för hur många brott någon skall dömas, inte hur många som har förövats.

Finns det då någon anledning att hålla fast vid denna distinktion?

Att frågan, om ett eller flera brott har förövats vid regelkonkurrens, inte kan undanröjas utan vådliga konsekvenser har påvisats ovan i slutet av 9.2.

Att omvänt släppa frågan, om den som har förövat mer än ett brott skall dömas bara för ett, är i praktiken inte möjligt (utom möjligen i fall då en verklig konkurrens beror på regelkonkurrens). Inget straffrätts-system kan fungera, om man inte har möjlighet att avstå från att döma för ett eller flera förövade brott, när ansvar ådöms för ett viktigare brott. Se vidare nedan 10.3 och 10.4.

I några avseenden är det inte oviktigt att skilja mellan att anse att bara ett brott är förövat och att anse att mer än ett brott är förövat, ehuru vederbörande skall dömas för bara ett brott. Antag att någon formellt har överträtt en straffbestämmelse och därigenom prima facie förövat brottet A och sedan formellt överträtt en annan straffbestämmelse och därigenom prima facie förövat brottet B. Exemplet blir realistiskt t.ex. om A = urkundsförfalskning, och B = brukande av falsk urkund. Om gärningsmannen anses överhuvudtaget inte ha förövat brottet B, så uppkommer följande rättsliga konsekvenser:

(a) förverkande eller annan särskild rättsverkan, som bör komma i fråga till följd av brott, kan inte aktualiseras på grund av gärningen B (se NJA 1971 s. 321, där NSL:s förverkandebestämmelser tillämpades trots att ansvar ådömdes endast för varusmuggling av narkotika enligt VSL, dvs. även brott enligt NSL måste ha ansetts vara begånget);

(b) ansvar för gärningen B kan inte ådömas, om ansvar för A har preskriberats (jämför dock vad som gäller vid sakhäleri, NJA 1984 s. 564, 1985 s. 796); och

(c) ansvar för gärningen B kan inte ådömas, om någon särskild åtalsförutsättning för A inte är uppfylld.

Det skall observeras att situationen är annorlunda, när man tillämpar regler om konkurrens mellan brottstyper. Man har då alltid att — på det konkreta planet — ta ställning till hur *en* gärning skall klassificeras rättsligt. Vad gäller preskription och särskilda åtalsförutsättningar, se ovan 9.3. Huruvida i praktiken problem kan uppkomma beträffande förverkande och andra former av särskild rättsverkan är svårt att säga.

Det torde vara svårt att i praxis finna utarbetade regler avseende den distinktion som nu behandlas; troligen saknas också medvetenhet om problematiken. Det tas t.ex. som självklart att stöld och tjuvens efterföljande häleri är två olika brott; annars skulle det inte vara möjligt att döma någon annan för medverkan till häleri.

Om en domstol finner anledning att acceptera konsekvenserna av att mer än ett brott är förövat, så torde den ha stor frihet att konstatera att mer än ett brott faktiskt är förövat.

I överensstämmelse med målsättningen att undvika orättvis eller onödig dubbelbestraffning utan att blockera befogad tillämpning av straffrättsliga regler synes det vara motiverat att helt avstå från att ställa frågan om ett eller flera brott förövals, när mer än en straffbestämmelse överträtts och det inte är fråga om tillämpning av regler om konkurrens mellan brottstyper. Något rättsligt hinder för en sådan rättstillämpning finns inte, och den skulle innebära en viss förenkling av konkurrensläran. Ståndpunkten accepteras i det följande.

Detta innebär att olikartad konkurrens *alltid är verklig* (i motsats till skenbar) — dvs. mer än ett brott anses vara förövat — *utom* i de fall där reglerna om konkurrens mellan brottstyper ger vid handen att konkurrensen är skenbar.

Det skall märkas att dessa senare regler inte är tillämpliga, om någon vid skilda tillfällen överträder de konkurrerande straffbestämmelserna. Den som under två olika dagar förövar först en stöld och sedan en grov stöld har givetvis förövat två brott. Endast när det är fråga om att klassificera *ett* förfarande, konkurrerar brottstyperna med varandra på ett "begreppsligt" plan.

Lagkonkurrens och brottskonkurrens. Distinktionen gäller huruvida den som — vid ett domstillsfälle — kan dömas för flera brott skall dömas för ett eller flera brott.

Om det är avgjort att gärningsmannen skall anses ha begått *ett brott*, så kan han inte heller dömas för mer än ett brott. Konkurrensen är skenbar och härav följer automatiskt att *lagkonkurrens* föreligger. Lagkonkurrens innebär att gärningsmannen skall dömas för blott ett brott, ehuru det är teoretiskt möjligt att döma honom för flera.

Finner man däremot att gärningsmannen har förövat *flera brott*, så står två vägar öppna: att döma för flera brott (*brottskonkurrens*) eller att döma för ett brott, trots att flera förövats (*lagkonkurrens*). I alla fall av verklig konkurrens ställs domaren alltså inför valet mellan att döma för alla förövade brott och att låta något eller några *konsumeras* av ett annat brott. En viss presumtion råder dock för att lösningen brottskonkurrens skall komma till bruk. Se vidare nedan 10.3 och 10.4.

Termen "konsumtion" används ibland i en snävare betydelse än som sker här. Sålunda är det vanligt att lagkonkurrens, som beror på subsidiaritet, inte anses innefatta konsumtion, och ibland reserveras termen för fall av lagkonkurrens vid verklig (men inte skenbar) konkurrens. Enligt språkbruket i denna bok äger konsumtion rum även i alla fall av skenbar konkurrens. Som läsaren har märkt, används termen inte bara vid gärningskonkurrens, utan även vid regelkonkurrens.

I det konkreta fallet kan det givetvis vara så, att en rad olika konkurrensfrågor på olika nivåer uppstår. Skenbar konkurrens kan vara en följd av att ett flertal fall av skenbar konkurrens befunnits föreligga, och alltså slutligen "upplöst" sig i att blott ett brott anses vara förövat. Likartad konkurrens kan vara kombinerad med olikartad konkurrens. Osv.

När någon döms för flera brott skall BrB 30:3 inte åberopas. Vid likartad konkurrens framgår ofta inte av domen hur många brott som har förövats. Se beträffande stöld t.ex. NJA 1980 s. 224, 1980 s. 334, 1982 s. 645, 1982 s. 719, 1983 s. 286, RH 1981:138, 1984:77, 1985:82.

I förarbetena till BrB rekommenderas ett särskilt förfarande vid vissa fall av lagkonkurrens. Det gäller främst fall där en överträdelse av ett straffbud föranleder att en överträdelse av ett annat straffbud bedöms innefatta ett grövre brott än eljest (varvid den förra gärningen konsumeras). Den rekommenderade ordningen är då att man skall nämna båda

brottsbeteckningarna i domen i enlighet med följande exempel: "A döms enligt BrB 9:3 och 14:1 för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning" eller "B döms enligt BrB 3:1 och 8:6 för mord i förening med grovt rån".

Vi får således anledning att utskilja ett specialfall av lagkonkurrens: *lagkonkurrens med citering* (av ett konsumerat brott). Sådan lagkonkurrens är alltid olikartad, men den kan förekomma både vid skenbar och vid verklig konkurrens. Se nedan 10.5.

Att använda en sådan term är mer rättvisande än att — såsom fortfarande är vanligt — tala om (vad som här kallas) lagkonkurrens med citering som "verklig lagkonkurrens" eller enbart "lagkonkurrens", och att kalla övrig lagkonkurrens för "skenbar lagkonkurrens" (den uppfattas alltså inte som någon "verklig" lagkonkurrens, trots att mer än ett brott kan vara förövat).

10.2 Brottsenhet

Likartad konkurrens. Likartad konkurrens innebär att samma straffbud teoretiskt sett kan tillämpas mer än en gång på en persons gärningar under en viss tidsperiod. Problemet gäller att avgöra om tillämpning av straffbestämmelsen en gång principiellt räcker för att tillräckligt beakta vad den tilltalade har gjort. Vid avfattningen av straffbestämmelser tas dock sällan ställning härtill, och orden däri ger bara undantagsvis ledning.

Inledningsvis bör dock något sägas om vad som är att anse som "samma" straffbud. Självklart är tillämpning av exakt samma straffbestämmelse att anse såsom gällande "samma" straffbud. Men det finns skäl att vidga kretsen. Konkurrensbedömningarna skulle nämligen bli otillbörligt slumpartade, om inte t.ex. grov stöld, stöld och snatteri vore att anse som reglerade i "samma" straffbud. Brotsarter indelade i *svårhetsgrader* skall därför vid fastställande av brottsenheten behandlas som om svårhetsgraderingen inte funnes. Antalsräkning kommer således före gradindelning (se t.ex. NJA 1945 s. 647).

Motsvarande synpunkter gör sig i vart fall ibland gällande i andra fall, när en brottstyp utgör en *kvalificering* eller *privilegiering* av en annan brottstyp, dvs. det rör sig om en subordinationsrelation (se 9.2 ovan). Som exempel kan nämnas privilegieringen självtäkt i förhållande till egenmäktigt förfarande, och kvalificeringen rån i förhållande till

stöld eller utpressning (se t.ex. NJA 1967 s. 93, 1977 s. 329). I praxis anses konkurrensen vara likartad i alla fall, där flera olovliga taganden äger rum (se t.ex. SvJT 1967 rf s. 76, RH 1988:14, 1993:147), dvs. flertalet brottstyper i BrB kap. 8 är att anse som "samma" brottstyp. Föreligger endast ett olovligt tagande, kan bara ett brott vara förövat.

Även i subordinationsfall måste emellertid huvudregeln vara att konkurrensen är olikartad; se t.ex. BrB 20:3 och RB 9:6. Det måste finnas särskilda skäl för att bedöma konkurrensen som likartad, när mer än en straffbestämmelse aktualiseras.

Allmänt. Nuvarande lagstiftning ålägger inte en domstol att i detalj redovisa hur många brott som har förövats vid likartad konkurrens. I betydande utsträckning synes domstolarna bortse från problemet och bedöma brottsligheten som en helhet. I allmänhet saknas anledning att gå utanför den straffskala som gäller för ett brott, dvs. att gå över straffmaximum för det svåraste brottet. Vid straffmätningen kan man alltså ta hänsyn till den sammanlagda "mängden" av brottslighet — dess totala straffvärde — utan att behöva ta ställning till hur många brott som har förövats. Den ökande användningen av skyddstillsyn och villkorlig dom har också bidragit till att konkurrensbedömningar ofta framstår som relativt oviktiga.

Detta hindrar dock inte att det av flera skäl är av vikt att ha fasta och helst enkla kriterier för avgörande av vad som är ett brott av en viss typ. Kriminalstatistikens tillförlitlighet kan bli lidande, om det inte finns konsekvens i antalsräkningen. Klassificeringen av brott i olika svårhetsgrader kan lätt bli felaktig. Osäkerhet om vad som är ett eller flera brott försvårar åklagarens talan. Det kan bli oklart, när preskriptionstid börjar löpa och hur lång preskriptionstiden är. Erfarenheten visar, att fel inte sällan begås i den juridiska vardagen, och detta drabbar vanligen enskilda människor, främst genom att de döms för brott som egentligen är preskriberade.

Det är omöjligt att uppställa generella regler för fastställande av brottsenhet. Gängse föreställningssätt och språkbruk ger ofta ingen eller felaktig ledning. Bedömningen av vad som är ett brott får ske på olika grunder vid olika brottstyper, med beaktande av önskemålet att lösningarna skall vara enkla. De kriterier som oftast kommer till användning är

- (1) antalet målsägande eller angreppsobjekt i form av personer;
- (2) rums-tidsligt sammanhang (tillfällets enhet) vad gäller t.ex.
  - (a) plats;
  - (b) verksamhet;
  - (c) orsakat tillstånd;
- (3) antalet distinkta brottsobjekt (inklusive brottsprodukter).

Exempel. I viss utsträckning kan man låta sig leda av uppfattningar om vad som är straffbudets skyddsintresse. Vid *brotten mot person* är syftet i allmänhet att skydda personers kroppsliga integritet. Det finns då ingen anledning att inte anse samtidigt utförd kränkning av olika personer som olika brott. Å andra sidan framstår det som naturligt att bedöma en serie av likartade handlingar, som företas i nära anslutning till varandra mot samma person, såsom ett brott.

Vid brott mot BrB kap. 3 bestäms sålunda brottsenheten i regel av antalet drabbade personer samt platsens och tidens enhet (ett kontinuerligt händelseförlopp konstituerar ett brott, om det bara finns ett offer). Att döda två personer med ett skott är två mord, och att misshandla en person med tusen slag är en misshandel, om gärningarna utförs i ett sammanhang. Se t.ex. NJA 1987 s. 61, 1990 s. 776, och RH 1994:49, som även gällde hemfridsbrott.

Vid framkallande av fara för annan (3:9) blir bedömningen emellertid annorlunda. Ingen vikt läggs vid hur många som blir utsatta för faran. Det är således ett brott att avlossa skott mot en folksamling utan att träffa någon. TR:s bedömning i NJA 1981 s. 1135 får anses vara felaktig; endast ett brott enligt 3:9 begicks av vardera gärningsmannen och detta konsumerades av brottet enligt 3:8.

Beträffande olaga tvång, se t.ex. RH 1982:10.

Vad gäller ofredande (4:7) bestäms brottsenheten på samma sätt som vid misshandel, såvitt gäller handgripligt antastande. Det är således två brott att knuffa två personer på en gång. Vid övriga former av ofredande framstår det som lämpligast att bestämma brottsenheten på samma sätt som vid brott enligt 3:9. Den som för oljud och därvid stör mer än en person bör dömas för ett brott. När straffmaximum höjdes 1993 anfördes som skäl bl.a. att en gärning kan inrymma långvariga hänsynslösa beteenden, såsom en mycket omfattande och utdragen telefonterror. I lagstiftningsärendet synes inte ha uppmärksamats att i sådana fall många brott har begåtts (som alla bedöms som allvarligare på grund av upprepningen).

Vid ärekränkning och sexualbrott bestäms brottsenheten på samma grunder som vid misshandel. Se t.ex. NJA 1980 s. 725, 1986 s. 414, 1991 s. 83. Det är således ett brott att vid ett tillfälle förolämpa en person med en serie av yttranden, och två brott att förolämpa två personer med ett yttrande. Den som i radio eller TV förolämpar dem som lyssnar kan med ett yttrande föröva miljontals brott. När grovt koppleri (6:9) består i att främja tillfälliga sexuella förbindelser i större omfattning, får anses att ett brott föreligger, trots att flera handlingar har företagits.

Beträffande egenmaktighet med barn, se t.ex. NJA 1993 s. 128.

Även vid *förmögenhetsbrotten* kan man i viss utsträckning resonera på liknande sätt. Valet mellan skenbar och verklig konkurrens kan alltså avgöras så att konkurrensen anses vara verklig, om det finns mer än en målsägande, och skenbar, om flera gärningar företas mot en målsägande i ett sammanhang.

Vid bl.a. bedrägeri (9:1) finns i regel skäl att gå ännu något längre och anse att flera brott föreligger, så snart mer än en person har blivit lurad, men bortse från om dispositionen består i en eller flera prestationer och om vilseledandet består i en eller flera gärningar, förutsatt att det finns något ytterligare sammanhållande element. Se t.ex. NJA 1982 s. 645.

I SvJT 1959 rf s. 36 ansågs två bedrägerier föreligga, när gärningsmannen hade förfalskat två månadsbiljetter och bedragit samme målsägande ett flertal gånger med vardera biljetten. Upprepade sjukförsäkringsbedrägerier eller reseräkningsbedrägerier torde ha bedömts som flera brott i NJA 1977 s. 649, 1978 s. 374, 1982 s. 645, 1985 s. 594, SvJT 1979 rf s. 60. Se även NJA 1985 s. 22, 1994 s. 185, RH 1980:8, 1981:138 och 1982:71, och jämför RH 1990:151. I NJA 1983 s. 379 förblir det oklart om ett eller flera brott har förövats.

I NJA 1964 s. 268, som gällde bedrägeri genom anordnande av lotteri (inte försäljning av lotter), blev inte antalet målsägande avgörande för brottsenheten, utan antalet lotterier. Lösningen är rimlig med hänsyn till att det var outrett, hur många som hade blivit bedragna, och till att varje målsägande hade lidit en synnerligen obetydlig skada.

Vad gäller grovt bedrägeri sägs i förarbetena att med uttrycket "särskilt farlig art" i 9:3 avses bl.a. att bedrägeriet riktar sig mot allmänheten eller eljest mot en större personkrets. Uttalandet verkar lämna obeaktat att som regel avgörs brottsenheten av antalet målsägande (jämför dock NJA 1982 s. 863).

Brottsenheten vid företagsspioneri (lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter § 3) bör bestämmas på samma sätt som vid bedrägeri.

När det gäller förmögenhetsbrott, som sker genom fysiska ingrepp i annans förmögenhetssfär (främst tillgreppsbrott och skadegörelse) finns skäl att bortse från både antalet målsägande och antalet ting som angreppet avser. Det kan ju vara en ren tillfällighet, om den som vid ett tillfälle stjälar eller förstör för ett visst värde tar eller förstör en eller flera saker eller förövar gärningarna mot egendom som ägs av en eller flera personer. Ett brott bör anses vara förövat, om gärningarna har företagits i nära anslutning till varandra (tids- och rumsmässigt). Ett stöldbrott torde förövas vid upprepade inbrott i samma byggnad med korta tids mellanrum; NJA 1981 s. 426, 1985 s. 444. Bedömningen av brottsenhet vid sakhäleri (NJA 1977 s. 194, 1981 s. 318), förskingring och olovligt förfogande sker på samma sätt.

A har således begått ett brott i samtliga följande fall: A stjälar en tusenlapp från B; A stjälar en tusenlapp som tillhör både A och B; A stjälar tusen enkronor från B vid samma tillfälle; A stjälar vid samma tillfälle fem enkronor tillhöriga fem olika personer. I NJA 1961 s. 245 bedömdes stöld av metallskrot vid tjugo olika tillfällen från samma målsägande som tjugo olika stölder. Se även NJA 1984 s. 889.

Om A stjälar vissa saker under omständigheter, som gör brottet grovt, och i samband därmed också vissa andra saker, utan att omständigheterna är försvårande, begår han en grov stöld, inte grov stöld och stöld (NJA 1945 s. 647). Om A vid ett tillfälle stjälar vissa saker med råntvång och andra utan råntvång, så begår A ett rån, inte rån och stöld (NJA 1977 s. 329). Se även SvJT 1967 rf s. 76 (rån konsumerar genom samma gärning utfört tillgrepp av fortskaffningsmedel).

Att mer än en person vid ett råntillfälle utsätts för råntvång påverkar inte brottsenheten; se t.ex. NJA 1981 s. 335.

Att vid fordringshäleri framställa samma krav flera gånger gör inte förfarandet till flera brott. Vid sakhäleri bör antalet förövade brott bestämmas på samma sätt som vid stöld. Ett nytt häleribrott kan därför förövas vid varje ny befattning med viss egendom som har åtkommit vid ett tillfälle. På grund av andra regler har dock detta ingen praktisk betydelse (se nedan 10.4), utom för medverkansansvar för annan person.

Vid s.k. näringshäleri (9:6 st. 2) förekommer uttrycken "vane-mässigt" och "i större omfattning" i brottsbeskrivningen. Varje fall av förvärv eller mottagande skall likväl betraktas som ett särskilt brott.

Brottsenheten vid bokföringsbrott (11:5) kan lämpligen bestämmas till allt åsidosättande under ett räkenskapsår (eller eventuellt någon annan "naturlig" bokföringsperiod). Se t.ex. NJA 1983 s. 163, 1983 s. 205, 1986 s. 652, 1987 s. 130, 1988 s. 248, 1988 s. 481, RH 1984:89. Detta har vissa konsekvenser i fråga om medverkansansvar (bl.a. för revisorer) och för vad en doms rättskraft omfattar. Den omständigheten att bokföringsbrott kan bedömas som grovt, därför att brott begåtts systematiskt under en följd av år, påverkar inte brottsenheten.

Vid *förfalskningsbrott* kan varje förfalskning utgöra ett nytt brott (t.ex. när en förfalskad växel omsätts med en ny förfalskad växel). Men ibland kan framställning av ett flertal förfalskningsobjekt böra anses vara en enhet, t.ex. vid fabriksmässig framställning (såsom exempelvis serieframställning av premieobligationer, aktier eller sedlar). I gengäld ligger det nära till hands att klassificera brottet — det som rimligen framstår som *en* tillverkning — som grovt.

Vid tjänstefel (20:1) bör inte läggas vikt vid om en eller flera personer utsätts för förfång eller bereds otillhörig förmån; vad som kan anses utgöra ett fall av myndighetsutövning bör anses vara avgörande för brottsenheten (NJA 1994 s. 325). Bedömningen av brottsenhet vid våldsam motstånd (17:4) bör ske på samma grund. Vad som är ett fall av brott enligt 17:1 eller 17:2 bestäms däremot på samma sätt som vid brott enligt BrB kap. 3 (NJA 1984 s. 898).

Vad gäller mutbrott anses löfte om förmån och mottagande av förmån utgöra olika led i samma gärning (NJA 1985 s. 477).

Vad som är ett folkrättsbrott (22:6) bestäms på annat sätt än däri ingående brott enligt t.ex. BrB kap. 3 eller kap. 4; se 22:6 st. 2, varav framgår att "brottet" kan förövas genom ett stort antal skilda handlingar.

Vid djurplågeri (16:13) bestäms brottsenheten efter gärningstillfallets enhet, inte t.ex. antalet djur som drabbas.

Hastighetsöverträdelse enligt VTK har bedömts som ett brott, när flera olika hastighetsgränser har överträtts utan mellanliggande lagenlig körning (SvJT 1980 rf s. 42, RH 1980:49).

Vid *underlåtenhetsbrott* är att uppmärksamma, om straffbestämmelsen avser underlåtenhet av en enstaka prestation, eller om en fortsatt

underlåtenhet innefattas. I det senare fallet kan vid "upprepad" underlåtenhet ett nytt brott inte föreligga.

Om ett eller flera *försöksbrott* är begångna är beroende av hur många brott, som skulle ha förelegat om försöket eller försöken lyckats. Flera misslyckade försök är flera brott om de är skilda angrepp. Att flera personer utsätts för fara behöver dock inte betyda att flera angrepp föreligger. Att rikta ett skott mot en grupp personer med uppsåt att döda någon (vem som helst) är ett brott även om samtliga utsätts för livsfara. Lyckas försöket föreligger enbart ett fullbordat brott. Den som skjuter ett skott mot en grupp personer har i normalfallet förövat endast ett brott. Omständigheterna i samband med skottlossning, särskilt med automatvapen, kan emellertid vara sådana att man måste anse att kanske ett flertal försöksbrott är förövade vid sidan av de fullbordade brott som kan ha begåtts.

Att *medverka* till vad som är ett brott i gärningsmannaskap är alltid ett medverkansbrott (det är således ett brott att genom tio gärningar anstifta tio personer att medverka till ett brott). Att medverka till vad som är flera brott är på motsvarande sätt flera brott (det är således tre brott att genom en gärning anstifta en person att begå tre brott).

Brottsenheten vid förberedelse eller stämpling torde vara att bestämma på motsvarande sätt.

Vid *narkotikabrott* är exempelvis varje särskild överlåtelse ett nytt brott. Se NJA 1971 s. 396, och jämför NJA 1985 s. 184. Motsvarande gäller vid upprepade innehav (NJA 1986 s. 736) eller anskaffanden (RH 1988:138). En annan sak är att placeringen i svårhetsgrad kan påverkas av att en upprepad brottslighet är planerad eller systematisk.

Vid *aktivt skattebedrägeri* (SBL § 2 st. 1) är lagtexten bäst förenlig med att mer än ett brott är förövat, om gärningsmannen vid olika tillfällen (i olika handlingar) lämnar olika oriktiga uppgifter, även om det rör sig om ett skatteärende vari bara ett beslut fattas. I övrigt bör man låta sig vägledas av om ett eller flera beskattningsbeslut föreligger. Se t.ex. NJA 1979 s. 266, 1979 s. 524, 1984 s. 520, 1986 s. 105, 1988 s. 292, 1991 s. 379, RH 1993:136, och jämför NJA 1978 s. 480. Skulle det vara så, att redan ett taxeringsbeslut anses innefatta fullbordat brott, förövas givetvis inget nytt brott vid ett efterföljande debiteringsbeslut på samma grund. Bara ett brott föreligger också när samma oriktiga uppgift avseende samma ärende förekommer i olika handlingar, t.ex. i olika instanser vid rättslig prövning. (Se NJA 1980 s. 359 I.) Och att avge en

deklaration med flera oriktiga uppgifter är ett brott, om gärningen föranleder ett felaktigt beslut.

Vad som sålunda vore att anse som ett brott, om alla brottsförsättningar vore uppfyllda, bör under vissa omständigheter förvandlas till två brott, nämligen t.ex. om någon i en självdeklaration lämnar en del oriktiga uppgifter uppsåtligt och andra av grov oaktsamhet. Situationen är jämförbar med att man i stället för mord dömer för grov misshandel och vållande till annans död, när uppsåtet inte helt täcker den otillåtna gärningen. I NJA 1981 s. 277 har HD:s majoritet emellertid resonerat på ett annat sätt: ett brott är förövat och detta är i olika delar att hänföra under olika lagrum, varvid vid prövningen av om brottsförsättningarna är uppfyllda beaktas det sammanlagt undandragna skattebeloppet. Här synes två saker ha blandats samman. Att det föreligger två brott, för vilka döms i brottskonkurrens, utesluter inte att man, vid bedömande av om betydande belopp (se SBL § 5) har undandragits, beaktar även den del som omfattas av uppsåt. Har blott ett brott förövats kan detta rimligen inte åsättas två olika brottsbeteckningar. Den uppfattning som företräds av dissidenten i NJA 1981 s. 277 förtjänar att biträdas.

Om en deklaration med uppsåtligt oriktiga uppgifter föranleder sköns-taxering, som är för låg, så har ett *försök* till skattebedrägeri delvis lyckats och delvis misslyckats. I praxis har olika bedömningsvarianter förekommit. I SvJT 1977 rf s. 17 delades brottsligheten upp i ett försök och ett fullbordat brott. En bättre lösning är att såsom i SvJT 1980 rf s. 25 och NJA 1987 s. 802, 1988 s. 248 se deklara-tionsbrottet som en helhet med hänsyn till oredovisad inkomst, undandragen skatt, osv. I dessa fall dömdes emellertid också för försök i en del och fullbordat brott i en del. (HD-majoritetens ställningstagande i NJA 1981 s. 277 är jämförbart.) En sådan praxis stämmer inte överens med konkurrensbedömningar vid andra brottstyper. Det riktiga är enligt min mening att döma för ett brott, vanligen försök till skattebedrägeri eller försök till grovt skattebedrägeri. Det är också möjligt att bedöma det fullbordade brottet som grovt, på grund av det överskjutande uppsåtet. Den omständigheten att gärningsmannen bara delvis har lyckats i sitt uppsåt påverkar inte frågan hur många brott som har förövats. Situationen är jämförbar med att försök till grov misshandel konsumerar fullbordad vanlig misshandel, eller att en fullbordad misshandel bedöms som grov på grund av ett

överskjutande uppsåt att åstadkomma mycket svår skada. Se vidare nedan 10.3 och 10.5.

Brottsenheten vid vårdslös skatteuppgift (SBL § 5) bestäms som vid aktivt skattebedrägeri (NJA 1984 s. 520). Beträffande brott enligt uppbördslagen 1953:272 § 81, se HD:s dom den 17 februari 1995.

Medverkan till vad som är ett skattebrott är enligt vad som ovan sagts ett brott, oberoende av antalet medverkansgärningar och oberoende av om skattebrottet i gärningsmannaskap delvis har förövats uppsåtligt och delvis av grov oaktsamhet (NJA 1963 s. 652, NJA 1974 s. 11). Medverkan genom en gärning till flera skattebrott är flera medverkansbrott (NJA 1958 s. 304). Ytterligare exempel på flera medverkansbrott ger NJA 1970 s. 367.

Kollektivdelikt. I några fall använder man sig av en förenklande lösning, som går ut på att alla gärningar under en viss tidsperiod konstituerar ett brott. Tidsperioden slutar med datum för delgivning av stämning, och den börjar med datum för det första tänkbara brottstillfälle, som ännu inte kan vara preskriberat. Brottstypen betraktas i sådant fall som kollektivdelikt. Alla gärningar, som faller under straffbudet i fråga och som har företagits under den angivna perioden, utgör alltså ett brott. Har någon blivit dömd för en sådan gärning, så har han blivit dömd för alla. Nytt åtal skall avvisas, även om det efter domen upptäcks att den som har dömts för en gärning under tidsperioden har förövat ytterligare gärningar, kanske hundratals (SvJT 1936 rf s. 63). Frikännande dom är däremot ej hinder för ny prövning av sådana gärningar, som ej åberopats i det mål som ledde till frikännande.

Kollektivdelikt anses föreligga vid brott såsom obehörig utövning av läkaryrket e.dyl. och olaga yrkesmässig trafik. Flera brott anses dock kunna äga rum, om ett påtagligt avbrott sker i verksamheten eller om den bedrivs på fast plats på flera orter.

Vid brott som består i att upprätthålla ett tillstånd (t.ex. vid otillåtet innehav av narkotika, vapen, sprängämne, gifter, osv.) eller underlåtenhet att upprätthålla ett tillstånd (t.ex. underlåtenhet att vidmakthålla trafikförsäkring) gör sig kollektivdeliktstanken också gällande, åtminstone i viss mån. Sålunda är t.ex. ett brott förövat vid oavbrutet innehav av narkotika, även om vad som innehas byts ut eller varierar. Det vore emellertid oriktigt att beteckna sådana straffbelagda innehav som kollektivdelikt. Det är knappast så, att åtal för nyupptäckt innehav alltid

utesluts därför att det redan finns en fällande dom avseende den relevanta tidsperioden.

Förefintliga rättsfall avser i huvudsak äldre rätt: NJA 1944 s. 57, 1948 s. 28, 1959 s. 408, SvJT 1960 rf s. 44 (obehörig utövning av läkar- eller tandläkaryrket), NJA 1949 s. 520, 1953 s. 688, 1953 s. 696, 1971 s. 545, 1974 s. 16, 1976 s. 85, 1978 s. 521, SvJT 1936 rf s. 63, 1964 rf s. 26 (olaga yrkesmässig trafik), NJA 1958 s. 302, 1964 s. 167, SvJT 1951 s. 273, 1953 rf s. 34, 1958 rf s. 81, 1959 rf s. 23 (olaga gårdfarihandel), SvJT 1966 rf s. 7, 1966 rf s. 20 (underlåtenhet att vidmakthålla trafikförsäkring).

Nu gällande motsvarande straffbestämmelser torde inte böra tolkas annorlunda. Se lagen 1984:542 om behörighet att utöva yrke inom hälso- och sjukvården m.m. § 10, yrkestrafiklagen 1988:263 § 21, lagen 1990:1183 om tillfällig försäljning § 11 st. 2 och trafikskadelagen 1975:1410 § 33. I det sistnämnda lagrummet sägs i st. 2: "Fortsätter den försäkringspliktige under tid då han står under åtal för förseelse som avses i första stycket att begå sådan förseelse, skall vad han gjort sig skyldig till före varje åtal anses som särskilt brott."

Se även SvJT 1971 rf s. 68 (ett stort antal offentliga tillställningar utan tillstånd under en viss tidsperiod bedöms som en förseelse mot allmänna ordningsstadgan). Brotten enligt ordningslagen 1993:1617 3:29 kan dock knappast betraktas som kollektivdelikt.

Kollektivdelikt föreligger inte heller vid t.ex. narkotikabrott i form av överlåtelse av narkotika (NJA 1971 s. 396), olovlig körning (NJA 1962 s. 525) eller olovlig försäljning av alkoholdrycker (jämför äldre rätt: SvJT 1960 rf s. 74).

Man kan utgå från att konstruktionen kollektivdelikt förekommer endast i specialstraffrätten. Det brottsbalksbrott som skulle passa bäst som kollektivdelikt är penningförfalskning (14:6). Brottsenheten bör bestämmas med ledning av vad som kan anses vara en tillverkning och därmed av en verksamhet under en viss period. Någon anledning att anse brottstypen vara kollektivdelikt finns dock inte.

Klassificeringen kollektivdelikt kan tänkas vara motiverad vid s.k. *persevererande brott*, dvs. brottstyper som efter sin natur är sådana att straffbudet överträds fortlöpande eller det vanliga är att en upprepning av det brottsliga handlandet äger rum. Vi kan här skilja mellan följande typer av fall:

(1) *Kontinuerliga brott*: brottsligheten består i att upprätthålla ett tillstånd eller en fast position. Ett godtyckligt uppdelande av tiden skulle resultera i lika många brott som tidsdelar. Detta är förhållandet bl.a. vid otillåtet innehav.

(2) *Brott som kännetecknas av repetition av viss aktivitet*: (a) "Drivande av verksamhet". Repetitionen är ibland så tät, att brottet är nästan kontinuerligt, men det kan likväl uppdelas i bestämda tidsenheter som var för sig innefattar en överträdelse av straffbudet. (b) "Intermittent brott". Repetitionerna kan vara åtskilda av större eller mindre intervaller. Om intervallet är ovanligt stort kan man överge kollektivdeliktstanken och anse flera brott vara begångna.

Begreppet kollektivdelikt komplicerar konkurrensläran i sådan mån att man måste sätta i fråga om det inte borde utrensas. Endast ett fåtal brottstyper tillhör klassen kollektivdelikt, och det är ingalunda klart vilka dessa är, utom de fyra som nämnts ovan. Den stela bindningen till en tidsperiod kan blockera en rimligt effektiv användning av straffrätts-systemet. Tillfälligheter avgör om upptäckt brottslighet kan beivras.

Att begreppet kollektivdelikt utmönstras medför inte att man inte kan bedöma t.ex. en enhetlig verksamhet eller ett kontinuerligt innehav som ett brott. Bland sedvanligt brukade kriterier finns ju också sådana som möjliggör att en i rum och tid sammanhängande verksamhet eller ett sammanhängande innehav av något bestämmer brottsenheten. Men bedömningar enligt sådana kriterier medger större flexibilitet än konstruktionen kollektivdelikt.

Seriebrottslighet vid förmögenhetsbrott. I SvJT 1970 rf s. 50 dömdes en kvinna till villkorlig dom för grov förskingring medelst urkundsförfalskning; rådhusrätten och två ledamöter av hovrätten ville döma till fängelse. Brottsligheten avsåg sammanlagt närmare 69 000 kr, varav den tilltalade själv hade tillägnat sig omkring 9 000 kr. Återstoden hade använts för att dölja tidigare förskingringar. Varje förskingring hade gällt smärre belopp — högst 500 kr — och brotten hade förövats under mer än fem års tid. Försvårande var att förskingringarna hade dolts genom förfalskningsåtgärder och vilseledande bokföring, och att en förtroendeställning hade missbrukats. Såvitt framgår av referatet talade åklagaren om brottsligheten såsom "gärningen", dvs. i singularis, medan dissidenterna i hovrätten använde pluralis. I övrigt framgår ingenting om hur många brott som ansetts vara förövade, eller om man överhuvudtaget tänkt på att de tidigaste brotten kunde vara preskri-

berade, därför att de inte vore att bedöma som grov förskingring. Refe-
ratet ger anledning till slutsatsen att minst 200 olika förskingringsbrott
hade förövats, och att alla (!) bedömdes som grov förskingring (men på-
följden blev alltså villkorlig dom).

Det kan naturligtvis också vara så att det inte finns några andra för-
svårande omständigheter än att brott har upprepats: varje brott ingår i
en serie av likartade brott. Man kan t.ex. jämföra att någon genom tio
stöldbrott stjal sammanlagt 1000 kr och att någon stjal samma belopp
vid ett tillfälle. Den förre har förövat tio brott och den senare ett. Skall
man då döma den förre för tio snatterier och den senare för en stöld?
Det torde inte vara ovanligt att i dylika fall båda döms för stöld, utan att
domslutet närmare motiveras. För att komma till detta resultat måste
man emellertid göra ett konstgrepp beträffande den förre: varje snatteri
rubriceras som stöld. Motiveringen härför kan endast vara att varje gär-
ning ingår i en serie av likartade brott. (T.ex. i NJA 1974 s. 88 bedöm-
des ett tillgrepp av byxor värda 75 kr som stöld, därför att brottet ingick
i en serie av likartade brott. Se även NJA 1984 s. 889.)

Vid bedrägeri genom försäljning av lotter från en tombola som
”spätts ut” med extra nitlotter (NJA 1947 s. 674) eller under angivande
av felaktigt syfte med lotteriet (NJA 1964 s. 268) kan varje bedrägeri-
brott — mot envar lottköpare — avse ett obetydligt belopp, men den
sammanlagda vinsten för bedragaren kan bli mycket stor. I samman-
hanget kan nämnas att enligt motiven kan ett (!) bedrägeri anses vara av
särskilt farlig art, därför att det riktar sig mot allmänheten eller eljest
mot en större personkrets.

Av exemplen framgår att reglerna om brottsenhet ibland leder till
egendomliga resultat. För allmänhet och domstolar är det väsentliga, att
ett visst brottsligt förfarande kan mötas med en adekvat brottspåföljd,
och det är då av mindre intresse hur många brott som har förövats. Men
det är givetvis otillfredsställande att detta mål nås på uppenbart konstlad
väg eller helt enkelt genom att man struntar i konkurrenslärens regler
om brottsenhet.

Tendensen hos domstolar och åklagare att se vissa typer av för-
mogenhetsbrott under en viss period såsom en helhet är både förståelig
och rimlig. Man undviker vid en sådan bedömning bl.a. rabatteffekter,
som kan uppkomma när brottslighet sprids ut. I bedrägerifall av exemp-
lifierad art undviker man högst olyckliga konsekvenser av att konkur-
rensreglerna inte passar för alla typer av fall.

Det som inte är rimligt är, att antalet förövade brott förblir oförändrat — ehuru det normalt inte kommer till uttryck i domen — vid uppflyttning i en adekvat svårhetsgrad. En serie på 200 förskingringar om 500 kr bör man inte uppfatta som 200 grova brott, och det torde inte heller de göra, som finner förfarandet böra rubriceras som grov förskingring. Det räcker med att man dömer för ett brott. Konkurrensläran borde därför justeras så att möjlighet ges att i vissa fall döma för ett brott — eller såsom för ett brott — i högre svårhetsgrad, när i verkligheten flera brott har förövats under en viss tidsperiod. Detta kan dock knappast ske utan lagstiftning. Den närmare utformningen av en sådan regel måste nämligen sättas i relation till följdverkningar vad gäller straffmaximum, straffprocessuella tvångsmedel, bedömningen av försöks- eller förberedelsehandlingar, rubricering vid medverkan och utgångspunkt för beräkning av preskriptionstid.

10.3 Medbesträffade gärningar

Har någon förövat flera brott — vanligen efter varandra — kan han dömas för flera brott (*brottskonkurrens*), men det är också möjligt att han ändå skall dömas för bara ett brott (*lagkonkurrens*). När mer än två brott är förövade, blir utfallet rätt ofta en kombination av brottskonkurrens och lagkonkurrens. I alla fall av verklig konkurrens ställs domaren alltså inför valet mellan att döma för alla begångna brott eller att låta något eller några konsumeras av ett annat brott. En presumtion råder dock för att lösningen brottskonkurrens är den riktiga.

Det synes vara enklast att använda termen *konsumtion* inte bara när en brottstyp har företrädde framför en annan, utan även när ett konkret brott konkurrerar ut ett annat konkret brott.

Särskilt i en del fall där gärningsmannen har begått flera brott efter varandra är det rimligast att anse att bestraffningen för ett av brotten också avser de övriga. Så är fallet, när de förövade brotten står i sakligt samband med varandra och det är vanligt och normalt att sådana brott följer på varandra. Ett typexempel är häleri, som utförs av samma person som har förövat förbrottet. Visserligen är t.ex. stöld förövad redan vid tillgreppet, men det vore orimligt att döma tjuven för häleri för varje därefter med det stulna företagen befattning, som uppfyller hälerirekvisiten. Vid en serie av hälerigärningar gäller detsamma. Det går i praktiken inte att räkna ut hur många "befattningar" som har tagits med

en sak, och det är från straffvärdessynpunkt tämligen likgiltigt hur många de är. I fall av denna typ har man stannat för den förenklade lösningen lagkonkurrens. Av exemplen framgår att en lagkonkurrens kan vara både likartad och olikartad.

Ytterligare ett exempel är följande. Den som på annans mark hugger ner ett träd gör sig i regel skyldig till egenmäktigt förfarande. Tillgriper han därefter det löshuggna trädet med uppsåt att tillägna sig det, begår han stöld. Tillägnelse av trädet, t.ex. i form av försäljning, kan rubriceras som häleri, men också som olovligt förfogande. Det är inte svårt att utöka serien av brottsliga handlingar. När gärningsmannen är densamme och brottsobjektet detsamma saknas emellertid anledning att döma för mer än ett brott: stöld.

Vid den här typen av lagkonkurrens brukar man tala om *straffria* för-, sido- och efterhandlingar, men det är mer träffande att på sätt som numera är brukligt i tysk doktrin tala om *medbestraffade* för-, sido- och efterhandlingar. Den vägledande synpunkten är att reaktionen för det bestraffade brottet skall kunna avse även det eller de övriga, eftersom detta eller dessa brott är ett mindre påtagligt uttryck för "samma" brottsliga aktivitet, som väsentligen kommer till uttryck i det bestraffade brottet. De övriga är såsom främst förberedelsegärningar eller naturligt konsekventa följdgärningar närmast att betrakta som omständigheter kring det viktigaste brottet i serien. De kan därför påverka straffmätningen inom skalan för det sistnämnda eller föranleda att gärningen placeras i en högre svårhetsgrad.

Redan terminologien — "medbestraffad" gärning — ger en fingervisning om varför lösningen lagkonkurrens är motiverad. Ett brott kan vara sådant att det vid sidan av ett annat brott inte nämnvärt påverkar det sammanlagda straffvärdet hos ett brottsligt förfarande. T.ex. den som straffas för stöld straffas för sitt uppsåt att tillägna sig annans egendom och sitt uppsåt att ta något i besittning. Den omständigheten, att stölden i det enskilda fallet har föregåtts av ett egenmäktigt förfarande och har följts av ett häleri rörande samma egendom, förhöjer inte straffvärdet hos förfarandet. (En annan sak är att förmildrande omständigheter ibland kan föreligga, när det för en stöld karakteristiska uppsåtet inte fullföljts, t.ex. vid frivilligt tillbakaträdande genom att återställa egendomen; se även BrB 29:5 st. 1 p. 1.)

För att det skall aktualiseras att anse vissa brott som medbestraffade krävs ett visst organiskt *samband mellan brotten*. De bör hållas samman

av en gemensam faktor, t.ex. utgöra led i samma brottsplan eller ha samma angreppsobjekt. Vid förmögenhetsbrotten finns ofta en anknytning till viss bestämd egendom. Brott som syftar till att säkerställa bytet efter en fullbordad förmögenhetskränkning är i regel att anse som medbesträffade efterhandlingar.

Vid olikartad konkurrens bör vidare krävas, att de aktuella straffbestämmelserna har likartade skyddsintressen, *eller* att det är så normalt att brotten begås i förening, att man kan förutsätta, att straffvärdet hos det viktigaste brottet inte påtagligt påverkas av att också det eller de andra begås, *eller* att en förhöjning i straffvärde utan problem generellt kan beaktas vid straffmätning i anledning av det viktigaste brottet. Detta innebär att de olika brottens straffskalor har betydelse för bedömningen. Men det är inte alltid så, att det brott som kan bestraffas strängast konsumerar de övriga. Det kan tänkas att skillnaden i konkret straffvärde mellan de olika brotten är så stor, att ett brott är uppenbart grövre än de övriga, trots att straffskalan är svårare vid ett annat brott.

När ett brott är att anse som medbesträffat, är antingen "gränsstraffvärdet" hos detta försumbart eller också framstår det som mest praktiskt, på grund av att kombinationen är vanlig, att beakta det i samband med bestraffningen av ett annat brott. Särskild bestraffning av det medbesträffade brottet framstår därför som obehövlig och skulle ibland närmast innebära en orättvis dubbelbesträffning.

Det skall understrykas, att det förhållandet att en gärning anses vara medstraffad och sålunda inte medför särskilt ansvar inte utesluter att sådant ansvar aktualiseras, om ansvar för det regelmässigt dominerande brottet inte kommer i fråga på grund av preskription. Frågan har särskild aktualitet vid kombinationer såsom förfalskning—brukande av det förfälskade, osant intygande—brukande av osann urkund, och varusmuggling—olovlig befattning med smuggelgods (NJA 1953 s. 630). En förutsättning för en sådan "upplösning" av lagkonkurrens är givetvis att mer än ett brott är förövat (verklig konkurrens).

Vid bedömningen av processuella rättskraftsfrågor kan finnas anledning att ta ledning av straffrättsliga konkurrensbedömningar så att — om lagkonkurrens är den valda lösningen — brotten bör anses utgöra en enhet på det sättet, att man inte kan väcka nytt åtal för ett brott i serien, sedan gärningsmannen dömts för något av dem (oberoende av om detta är det viktigaste). Har någon dömts för häleri, skall således talan om att han skall dömas för stöld rörande samma sak avvisas. I stället blir i

princip resningsreglerna tillämpliga (se NJA 1966 s. 12, 1966 s. 340; motsatt ståndpunkt ligger bakom SvJT 1955 rf s. 66, 67 och 68; numera har stöldbrott och häleribrott samma straffskalor). Motsvarande gäller givetvis om konkurrensen är skenbar. Se även NJA 1955 s. 574 (XI B) och 1974 s. 58 (avseende relationen bedrägeri-häleri).

10.4 Exempel på lagkonkurrens och brottskonkurrens

I detta avsnitt ges en rad exempel till förtydligande av när lagkonkurrens kan vara den accepterade eller i vart fall motiverade lösningen. För ytterligare exempel hänvisas till 10.5 (särskilt vad gäller förhållandet mellan bedrägeribrott och förfalskningsbrott eller brott enligt BrB kap. 15). Utan att det särskilt framhävs, förutsätts att det krav på *samband mellan brotten* som nämnts i 10.3 är uppfyllt.

Man kan inte alltid vara säker på om en vald lösning avser verklig konkurrens, eller om en lagkonkurrensbedömning härrör från att konkurrensen setts som skenbar. Såsom nämnts i 10.1 finns det dock anledning att anse att konkurrensen alltid är verklig vid olikartad konkurrens, utom när fråga är om tillämpning av regler om konkurrens mellan brottstyper (regelkonkurrens). Och i regel är det väsentliga till sist hurvida en person skall dömas för ett brott, inte att han teoretiskt sett har gjort sig skyldig till brottet.

Genomgående gäller att ett konsumerat brott kan påverka *svårhetsbedömningen* av det konsumerande brottet. Exempelvis en besittningsrubbning som skett med våld eller hot kan betecknas som grovt egenmäktigt förfarande. Många av de exempel som nämns nedan i 10.5 rör denna fråga.

I

Handlingsbrott konsumerar efterföljande underlåtenhetsbrott, utom då blott det sistnämnda är uppsåtligt.

Ansvar för förberedelse eller stämpling kommer inte i fråga, om gärningsmannen kan dömas för försök eller fullbordat brott (se 23:2), såvida inte förberedelsen eller stämplingen avser också annat brott än det som har fullbordats eller nått försöksstadiet; NJA 1985 s. 662, RH 1990:76. (Det har därvid ingen betydelse, om förberedelsen består i *en*

gärning, t.ex. att anskaffa en pistol för att skjuta flera personer.) Jämför HovR i NJA 1988 B 1.

Vid stämpling och förberedelse till ett visst brott konsumeras stämplingen.

Förberedelse konsumerar inte efterföljande fullbordat oaktsamhetsbrott (för t.ex. förberedelse till mord och vållande till annans död döms i brottskonkurrens).

Enligt BrB 23:4 kan den som är gärningsman inte dömas för medverkan till samma brott. På motsvarande sätt konsumeras medverkan till medverkan av medverkan (NJA 1947 s. 353: A döms enbart för anstiftan till mened, ehuru han även begått anstiftan till anstiftan till mened).

II

Mord konsumerar annat brott som begås i samband därmed, såsom grovt rån eller grov våldtäkt.

Grov misshandel konsumeras av grovt rån eller grov våldtäkt som förövas genom misshandeln.

I NJA 1991 s. 56 finns exempel på brottskonkurrens mellan grov misshandel och efterföljande vållande till annans död.

Om någon framkallar fara för annan (3:9) och därigenom dödar eller skadar någon så att annat brott enligt BrB kap. 3 begås, så konsumeras det förstnämnda brottet, även om faran riktas mot fler personer. Bara ett farebrott är begånget, och detta riktar sig också mot den som skadas. Jämför NJA 1981 s. 1135. Detsamma gäller om t.ex. ett mord eller en misshandel utförs så att gärningen innefattar fara för annan.

Brott enligt lagen 1988:254 om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål § 4 bör generellt konsumeras av anslutande brottsbalksbrott, om innehavet kan beaktas vid brottsrubricering eller påföljdsbestämning. Jämför NJA 1994 s. 500.

Om vid människorov uppsåtet att skada, öva utpressning, osv. fullföljs, döms särskilt för det sålunda utförda brottet (våldtäkt, utpressning, osv.). Se t.ex. RH 1982:10, 1983:104; i SvJT 1975 rf s. 7 framgår ej klart av referatet om man har valt modellen lagkonkurrens med citering i stället för brottskonkurrens. Det skall observeras att ansvar för rån i regel är uteslutet i kidnappningsfall, eftersom ett eventuellt rån tvång riktar sig mot den bortrövade och inte mot den som utsätts för utpressning.

Olaga frihetsberövande konsumerar ringa fall av olaga tvång eller olaga hot. Även motvärnsfallet av egenmäktigt förfarande konsumerar sådana brott.

I RH 1990:75 dömdes för olaga frihetsberövande, misshandel, olaga tvång och egenmäktigt förfarande (tillgrepp).

Om vid olaga hot hotet förverkligas har man att ta ställning till om olaga hot skall anses utgöra en medbestraffad förhandling. Om hotet framstår som en helt fristående gärning (klart skild tidsmässigt och oftast även rumsmässigt) döms för båda brotten. Detsamma gäller om hotet avser en grövre gärning än den som sedan förverkligats (NJA 1971 B 1: mordhot och misshandel). Se även NJA 1994 s. 500.

I NJA 1990 s. 776 dömdes för misshandel och olaga hot i brottskonkurrens, när hotelserna hade framförts efter misshandeln. Se även NJA 1991 s. 83.

(Grovt) hemfridsbrott konsumerar ofredande (utom grövre fall); RH 1987:120.

Föregående hemfridsbrott torde konsumeras av (försök till) mord, dråp eller grov misshandel. Man kan låta hemfridsbrottet utgöra en omständighet att beakta vid klassificeringen av ett våldsbrott i fråga om svårhetsgrad. I RH 1994:49 dömdes för misshandel och grovt hemfridsbrott.

I NJA 1980 s. 725 synes olaga tvång till haschrökning ha konsumerats av våldtäkt genom hot; det är i vart fall oklart om gärningen har utgjort ett led i våldtäktstvánget.

Brottskonkurrens råder mellan barnpornografibrott och brott enligt BrB kap. 6.

När koppleri bedöms som grovt på grund av hänsynslöst utnyttjande, konsumeras sådan misshandel eller sådant tvång eller hot som konstituerar hänsynslösheten, om den kan beaktas på ett adekvat sätt. Annars bör dömas i brottskonkurrens.

III

Tillgreppsbrott konsumerar efterföljande skadegörelse avseende det tagna (NJA 1965 B 34), utom när tillgreppet skett i avsikt att återställa saken (brottskonkurrens) eller tillgreppet framstår som relativt obetydligt i sammanhanget (grov skadegörelse konsumerar egenmäktigt förfarande). Vid tillgrepp av fortskaffningsmedel bör dömas i brottskon-

kurrens med grov skadegörelse (RH 1994:40). Se även NJA 1984 s. 751.

Skadegörelse som är ringa (åverkan enligt 12:2 st. 1) och uppkommer i samband med åverkan i form av tillgrepp av naturalster (12:2 st. 2) konsumeras av det senare brottet.

Stöld eller tillgrepp av fortskaffningsmedel konsumerar skadegörelse av annat än det tagna (i samband med stölden), utom när skadegörelsen är grov (brottskonkurrens eller — om stöldbrottet är obetydligt — lagkonkurrens med konsumtion av snatteri). Se NJA 1967 s. 93, och även NJA 1944 s. 277.

Tillgreppsbrott konsumerar olovligt brukande av det tagna. Brukandet kan påverka placeringen i svårhetsgrad.

Stöld konsumerar egenmäktigt förfarande (motvärnsfallet) som sker på bar gärning (stölden bedöms som grov stöld eller rån). Sker det egenmäktiga förfarandet på färsk, men inte bar gärning, blir lösningen brottskonkurrens.

Grov stöld av vapen, gift, etc. i brottsligt syfte konsumerar inte förberedelse till annat brott.

Stöld (eller försök därtill) konsumerar brott som begås genom inbrott, t.ex. skadegörelse, hemfridsbrott, eller egenmäktigt förfarande. Ofta leder sådana brott till att stölden bedöms som grov. Se t.ex. NJA 1976 s. 414, 1979 s. 517, 1981 s. 523, 1982 s. 102, 1986 s. 663. Motsvarande gäller inbrott i samband med tillgrepp av fortskaffningsmedel (NJA 1980 s. 191, 1984 s. 751).

Tillgreppsbrottet egenmäktigt förfarande (eller självtäkt) torde inte konsumera motvärnsfallet av egenmäktigt förfarande, åtminstone inte om ettdera brottet är grovt.

Skadegörelse kan ibland konsumera egenmäktigt förfarande; skadegörelsen måste då framstå som det väsentliga i sammanhanget (i NJA 1951 s. 555 konsumerades påtaglig skadegörelse av grovt egenmäktigt förfarande). Motvärnsfallet av egenmäktigt förfarande konsumerar åverkan av saken, men knappast svårare skadegörelse.

I NJA 1967 s. 93 gjorde gärningsmännen sig skyldiga till följande: inbrott hos en familj, utövande av råntvång, tillgrepp av nycklar till postkontor och dess bankvalv, avklippning av telefonledningar, tillgrepp av saker värda 3 000 kr, vilka gärningar åtföljdes av inbrott i postkontoret och i 22 kassafack, varvid värden för 29 000 kr stals. Man dömde gärningsmännen för ett enda brott: grovt rån. Brottsliga handlingar,

som saknar direkt anknytning till råndefinitionen, kan således konsumeras och eventuellt påverka placeringen i svårhetsgrad.

Tillgrepp av fortskaffningsmedel, egenmäktigt förfarande, och olovligt brukande konsumerar snatteri, åverkan, olovligt förfogande, eller undandräkt, om tillägnelsen är sådan att den utgör en naturlig del i ett brukande. Se t.ex. NJA 1944 s. 644 (tillgrepp av bil konsumerar snatteri av bilkol) och 1946 s. 524. I NJA 1987 s. 520 synes olovligt brukande av sängkläder och snatteri av ved ha ansetts konsumeras av hemfridsbrott och skadegörelse.

Olovligt brukande av bil konsumerar snatteri av bensin. Motsvarande gäller för t.ex. tillägnelse av gräs vid olovligt brukande av fastighet genom utsläpp av kreatur. Konkurrensen kan vara skenbar vid tillägnelse genom olovligt brukande enligt 10:7 st. 2.

Egenmäktigt förfarande som avses i 8:11 st. 2 konsumerar olovligt brukande; konkurrensen kan vara skenbar.

Tillgreppsbrottet egenmäktigt förfarande konsumerar inte efterföljande olovligt förfogande, utom när tillgreppet sker med tillägnelseuppsåt. Se NJA 1966 B 15, RH 1980:74; jämför NJA 1969 s. 340 och SvJT 1970 rf s. 10, vari tillgreppsbrott ej var begånget. I NJA 1980 s. 191 dömdes för både tillgrepp av fortskaffningsmedel och efterföljande stöld från det tillgripna fordonet; den rätta rubriceringen av den sistnämnda gärningen är olovligt förfogande.

Stöld eller bedrägeri konsumerar efterföljande olovligt förfogande. Enligt NJA 1986 s. 350 har det ingen betydelse att ett bedrägeri och ett olovligt förfogande drabbar skilda målsägande.

I NJA 1981 s. 426 dömdes för stöld och föregivande av allmän ställning i brottskonkurrens.

Stöld konsumerar inte efterföljande behörighetsmissbruk med pantkvitton avseende saken (SvJT 1946 rf s. 44).

Tillgrepp av checkblanketter (egenmäktigt förfarande) torde enligt praxis inte konsumeras av efterföljande grovt bedrägeri medelst urkunds förfalskning (NJA 1965 s. 58); se även NJA 1958 B 16. Lagkonkurrens framstår som en mer systemkonsekvent lösning.

Tillgreppsbrott (även försök) konsumerar i samband därmed förövat hemfridsbrott eller olaga intrång (NJA 1967 s. 93); detsamma gäller annat egenmäktigt förfarande.

I de fall skadegörelsen konsumerar brott enligt BrB kap. 8 (se ovan), bör skadegörelsen även konsumera hemfridsbrott och olaga intrång.

Egenmäktigt förfarande konsumerar våldsbrott, som inte är svårare än ringa misshandel; vid motvärnsfallet av egenmäktigt förfarande konsumeras dock även normalfall av misshandel och likvärdiga brott.

Tillgrepp av fortskaffningsmedel konsumerar våld och tvång som kan beaktas inom ramen för straffskalan för grovt brott.

Grovt rån konsumerar vållande till kroppsskada eller vållande till annans död. Om gärningsmannen döms för vanligt rån torde brottskonkurrens råda.

Misshandel och en efterföljande stöld bedöms som två skilda brott i brottskonkurrens, om stölduppsåt saknas vid misshandeln (NJA 1975 s. 768).

Olovligt förfogande konsumerar föregående och efterföljande olovligt brukande av samma sak, ävensom fyndförseelse. Mellan fyndförseelse och olovligt brukande av fyndet råder däremot brottskonkurrens.

Förbrott konsumerar häleri avseende samma egendom eller värden (SvJT 1964 rf s. 33). Detta gäller samtliga punkter i 9:6. Ett vinningshäleri bör konsumera ett föregående fordringshäleri.

Medverkan till förbrott konsumerar häleri (eller medverkan därtill) avseende samma egendom eller värden, såvida inte häleriet framstår som den klart dominerande gärningen (se NJA 1943 s. 590 (äldre rätt) och SvJT 1972 rf s. 41). Jämför RH 1988:33, där det dessutom felaktigt dömdes för sakhäleri.

Vid upprepade hälerigärningar avseende samma sak bör den första konsumera de efterföljande. Dock bör häleriförseelse konsumeras av efterföljande häleri (jämför NJA 1945 s. 387). NJA 1984 s. 564 är närmast förenligt med att konkurrensen är verklig (preskriptionstid räknas dock från den första handling som utgör fullbordat häleri).

Bedrägeri konsumerar efterföljande olovligt brukande (se NJA 1947 s. 658 (minoriteten)). Motsvarande gäller för utpressning och ocker i konkurrens med olovligt brukande.

Avtalsbedrägeri konsumerar uppfyllelsebedrägeri (NJA 1944 s. 402, jämför NJA 1954 s. 393). Motsvarande gäller för utpressning och ocker. (Har avtalsbedrägeri preskriberats, kan inte dömas för uppfyllelsebedrägeri. Annars kan det vara praktiskt att låta ett åtal omfatta endast uppfyllelsebedrägeri, eftersom förmögenhetsöverföringen kan enklast konstateras vid detta — såvida inte det bakomliggande avtalet påverkar skadebedömningen.)

(Försök till) bedrägeri konsumerar föregående svindleri (NJA 1954 s. 393, se även NJA 1994 s. 336). Om en konkurrens mellan svindleri och bedrägeri är verklig, dvs. inte beror på regelkonkurrens, bör dock dömas för båda brotten i brottskonkurrens.

För stöld och efterföljande bedrägeri rörande saken döms i brottskonkurrens, förutsatt att bedrägeriet avser annat än ägarförhållandet; se NJA 1982 s. 645 (i RH 1981:138 borde nog inte ha dömts för två skilda brott).

För svindleri och bokföringsbrott döms i brottskonkurrens. Detsamma gäller kombinationen av urkunds förfalskning och bokföringsbrott.

Ockerpantning konsumeras av efterföljande (försök till) utpressning.

Ockerpantning torde konsumera anstiftan till urkunds förfalskning eller osant intygande (skäl för motsatt lösning kan dock anföras).

Ockerpantning konsumeras inte av ocker (jämför NJA 1975 s. 131).

Fullbordat brott enligt 11:1 st. 2 konsumerar föregående försök till brott enligt 11:1 st. 1. Om det efterföljande brottet är att bedöma enligt 11:3 st. 2, bör nog brottskonkurrens råda.

Mannamån mot borgenärer konsumeras inte av bedrägeri mot borgenärerna.

Skadegörelse konsumeras av uppsåtligt brott enligt BrB kap. 13; konkurrensen kan vara skenbar. Med allmänfarlig vårdslöshet och andra oaktsamhetsbrott råder brottskonkurrens.

Egenmäktigt förfarande konsumeras av undertryckande av urkund (SvJT 1966 rf s. 49).

Förgripelse mot tjänsteman konsumerar åverkan och skadegörelse, men ej grov skadegörelse; konkurrensen är vid lagkonkurrens skenbar.

Häleri ansågs i SvJT 1965 rf s. 22 konsumera missbruk av urkund.

Häleri konsumerar skyddande av brottsling (undantagsvis är dock särskilt ansvar motiverat, därför att samband mellan gärningarna saknas), men knappast bevisförvanskning.

En fordringsförskingring som följer på en sakförskingring betraktas som en medbestraffad efterhandling.

En fordringsförskingring konsumerar ett föregående olovligt förfogande (NJA 1984 s. 520).

IV

Mordbrand eller allmänfarlig ödeläggelse, som har sabotagekaraktär, är i regel att bedöma som grovt brott. Konkurrensen är dock i huvudsak skenbar.

Mordbrand konsumerar inte efterföljande bedrägeri mot försäkringsgivare (NJA 1959 s. 150); ej heller konsumeras brott enligt BrB 9:11 st. 2.

Kapning konsumerar sådant sabotage som nämns i 13:5a st. 2; placeringen i svårhetsgrad kan påverkas.

Brottskonkurrens råder mellan förgöring och brott enligt BrB kap. 3, utom 3:9.

Förfalskningsbrott konsumerar efterföljande brott enligt BrB 14:9. I NJA 1983 s. 786 avsåg åtalet enbart brukandet, inte den föregående erkända förfalskningen. Se även NJA 1986 s. 550 (märkesförfalskning konsumerar efterföljande brukande som straffbelagts i specialstraffrätten).

Vid konkurrens mellan medverkan till förfalskningsbrott och brott enligt 14:9 konsumeras det förstnämnda brottet, i vart fall om det senare framstår som allvarligare.

Vid signaturförfalskning döms även för brott enligt lagen 1960:429 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk § 53, om konkurrensen inte är skenbar.

Brottskonkurrens råder mellan (medverkan till) bedrägeri och olaga spridande av efterbildning.

Bevisförvanskning konsumeras undantagsvis av annat brott. Så kan vara fallet, när gärningsmannen har handlat väsentligen för att skydda sig själv eller en medbrottsling, eller när det brott, för vilket den oskyldige riskerat att bli fälld, är relativt obetydligt i jämförelse med det brott som föranlett bevisförvanskningen.

Bevisförvanskning konsumerar skyddande av brottsling.

Brukande av osann urkund konsumeras av osann försäkran eller osant intygande, men förhållandet till vårdslös försäkran är oklart (skäl talar för att låta brukande av osann urkund konsumera vårdlös försäkran).

Brukande av osann urkund konsumerar (i regel) medverkan till osann försäkran eller till osant intygande (även anstiftan).

I NJA 1993 s. 687 dömde HovR i brottskonkurrens för osant intygande och medhjälp till bokföringsbrott (enligt HD var det förstnämnda brottet preskriberat).

Urkundsförfalskning eller brott enligt BrB 14:9 konsumerar brukande av osann urkund (beträffande samma urkund).

Missbruk av urkund har i praxis inte ansetts konsumeras av osant intygande (NJA 1966 B 7); lösningen är diskutabel.

Osant intygande bör inte konsumeras av föregivande av allmän ställning eller föregivande av ställning som advokat.

Urkundsförfalskning konsumerar inte falsk tillvitelse (se t.ex. NJA 1966 s. 299).

Osant intygande konsumerar inte falsk tillvitelse.

Urkundsförfalskning eller osant intygande bör inte konsumera eller konsumeras av svikande av försvarsplikt.

Den som fälls för brott enligt 15:5-7 skall inte därjämte dömas för förtal. Detta hindrar naturligtvis inte att också förtal kan föreligga på annan grund, t.ex. genom att en beskyllning upprepas i ett annat sammanhang. Brottsskonkurrens kan föreligga också när den, som förövat förtal och åtalats därför, rekonventionsvis väcker åtal för att bevisa att han inte har förövat förtal. Dessutom kan en angivelse, osv. innehålla kränkande uppgifter i andra hänseenden än de som hänger samman med den fråga, som aktualiseras enligt 15:5-7. I detta fall bör dock lagkonkurrens råda.

Om någon i samband med brott enligt 15:5-7 också gör sig skyldig till bevisförvanskning eller förfalskningsbrott eller brott enligt 15:10-11, så döms i brottsskonkurrens (se t.ex. NJA 1962 s. 328).

V

Vid våldsamt upplopp döms i princip särskilt för brott enligt BrB kap. 3, 4, 12, 13 eller 17, men brott som blott innefattar att ringa eller ingen skada har åstadkommit konsumeras. SvJT 1973 rf s. 31 ger exempel på brottsskonkurrens mellan 17:1 och 16:2.

Motsvarande gäller vid myteri enligt 16:6 eller sjömanslagen 1973:282 §§ 68 och 73.

Brott enligt 16:1-3 konsumerar brott enligt ordningslagen 1993:1617 2:29.

Vid konkurrens mellan uppvigling och anstiftan döms för båda brotten. Vid konkurrens mellan uppvigling och stämpling döms i regel för båda brotten, men stämplingen konsumeras, när dess straffskala är lindrigare än straffskalan för uppvigling.

Brottskonkurrens råder mellan hets mot folkgrupp och något av brotten i 16:10a-10c eller 16:12. Detsamma gäller vid konkurrens mellan otillåtet förfarande med pornografisk bild och brott enligt 16:10a eller 16:10b.

Bedrägeri konsumerar inte brott enligt lotterilagen 1982:1011 § 28 (NJA 1947 s. 674, 1964 s. 268).

Våld mot tjänsteman bör konsumera omedelbart föregående hot, som förverkligas i våldet (NJA 1932 s. 668). I övrigt döms för båda brotten. I NJA 1984 s. 898 var fråga om hot som uttalades efter våldet.

När konkurrens mellan 17:1 och 17:2 inte är skenbar på grund av regelkonkurrens, döms för båda brotten. Detsamma gäller vid sådan konkurrens mellan 17:1 eller 2 och 17:4 (NJA 1954 s. 529, 1969 B 28, 1984 s. 898, jämför NJA 1936 s. 415). I praxis avstås dock ofta åtal för våldsam motstånd i kombination med våld mot tjänsteman.

Vid konkurrens mellan brott enligt 17:1-2 och brott enligt BrB kap. 3 eller 4 konsumeras det senare, såvida inte straffskalan är strängare för det sistnämnda brottet. Sålunda skall dömas för t.ex. våld eller hot mot tjänsteman i brottskonkurrens med grov misshandel, olaga frihetsberövande eller grovt olaga tvång. Motsvarande gäller vid förgripelse mot tjänsteman; se t.ex. NJA 1969 s. 17 (17:2 och 4:4 st. 1 i lagkonkurrens). Sålunda döms särskilt också för grov skadegörelse eller mordbrand (jämför NJA 1978 s. 77). Här bör dock även dömas i brottskonkurrens med t.ex. stöld, trots att dess maximistraff är lägre, eftersom stöld är en otypisk hämndåtgärd. Förövas utpressning döms alltid särskilt därför. Detsamma gäller när brott mot tredje person (t.ex. misshandel mot anhörig) är ett medel att förgripa sig mot tjänsteman.

Om vid våld mot tjänsteman en grov misshandel inte fullbordas, bör dömas för försök till grov misshandel och våld mot tjänsteman, inte dessutom för försök till våld mot tjänsteman; mer än ett 17:1-brott kan inte vara förövat i detta läge.

Vid brott enligt 17:8 st. 2 eller 17:10 gäller samma principer som för brott enligt 17:1-2. I vart fall grovt otillbörligt verkande vid röstning bör konsumera anslutande brott enligt BrB kap. 14 eller 15, om det sistnämnda kan beaktas på ett adekvat sätt.

Utövas tvång eller våld mot enskild i samband med brott mot rösthemlighet, döms särskilt för det förstnämnda brottet, såvida det inte är bagatellartat.

Förövas bedrägeri i samband med egenmäktighet vid förhandling med främmande makt (19:4) döms för båda brotten.

Om bestickning innefattar bedrägeri eller ocker, så döms i brottskonkurrens.

Bestickning konsumerar inte anstiftan eller annan medverkan till brott som den mutade förövar (t.ex. trolöshet mot huvudman, tjänstefel eller brott mot tystnadsplikt), bortsett från mutbrott (men här är konkurrensen skenbar).

Mutbrott konsumerar inte efterföljande brott som den mutade förövar.

Mutbrott konsumerar medverkan till bestickning, men konkurrensen är skenbar.

Konkurrens mellan otillbörligt verkande vid röstning och förfalskning bör bedömas på sätt som svarar mot bedömningen av konkurrens mellan bedrägeri och förfalskning (se 10.5 nedan).

Skyddande av brottsling torde konsumeras av brott enligt BrB kap. 14-15. Vid verklig konkurrens mellan skyddande av brottsling och häleri-
brott bör dömas i brottskonkurrens; detsamma gäller relationen 17:11–17:12 (vanligen är i hithörande fall konkurrensen skenbar på grund av regelkonkurrens).

Medverkan till förbrott konsumerar i regel skyddande av brottsling, men ibland är den senare gärningen så helt fristående att särskilt ansvar är påkallat.

VI

Brottskonkurrens råder mellan brott enligt SBL §§ 7-9 och brott enligt uppbördslagen 1953:272 § 81 (NJA 1977 s. 225, 1981 s. 1014, 1983 s. 553, RH 1983:51).

Varusmuggling konsumerar efterföljande olovlig befattningsmed
smuggelgods (VSL § 6). Medverkan till varusmuggling konsumerar normalt brott enligt VSL § 6.

Vid konkurrens mellan narkotikabrott och stöld, annat tillgreppsbrott, bedrägeri, förskingring, osv., eller anstiftan till osant intygande eller brott enligt läkemedelslagen 1992:859 § 26 st. 3 eller 4 döms i brottskonkurrens. Undantag bör kanske göras för narkotikabrott som består i förvärv i överlåtelsesyfte, om konkurrensen beror på regelkonkurrens.

Brottskonkurrens råder mellan brott enligt läkemedelslagen och brott enligt lagstiftningen om behörig utövning av något yrke inom hälso- och sjukvården.

Narkotikabrott konsumerar häleribrott eller ocker avseende samma föremål.

Spridande av gift konsumerar inte och konsumeras inte av narkotikabrott.

Vid konkurrens mellan narkotikabrott och (försök till) varusmuggling av narkotika döms i princip för båda brotten. Man kan dock tycka att narkotikabrott som består i innehav borde konsumeras av (försök till) varusmuggling av samma narkotika. Rättspraxis är inte entydig. Se t.ex. NJA 1971 s. 121, 1974 s. 108, 1978 s. 715, 1985 s. 726, 1994 s. 374, RH 1980:91, 1984:119, 1985:149, 1985:150, 1985:173.

VSL § 6 har i äldre praxis tillämpats i brottskonkurrens med brott enligt NSL (även vid ansvar för innehav); NJA 1970 B 36, SvJT 1971 rf s. 14. Med nuvarande straffskalor för narkotikabrott bör olovlig befattning med smuggelgods konsumeras, särskilt som nästan alla narkotikabrott avser smugglad narkotika.

Narkotikabrott i form av innehav av ett visst parti narkotika kan konsumeras av narkotikabrott i form av överlåtelse av en del av partiet. Rättspraxis är något oklar; se t.ex. NJA 1969 s. 113, 1971 s. 396, 1974 s. 108, 1977 s. 343 och 1980 s. 237. En förutsättning torde vara att överlåtelsen är det klart dominerande brottet. I NJA 1989 s. 837 dömdes för två brott (försäljning och innehav). Motsvarande borde kunna gälla relationen framställning—överlåtelse.

Skadegörelse konsumerar vårdslöshet i trafik i den mån skadegörelsen så att säga uttömmar vårdslösheten (t.ex. vid avsiktlig påkörning av en bil med en annan bil). Innebär skadegörelsen ett risktagande i förhållande till en annan trafikolycka konsumeras alltså inte brott enligt TBL § 1.

Motsvarande gäller vid konkurrens mellan vårdslöshet i trafik och brott enligt BrB 3:1-6. Beträffande konkurrens med framkallande av fara för annan är läget oklart, men enklast är att ge TBL § 1 företräde.

Brottskonkurrens råder i kombinationerna vårdslöshet i trafik—rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik—rattfylleri, och grov vårdslöshet i trafik—grovt rattfylleri, medan grovt rattfylleri konsumerar icke grov vårdslöshet i trafik (det vanligaste fallet).

Beträffande konkurrens mellan vållande till annans död/vållande till kroppsskada och rattfylleri hänvisas till nästa avsnitt.

Brottskonkurrens bör råda mellan brott enligt lagen 1990:409 om skydd för företagshemligheter och brott enligt lagen 1960:729 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

10.5 Lagkonkurrens med citering

Konstruktionen. I förarbetena till BrB, främst i samband med 1948 års reform, rekommenderar straffrättskommittén ett särskilt förfarande vid vissa fall av lagkonkurrens, dvs. när det döms för blott ett brott.

I en del straffbestämmelser upptogs förövandet av ett brott som en omständighet, som kan föranleda att ett annat brott bedöms som grovt. Den rekommenderade ordningen är att man skall nämna båda brottsbeteckningarna i domen i enlighet med exemplet ”A döms enligt BrB 9:3 och 14:1 för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning”, ehuru A egentligen endast döms för ett brott, nämligen grovt bedrägeri. Skälet för att förfara på detta sätt skulle närmast vara socialpedagogiskt. I motiven talas om ”hänsyn till domens allmänpreventiva funktion”.

Höjningen i svårhetsgrad behöver inte avse steget till grovt brott. T.ex. bedrägligt beteende förövat med hjälp av osann försäkran kan rubriceras som bedrägeri medelst osann försäkran.

Förfarandet är vidare möjligt att använda även i fall där det av lagtexten inte alls framgår att förövandet av ett brott kan vara en omständighet som omvandlas till en försvårande omständighet vid ett annat brott, antingen så att det sistnämnda placeras i högre svårhetsgrad eller — oberoende av om en gradindelning finns — så att straffmätningen påverkas.

Förfarandet kan slutligen användas också när lagkonkurrens har sin grund i en skenbar olikartad konkurrens, dvs. man nämner i domen en subsidiär överträdelse trots att gärningsmannen nog räknat inte har begått det däri beskrivna brottet. Denna variant torde sakna praktisk betydelse.

De viktigaste fallen gäller konkurrens mellan å ena sidan bedrägeribrott eller förskingringsbrott och å andra sidan förfalskningsbrott, brott enligt BrB 15:10-11 eller bokföringsbrott, samt konkurrens mellan brott enligt BrB kap. 11 och brott enligt BrB kap. 15, främst mened eller ovarsam utsaga.

1993 års ändringar av BrB 3:7 och 3:8 har gett liv åt möjligheten att döma för "grovt vållande till annans död medelst (grovt) rattfylleri", osv., även om man nog kan utgå från att domstolarna kommer att nöja sig med att i domslutet nämna 3:7 st. 2 respektive 3:8 st. 2. Brottskonkurrens med rattfylleribrott är fortfarande möjlig, om brottet i 3:7-8 är grovt även utan beaktande av rattfylleriet, eller om man trots rattfylleriet väljer att inte bedöma brottet i 3:7-8 som grovt.

I enlighet med straffrättskommitténs tankegång borde kombinationer såsom "grovt rån medelst grov misshandel" och "grovt egenmäktigt förfarande medelst misshandel" vara den riktiga rubriceringen. I praktiken torde de dock vara sällsynta. Detsamma gäller kombinationer, där ett förmögenhetsbrott konsumeras: "undertryckande av urkund medelst egenmäktigt förfarande", "grov penningförfalskning i förening med bedrägeri" och "förgripelse mot tjänsteman medelst skadegörelse".

I specialstraffrätten har förfarandet främst betydelse vid konkurrens mellan skattebedrägeri och förfalskningsbrott.

I övrigt torde det knappast spela någon roll där inte ett förmögenhetsbrott är inblandat. Ett exempel på där det i lagtext utanför förmögenhetsbrotten anges, att förövandet av ett brott skall kunna påverka svårhetsgraden hos ett annat brott, finns i BrB 17:8 st. 2 (vid bedömande av om otillbörligt verkande vid röstning skall bedömas som grovt brott är särskilt att beakta bl.a. om brottet har förövats med våld eller hot om våld).

Såsom ytterligare exempel på formuleringar där ett konsumerat brott också nämns kan följande anföras: "mord i förening med grovt rån", "mord i förening med grov våldtäkt", "grov förskingring medelst urkundsförfalskning" (NJA 1974 s. 706, SvJT 1970 rf s. 50; jämför NJA 1954 s. 126), "grov oredlighet mot borgenärer medelst mened (osann försäkran)", "grov stöld i förening med skadegörelse", "grovt rån i förening med vållande till annans död", "kapning i förening med luftfartssabotage", "bevisförvanskning i förening med skyddande av brottsling", "våld mot tjänsteman medelst misshandel", "hot mot tjänsteman medelst olaga hot", "häleri i förening med missbruk av urkund" (SvJT 1965 rf s. 22), "grovt bedrägeri medelst föregivande av allmän ställning (ställning som advokat)", "grovt otillbörligt verkande vid röstning medelst urkundsförfalskning", "otillbörligt verkande vid röstning innefattande anstiftan till osann försäkran och/eller anstiftan till

osant intygande". I RH 1982:10 dömdes för grovt olaga tvång i förening med människorov av mindre grov beskaffenhet.

Såsom nämnts har man i praxis inte alltid anammat straffrättskommitténs tankegång. Detta gäller exempelvis när brott enligt 17:1-2 konsumerar icke ringa brott enligt BrB kap. 3 eller 4 (se t.ex. NJA 1961 s. 33, 1969 s. 17, 1972 s. 650, 1976 s. 587, 1976 s. 689, 1979 s. 517, 1980 s. 421 II och III).

Men såvitt gäller vanliga kombinationer av brott kan nog sägas, att domstolarna följer rekommendationen. Särskilt gäller detta vid konkurrens mellan *bedrägeri och förfalskning*. Ett förfalskningsbrott enligt BrB 14:1-5, 7-10 — dvs. samtliga utom penningförfalskning — är normalt en omständighet, som gör att ett bedrägeri bedöms som grovt bedrägeri medelst (ifrågavarande slag av) förfalskning, även om BrB 9:3 blott nämner "falsk handling".

Det rättsliga läget är emellertid åtskilligt mer komplicerat än det hittills sagda ger vid handen, även om man bortser från att det kan finnas andra brottstyper inblandade. (Vid konkurrens mellan bedrägeri och förfalskning finns sålunda också brukande av det förfalskade med i bilden. Mellan brukande av något förfalskat och en föregående förfalskning utförd av samma person råder lagkonkurrens (brukandet är en medbestraffad efterhandling). Om bedragaren är identisk med förfalskaren, så kommer konkurrensfrågan att gälla bedrägeri och en föregående förfalskning (verklig konkurrens). Består förfalskningsbrottet enbart i begagnande av något förfalskat, sker bedrägeriet och förfalskningsbrottet normalt genom samma gärning (skenbar konkurrens på grund av regelkonkurrens).)

Både bedrägeri och t.ex. urkundsförfalskning förekommer i tre svårhetsgrader. Antalet kombinationer är således nio. Skulle man alltid döma för ett brott — ett bedrägeribrott — skulle (förutsatt att svårhetsgraden påverkas) antalet domsmöjligheter vara två: nämligen bedrägeri medelst ... och grovt bedrägeri medelst ... Så snart situationen är litet ovanlig är det emellertid tänkt, att lösningen brottskonkurrens skall väljas, och inte lagkonkurrens (med citering). Det kan t.ex. finnas anledning att inte gå upp ett steg i skalan av de tre bedrägeribrotten: då skall man döma särskilt för förfalskningen. Förfalskningen kan vara särskilt grov: då blir den knappast tillräckligt beaktad om man går upp ett steg bland bedrägerierna. Det verkar också finnas en oskriven regel att man inte får hoppa två steg, dvs. gå från bedrägligt beteende till grovt

bedrägeri under hänvisning till förfalskningsbrottet. Man kan även tänka sig att lösningen lagkonkurrens behålls, men utan att bedrägeriet sätts i högre svårhetsgrad, dvs. förfalskningen betraktas blott som en försvärande omständighet (och då kanske inte förfalskningsbrottet bör nämnas vid sidan av bedrägeribrottet).

För försök till bedrägeri gäller detsamma som för fullbordat brott (se t.ex. NJA 1970 s. 436).

För fall av grovt bedrägeri medelst urkunds förfalskning, se NJA 1944 s. 354, 1946 s. 583, 1947 s. 302, 1949 s. 524, 1955 s. 31, 1959 s. 31, 1962 s. 352, 1964 s. 197 I, 1968 s. 327, 1982 s. 863, SvJT 1959 rf s. 36, RH 1980:8, 1981:166, 1989:42. Kombinationen bedrägeri och urkunds förfalskning i brottskonkurrens förekommer i NJA 1972 s. 643, 1979 s. 139 och 1986 s. 234. För fall av brottskonkurrens, se även SvJT 1961 rf s. 85 (efterföljande förfalskning i syfte att dölja att bedrägeri förövats; ej bedrägeri "medelst" förfalskning). I NJA 1974 s. 58 var fråga om grovt bedrägeri medelst brukande av falsk urkund (jämför NJA 1983 s. 379) och i NJA 1988 B 6 om grovt bedrägeri medelst brukande av falsk urkund och osann urkund. Se även RH 1988:33 (medhjälp till grovt bedrägeri medelst brukande av falsk urkund).

Olaga spridande av efterbildning och samtidig medhjälp till bedrägeri anses utgöra två brott, för vilka skall dömas i brottskonkurrens.

Vid märkesförfalskning av t.ex. mått eller vikt är brottsligheten inte "uttömd" genom att förfalskningen beaktas vid ett bedrägeri. Faran för ytterligare bedrägerier är så påtaglig, att det anses rimligt att döma för båda brotten i brottskonkurrens.

Om förfalskningsbrottet består i *penningförfalskning* (eller utprämling av falska pengar) blir bedömningen något annorlunda. Maximistraf-fet för förfalskningsbrottet är högre än maximistraf-fet för grovt bedrä-geri, varför man i första hand skall döma för det förra. Om bedrägeriet faller under 9:1 kan man döma enligt modellen lagkonkurrens med cite-ring: grov penningförfalskning i förening med bedrägeri. Annars bör man i regel döma för båda brotten, antagligen även när inget av dem kan klassificeras som grovt i sig. Endast när penningförfalskningen är ringa kan det bli aktuellt att döma för enbart bedrägeri eller grovt bedrägeri (medelst penningförfalskning).

Vad gäller konkurrens mellan *bedrägeri och brott enligt BrB kap 15* må följande anmärkas. Osann försäkrans, vårdslös försäkrans, osant in-tygande, brukande av osann urkund, missbruk av urkund och för-

nekande av underskrift konsumeras normalt av ett bedrägeri, utan att detta klassificeras som grovt och utan att vederbörande lagrum i BrB kap. 15 citeras; men se NJA 1988 B 6. Det är dock motiverat att citera osann försäkran och osant intygande. Bedrägligt beteende förövat medelst osann försäkran har i praxis klassificerats som bedrägeri medelst osann försäkran (se t.ex. SvJT 1969 rf s. 5). Även om det av straffmätningsskäl aldrig finns anledning att tillgripa lösningen brottskonkurrens, finns skäl att göra det vid konkurrens mellan två mindre brott (se t.ex. SvJT 1975 rf s. 53: snyltning och missbruk av urkund).

De principer som gäller för konkurrens mellan bedrägeri och brott enligt BrB kap. 14-15 kan tillämpas även vid konkurrens mellan sistnämnda typer av brott och t.ex. *skattebedrägeri, förskingring, trolöshet mot huvudman, eller oredlighet mot borgenärer*.

Vid konkurrens mellan oredlighet mot borgenärer och mened skall således i regel dömas för grov oredlighet mot borgenärer medelst mened (NJA 1959 s. 134, RH 1981:178, 1990:102). Men om meneden är grov i sig eller om oredligheten inte är grov trots meneden, så dömer man för båda brotten.

Också vid konkurrens mellan vårdslöshet mot borgenärer och ovarsam utsaga kan man använda modellen lagkonkurrens med citering (i NJA 1965 B 16 användes lagkonkurrens utan citering). Möjligen bör konkurrensen i detta fall uppfattas som skenbar.

Vid skattebedrägeri synes dock domstolarna vara mindre benägna att citera konsumerat förfalskningsbrott eller sanningsbrott. Se t.ex. NJA 1980 s. 359 I och II (i det första fallet var för övrigt fråga om ett efterföljande osant intygande). I NJA 1991 s. 739 dömdes för skattebedrägeri och urkundsförfalskning i brottskonkurrens. I RH 1986:126 möter man rubriceringarna grovt skattebedrägeri medelst brukande av osann urkund och försök till skattebedrägeri medelst brukande av osann urkund.

Vid konkurrens mellan brott enligt kupongskattelagen 1970:624 § 31 och urkundsförfalskning bör samma principer tillämpas som i skattebedrägerifallen. I NJA 1971 s. 616 dömdes dock enbart för urkundsförfalskning.

Se även t.ex. NJA 1960 B 13 (osant intygande konsumeras av förskingring utan att nämnas), RH 1980:39 (undandräkt och förvanskning av urkund i brottskonkurrens).

Vid varusmuggling är det inte brukligt att citera brott enligt BrB kap. 14-15 (se t.ex. SvJT 1970 rf. s 61). Vanligen torde lösningen brottskonkurrens väljas, utom när ett sanningsbrott är ringa.

Bokföringsbrott är en försvårande omständighet vid åtskilliga förmögenhetsbrott och vid skattebedrägeri (se t.ex. NJA 1980 s. 359 II) men i allmänhet används inte citering (se dock NJA 1994 s. 336: grovt bedrägeri medelst grovt bokföringsbrott och grov oredlighet mot borge-närer medelst grovt bokföringsbrott). Bokföringsbrott, som inte är grovt, torde konsumeras även om huvudbrottet inte bedöms som grovt.

I NJA 1992 s. 26 dömdes i brottskonkurrens för grovt olaga tvång (åtkomst av bilnycklar) och tillgrepp av fortskaffningsmedel. Ett justitieråd nämnde att om det olaga tvånget inte hade varit grovt, så kunde man ha dömt för (grovt) tillgrepp av fortskaffningsmedel medelst olaga tvång. Att skadegörelse eller egenmäktigt förfarande förövas vid inbrott i ett fordon kan också göra att ett tillgrepp av fortskaffningsmedel bedöms som grovt brott, men citering förekommer inte (NJA 1980 s. 191).

Lösningen lagkonkurrens med citering kan ses som en fråga om hur man lämpligen *betecknar* det brott för vilket den tilltalade döms. Vi har sett hur metoden har rönt framgång för vissa typer av vanliga kombinationer, medan domstolarna i övrigt har förhållit sig tämligen kallsinniga till möjligheten att nämna konsumerade brott.

Idén om lagkonkurrens med citering måste emellertid historiskt kopplas ihop med den under brottsbalksreformen introducerade möjligheten att låta ett brott föranleda att ett annat placeras i högre svårhetsgrad. Genom denna lagstiftningsteknik vidgades mycket kraftigt utrymmet för att låta ett brott *konsumera* ett annat. Utan denna vidgade möjlighet att använda lagkonkurrens under förutsättning att det dominerande brottet placeras i högre grad, skulle man knappast ha kommit på tanken att i domen åberopa ett brott för vilket vederbörande *inte* döms. Nuvarande ordning innebär att lagkonkurrens kan användas i betydligt större omfattning än som vore möjligt — i enlighet med vad som sagts i 10.3 — om förövandet av ett brott inte skulle påverka svårhetsgraden hos ett annat. (En annan sak är att lagkonkurrens med citering kan förekomma, utan att det dominerande brottet placeras i högre grad, och till och med i fall av skenbar konkurrens. Rubriceringsfrågan är fristående.)

Kritik. I förmögenhetsbrottsutredningens betänkande (SOU 1983:50) kritiseras tekniken att låta ett brott föranleda att ett annat placeras i högre svårhetsgrad. Följande citat är taget från s. 114-117. I diskussionens förlängning ligger att ett avskaffande av denna teknik *dels* undanröjer det praktiska behovet av att åberopa ett brott, varför den tilltalade inte döms (dvs. lösningen lagkonkurrens med citering kan föras ur konkurrensläran), *dels* medför att lösningen brottskonkurrens blir betydligt vanligare, men utan att den i 10.3 redovisade principen rubbas.

Vid ett ställningstagande till om nu beskrivna ordning bör behållas är att beakta att två skilda frågor måste hållas i sär. Den ena — som något olyckligt kommit i förgrunden vid begreppsbildningen — är *vilka lagrum som bör åberopas*. Den andra — och långt viktigare — är *om förövandet av ett brott bör föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad* (varvid man dömer blott för ett av brotten). Frågorna hänger kanske samman i ena riktningen: den första aktualiseras rimligen främst när man bestämt sig för att förövandet av ett brott skall kunna föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad.

Att man tillåter en sådan uppflyttning avgör emellertid på intet sätt hur den första frågan skall besvaras. I gällande rätt är det inte ovanligt att uppflyttning sker utan citering av annat lagrum, t.ex. när vid kombinationen stöld och skadegörelse eller hemfridsbrott döms för grov stöld.

Tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i högre svårhetsgrad introducerades utan närmare motivering. Lagmotiven är ytterst knapphändiga. Förebilder torde inte finnas i utländsk rätt. Den står emellertid i samklang med [straffrättskommitténs] inriktning att främst lagstifta för de vanliga typfallen och betonandet av ekonomisk vinning som ett särskilt förkastligt brottsmotiv.

Det är möjligt att den som är van att döma för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning och för grov stöld (under konsumtion av skadegörelse, egenmäktigt förfarande och/eller skadegörelse) finner detta vara enkelt och behändigt. Den bakomliggande juridiken är emellertid komplicerad. Man måste kunna skilja mellan normalfall och andra fall. I dessa senare är det i stor utsträckning oklart hur man bör förfara. Även i normalfallen är emellertid graden av komplikation alltid högre än när brottskonkurrens anses föreligga. Det måste ju alltid tillkomma en sammanslagningsoperation och i de fall där lagtexten ej direkt anger ett annat brott som relevant — detta

gäller t.ex. vid stöld — kan krävas en ganska besvärlig straffvärdebedömning.

Det torde inte vara särskilt vågat att hävda att de nu behandlade konkurrensreglerna uppfattas och tillämpas på ett sätt som innebär en ojämn rättstillämpning. Endast en konkurrenslära, som präglas av enkelhet, har möjligheter att nå enhetlig tillämpning. Sannolikt spelar variationen i tillämpning inte så stor roll för påföljdsbestämningen. I allmänhet grundar sig denna på en helhetsbedömning av förefintlig brottslighet. Det kan dock inte uteslutas att den förändring av tillämplig straffskala som kan ske genom att man har att döma för ett brott i en högre svårhetsgrad i stället för två lindrigare brott pressar upp straffmätningen. Redan önskemålet att förmögenhetsbrottens straffvärde bättre skall anpassas till rådande värderingar talar därför starkt för att man bör överge nuvarande ordning och i stället döma i brottskonkurrens för t.ex. bedrägeri och urkundsförfalskning eller stöld och skadegörelse. Argumentet förstärks när man beaktar att någon förklaring egentligen aldrig givits varför det skulle ske en radikal förhöjning av straffvärdet av vissa brottskombinationer men inte av andra. Det är otvivelaktigt i viss mån godtyckligt när ett brott anses böra föranleda att ett annat placeras i högre svårhetsgrad.

Praktiskt betydelsefullt är att lärans komplexitet och oklarheter gör det osäkert när preskription har inträtt. Även önskemålet att strafflagstiftningen skall vara klar och begriplig talar för att man avstår från att utnyttja tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott hänförs till en svårare straffskala. Rättstillämpningen skulle förenklas och det skulle bli klarare när straffrättsligt ingripande kan ske.

Ytterligare en synpunkt är följande. Vid många egendomsangrepp kränks också andra intressen. Det kan röra sig om fridskränkningar (t.ex. genom hemfridsbrott), kränkningar av kroppslig integritet (t.ex. genom misshandel) eller personlig frihet (t.ex. genom olaga hot); de båda sista sammanförs här för enkelhets skull under "personkränkningar". Vad gäller personkränkningar finns i gällande rätt en viss prioritetsordning, även om den inte alltid är helt klar. Gällande prioritetsordning när det gäller fridskränkning framstår som högst egendomlig, om man tar ledning av straffskalorna, men det kan lämnas därhän i detta sammanhang. Det betydelsefulla är att man kan räkna med att det finns vissa prioritetsordningar. Antag nu, att någon i ett sammanhang förövar flera brott: (1) personkränkning, (2) fridskränkning, (3) stöld, och (4) skadegörelse. Bortsett från fall, där personkränkningen är synnerligen allvarlig, dömer man nu alltid enbart för stöld. Dvs. brottet (3) får s.a.s. sluka de andra brotten och

svälla upp till en svårare stöld, eventuellt i form av ett rånbrott. Detta gäller i regel även om stölden i och för sig är det lindrigaste av de fyra brotten.

Försöker man rangordna vikten av de olika intressen som kränks genom de olika brotten torde man, utifrån rådande värderingar, komma till att personkränkningar principiellt är allvarligare än egendomskränkningar eller fridskränkningar i form av intrång. Allvarligare fall av hemfridsbrott torde tillmätas lika högt straffvärde som ordinär stöld av saker som lätt kan ersättas. Vår allmänna bedömning av relationen mellan tillägnelsebrott och skadegörelsebrott är att det i straffvärdehänseende inte är möjligt att sätta den ena typen av brott framför den andra; ett skademotiv är lika förkastligt som ett vinningsmotiv.

Det sagda innebär, att rådande praxis inte stämmer överens med vissa värderingar som ligger till grund för vårt förslag. Det är inte rimligt att stölden alltid skall framhåvas som det väsentliga brottet och undertrycka andra intressekränkningar. Vill man döma för ett brott, vore det mer adekvat att i varje konstellation utvälja det väsentligaste intresseangreppet och låta detta konsumera övriga brott och flytta upp brottet i en högre svårhetsgrad. Med en sådan ordning skulle man dock göra ont värre. Priset för mer adekvata rubriceringar skulle bli en än mer komplicerad konkurrenslära och tidskrävande avvägningar utan nämnvärd praktisk betydelse.

På anförda grunder har vi stannat för att i vårt förslag frångå tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad. Vi menar att de rättsliga bedömningarna härigenom blir enklare, klarare och kanske också rättvisare. Avgörande för om man skall döma för ett eller flera brott blir de principer, som bör uppställas för val mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens. Det blir ingalunda nödvändigt att alltid döma för flera brott i brottskonkurrens; framför allt blir konsekvensen av den föreslagna ordningen inte att man skall döma i brottskonkurrens för alla brott som förövats.

De rättsliga konsekvenserna av vårt ställningstagande är främst att i åtskilliga fall lindrigare straffskalor blir tillämpliga och preskriptionstiderna förkortas. Eftersom det är relativt sällsynt att övre delen av straffskalorna utnyttjas behöver man inte räkna med att ett adekvat straff inte skall kunna ådömas. Förkortningen av preskriptionstid behöver inte vara någon nackdel; från rättvisesynpunkt torde den innebära en fördel.

10.6 In fine

Konkurrensläran är att se som ett försök att bringa ordning på ett område där man inte som annars inom juridiken försökt skapa ett system i förväg. Framställningen i kap. 8-10 innebär att fyra distinktioner är oundvikliga:

- regelkonkurrens — gärningskonkurrens;
- likartad konkurrens — olikartad konkurrens;
- skenbar konkurrens — verklig konkurrens; och
- lagkonkurrens — brottskonkurrens.

Relationen mellan de skilda distinktionerna kompliceras av att man måste röra sig dels på ett abstrakt plan, brottstypernas plan, och dels på ett konkret plan, de begångna gärningarnas plan. Materien är mycket komplicerad, men det finns en "genväg" i systemet: om någon samtidigt uppfyller rekvisiten för två straffbestämmelser, och den ena är subsidiär till den andra, så är konkurrensen skenbar och gärningsmannen skall dömas för ett brott (lagkonkurrens).

Lyckligtvis har konkurrenslärans nästan bisarra komplikationsgrad en begränsad betydelse, eftersom domstolarna inte är skyldiga att i detalj redovisa för hur många brott någon döms. Detta utesluter dock inte att det ibland sker allvarliga juridiska misstag på grund av att konkurrensfrågor inte har tillbörligt beaktats.

Det som är viktigast att känna till är principer och lösningar avseende (a) subsidiaritet vid regelkonkurrens, (b) brottsenhet vid likartad konkurrens, och (c) medbesträffade för-, sido- och efterhandlingar.

En algoritm över grunddragen i läran om konkurrens mellan brott skisseras på omstående sida.

- (1) Kan mer än ett brott vara förövat?
Ja: gå till (2)   Nej: ingen konkurrens
- (2) Är mer än en straffbestämmelse aktuell?
Ja: gå till (3)   Nej: gå till (6)
- (3) Samtidig överträdelse av mer än en straffbestämmelse?
Ja: gå till (4)   Nej: gå till (5)
- (4) Subordinationsfall?
Ja: gå till (9)   Nej: gå till (5)
- (5) Likartad konkurrens?
Ja: gå till (6)   Nej: gå till (7)
- (6) Ett brott (brottsenhet)?
Ja: gå till (9)   Nej: gå till (8)
- (7) Skenbar konkurrens?
Ja: gå till (9)   Nej: gå till (8)
- (8) Lagkonkurrens?
Ja: gå till (9)   Nej: gå till (10)
- (9) Döm för ett brott, eventuellt med citering av annat brott.
- (10) Döm för mer än ett brott.

Litteratur

Förteckningen upptar svensk litteratur och ett fåtal utländska arbeten som berör svensk rätt.

OFFENTLIGT TRYCK

Från *riksdagstrycket* upptas här endast vissa propositioner.

Prop. 1938:191 med förslag till lag om ändring i vissa delar av strafflagen m.m.

Prop. 1942:4 med förslag till lag om ändring i vissa delar av strafflagen m.m.

Prop. 1948:80 med förslag till lag om ändring i strafflagen m.m.

Prop. 1960:115 med förslag till lag om straff för varusmuggling m.m.

Prop. 1962:10 med förslag till brottsbalk.

Prop. 1964:10 med förslag till införande av brottsbalken.

Prop. 1968:7 med förslag till narkotikastrafflag m.m.

Prop. 1971:10 med förslag till skattebrottslag m.m.

Prop. 1971:25 angående godkännande av Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och fakultativa protokollet till den senare konventionen m.m.

Prop. 1971:114 med förslag till lag om trafikbrott som begåtts utomlands m.m.

- Prop. 1973:90 med förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning m.m.
- Prop. 1975/76:204 om ändringar i grundlagsregleringen av tryckfriheten.
- Prop. 1976/77:149 om arbetsmiljölag m.m.
- Prop. 1980/81:106 om ändring i brottsbalken m.m. (främjande av flykt; s.k. falska telefonrecept m.m.).
- Prop. 1982/83:141 om ändringar i narkotikastrafflagen (1968:64).
- Prop. 1984/85:32 om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m.m.
- Prop. 1984/85:46 om ändringar i narkotikastrafflagen (1968:64), m.m.
- Prop. 1987/88:71 om ändringar i narkotikastrafflagen.
- Prop. 1987/88:98 om knivförbud i vissa fall m.m.
- Prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)
- Prop. 1987/88:137 om besöksförbud.
- Prop. 1987/88:155 med förslag till lag om företagshemligheter m.m.
- Prop. 1989/90:2 om trafiknykterhetsbrotten m.m.
- Prop. 1989/90:130 om bekämpning av vissa våldsdåd med internationell anknytning.
- Prop. 1990/91:127 om Sveriges tillträde till FNs narkotikabrottskonvention, m.m.
- Prop. 1990/91:140. Arbetsmiljö och rehabilitering.
- Prop. 1991/92:35. Sexuella övergrepp mot barn, m.m.
- Prop. 1992/93:210. Ny ordningslag m.m.
- Prop. 1992/93:141 om ändring i brottsbalken m.m.
- Prop. 1992/93:142 om åtgärder mot bruk av narkotika samt ringa narkotikabrott.
- Prop. 1993/94:44. Grovt rattfylleri m.m.

- Prop. 1993/94:117. Inkorporering av Europakonventionen och andra fri- och rättighetsfrågor.
- Prop. 1993/94:130. Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)
- Prop. 1994/95:2. Ökat skydd för brott mot barn. Ytterligare åtgärder mot sexuella övergrepp, m.m.
- Prop. 1994/95:10. Miljöbalk.
- Prop. 1994/95:190. Skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia.
-
- SOU 1923:9. Förslag till strafflag. Allmänna delen ...
- SOU 1937:24. Förslag till ändrad lagstiftning om sammanträffande av brott jämte motiv.
- SOU 1940:20. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrott.
- SOU 1944:69. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten.
- SOU 1947:60. Förslag till tryckfrihetsförordning.
- SOU 1953:14. Förslag till brottsbalk.
- SOU 1956:55. Skyddslag.
- SOU 1959:24. Förslag till lag om varusmuggling m.m.
- SOU 1963:27. Trafikmål.
- SOU 1967:28. Tryckfrihet och upphovsrätt.
- SOU 1969:42. Skattebrotten.
- SOU 1970:61. Trafiknykterhetsbrott.
- SOU 1972:49. Tryckfriheten och reklamen.
- SOU 1975:49. Massmediegrundlag.
- SOU 1976:37. Smugglingsbrott och tulltillägg.
- SOU 1979:49. Grundlagsskyddad yttrandefrihet.

- SOU 1979:73. Krigets lagar. Folkrättsliga konventioner gällande under krig, neutralitet och ockupation.
- SOU 1983:50. Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrotten.
- SOU 1983:52. Företagshemligheter.
- SOU 1984:13. Samordnad narkotikapolitik.
- SOU 1984:56. Folkkrätten i krig. Rättsregler under väpnade konflikter — tolkning, tillämpning och undervisning.
- SOU 1986:13-15. Påföljd för brott. Om straffskalor, påföljdsväl, straffmätning och villkorlig frigivning m.m.
- SOU 1988:7. Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och allmänna grunder för ansvarsfrihet.
- SOU 1993:40. Fri- och rättighetsfrågor.
- SOU 1991:84. Smuggling och tullbedrägeri.
- SOU 1992:61. Ett reformerat åklagarväsende.
- SOU 1995:10. Översyn av skattebrottslagen.
- Ds Ju 1975:23. Vissa specialstraffrättsliga problem. [Av Hans Thornstedt.]
- Ds 1988:27. Häleri.
- Ds 1989:6. Sexuella övergrepp mot barn m.m.
- Ds 1993:15. Efter Lindome. [Av Madeleine Leijonhufvud.]
- BRÅ PM 1982:2. Narkotikabrott. [Av Dag Victor.]
- NU 1986:2. Företagsböter.
- Nord 1992:17. Straffrättslig jurisdiktion i Norden.

STRAFFLAGSKOMMENTARER

Richard Carlén, *Kommentar öfver Strafflagen*. Stockholm 1866.

Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om förmögenhetsbrott. Utgiven av Birger Ekeberg, Ivar Strahl, Nils Beckman. Stockholm 1942 (1 uppl.), 1943 (2 uppl.), 1945 (3 uppl.), 1952 (4 uppl.) och 1961 (5 uppl.).

Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om brott mot staten och allmänheten. Utgiven av Nils Beckman, Ragnar Bergendal, Ivar Strahl. Stockholm 1949 (1 uppl.) och 1957 (2 uppl.).

Brottsbalken jämte förklaringar. Band I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Ivar Strahl. Stockholm 1964 (1 uppl.), 1968 (2 uppl.), 1970 (3 uppl.) och 1974 (4 uppl.). 5 uppl. (1987) utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Madeleine Löfmarck, Ivar Strahl.

Carl Holmberg & Bengt Hult & Madeleine Leijonhufvud & Suzanne Wennberg, *Kommentar till Brottsbalken*. Del I (1-12 kap.). Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. 6 uppl. Stockholm 1995.

Brottsbalken jämte förklaringar. Band II. Brotten mot allmänheten och staten m.m. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Ivar Strahl, under medverkan av Hugo Henkow. Stockholm 1965 (1 uppl.), 1969 (2 uppl.), 1973 (3 uppl.), 1978 (4 uppl.) och 1982 (5 uppl.). 6 uppl. (1990) utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Madeleine Löfmarck, Ivar Strahl, Suzanne Wennberg.

Brottsbalken jämte förklaringar. Band III. Påföljder m.m. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Ivar Strahl. Stockholm 1967 (1 uppl.) och 1971 (2 uppl.). 3 uppl. (1985) utgiven av Ulf Berg, Nils-Olof Berggren, Anita Meyerson, Johan Munck, Dag Victor, Claes Örn.

Ulf Berg & Nils-Olof Berggren & Johan Munck & Anita Werner & Dag Victor & Claes Örn, *Kommentar till Brottsbalken*. Del III (25-38 kap.). Påföljder m.m. Följdförfattningar. 4 uppl. Stockholm 1994.

Olle Hoflund, *Narkotikabrotten*. En straffrättslig studie. 3 uppl. Stockholm 1993.

Olle Hoflund, *TrafikBrottsLagen*. 5 uppl. Stockholm 1993.

Hans Thornstedt & Gunnar Rabe & Erik Eklund, *Skattebrotten*. Stockholm 1994.

RÄTTSFALLKOMMENTARER

Strahl, Ivar, "Svensk rättspraxis. Straffrätt

1939-1943." *SvJT* 1945 s. 32-61.

1944-1947." *SvJT* 1949 s. 162-184.

1948-1952." *SvJT* 1953 s. 552-579.

1953-1958." *SvJT* 1960 s. XVII, 179-202, 256-287.

1959-1962." *SvJT* 1964 s. 65-108.

1963-1964." *SvJT* 1967 s. 401-440.

1965-1968." *SvJT* 1970 s. 346-380.

1969-1974." *SvJT* 1976 s. 1-37.

Löfmarck, Madeleine, "Svensk rättpraxis. Straffrätt

1975-1983." *SvJT* 1985 s. 337-389.

1984-1990." *SvJT* 1991 s. 185-220.

BÖCKER

- af Trampe, Anna, *Gärningens samhällsfarlighet*. Studier i polsk straffrätt. Uppsala 1990.
- Agge, Ivar, *Den svenska straffrättens allmänna del i huvuddrag*. Första häftet. Stockholm 1944.
- Agge, Ivar, *Den svenska straffrättens allmänna del i huvuddrag*. Andra häftet. Stockholm 1948.
- Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del*. Föreläsningar. Första häftet. Stockholm 1959.
- Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del*. Föreläsningar. Andra häftet. Stockholm 1961.
- Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del*. Föreläsningar. Tredje häftet. Stockholm 1964.
- Agge, Ivar & Thornstedt, Hans, *Straffrättens allmänna del*. 4 uppl. Stockholm 1984.
- Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*. Stockholm 1984.
- Bergendal, Ragnar, *Straffrätt*. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. III. 2 uppl. Lund 1928.
- Brinck, Bertil & Ohlsson, Birger & Thornell, Greger, *Straffrätt*. Grundläggande lärobok i allmän straffrätt enligt Brottsbalken. Under medverkan av Per Falk & Christer Lang. 10 uppl. Umeå 1993.
- Cameron, Iain, *The Protective Principle of International Criminal Jurisdiction*. Aldershot etc. 1993.
- Cameron, Iain & Eriksson, Maja Kirilova, *An Introduction to the European Convention on Human Rights*. Uppsala 1993.
- Criminal Law Theory in Transition*. Finnish and Comparative Perspectives. ... Ed. by Raimo Lahti & Kimmo Nuotio. Helsinki 1992.
- Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter*. 5 uppl. Stockholm 1993.
- Double Criminality*. Studies in International Criminal Law. Ed. by Nils Jareborg. Uppsala 1989. (Även i NTfK 1989.)

- Elwin, Göran, *Brottet och straffet*. En första lärobok i straffrätt. Stockholm 1975.
- Elwin, Göran & Heckscher, Sten & Nelson, Alvar, *Den första stenen*. Studiebok i kriminalpolitik. 4 uppl. Stockholm 1975.
- Europakonventionens införlivande med svensk rätt*. Seminarium 14 maj 1993. Utg. av Fredrik Sterzel. Uppsala 1993.
- Fahlbeck, Reinhold, *Företagshemligheter, konkurrensklausuler och yttrandefrihet*. Kommentar m.m. till lagen 1990 om skydd för företagshemligheter. Stockholm 1992.
- Falk, Per, *Straffrätt och territorium*. Studier i internationell straffrätt. Stockholm 1976.
- Frändberg, Åke, *Rättsregel och rättsval*. Om rättsliga regel- och systemkonflikter i tid och rum. Stockholm 1984.
- Frände, Dan, *Allmän straffrätt*. En introduktion. Helsingfors 1994.
- Greve, Vagn, *Træk af den danske strafferet i EF-perspektiv I*. Ansvarslärens almindelige del. Foreløbig udgave. [København] 1993.
- Hagströmer, Johan, *Svensk straffrätt*. Första bandet. Uppsala 1901-1905.
- Hoflund, Olle, *Om farebegreppet i straffrätten*. Stockholm 1967.
- Hoflund, Olle, *Vårdslöshet i trafik*. Historisk utveckling. Lagkommentar. Stockholm 1980.
- Hoflund, Olle, *Straff och andra reaktioner på brott*. 3 uppl. Stockholm 1993.
- Holmberg, Erik & Stjernquist, Nils, *Grundlagarna med tillhörande författningar*. Lund 1980.
- Jareborg, Nils, *Handling och uppsåt*. En undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm 1969.
- Jareborg, Nils, *Begrepp och brottsbeskrivning*. Semantik och läran om normativa rekvisit. Stockholm 1974.
- Jareborg, Nils, *Värderingar*. Stockholm 1975.

- Jareborg, Nils, *Förmögenhetsbrotten*. Stockholm 1975.
- Jareborg, Nils, *Brotten*. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. 2 uppl. Stockholm 1984.
- Jareborg, Nils, *Brotten*. Andra häftet. Förmögenhetsbrotten. 2 uppl. Stockholm 1986.
- Jareborg, Nils, *Brotten*. Tredje häftet. Brotten mot allmänheten och staten. 2 uppl. Stockholm 1987.
- Jareborg, Nils, *Brottsbalken kap. 23-24 med mera*. Uppsala 1985.
- Jareborg, Nils, *De särskilda strafflagarna*. Uppsala 1987.
- Jareborg, Nils, *Essays in Criminal Law*. Uppsala 1988.
- Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska fragment*. Uppsala 1992.
- Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*. Uppsala 1994.
- Leijonhufvud, Madeleine, *HIV-smitta*. Straff- och skadeståndsansvar. Stockholm 1993.
- Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*. 4 uppl. Stockholm 1993.
- Lysén, Göran, *Europas grundlag*. Europakonventionen om mänskliga rättigheter. 2 uppl. Uppsala 1993.
- Löfmarck, Madeleine, *Om urkundsförfalskning*. Stockholm 1971.
- Löfmarck, Madeleine, *Straffrättens konkurrensproblem*. Stockholm 1974.
- Machnow, Roland, *Specialstraffrätt*. Om trafik-, smugglings-, narkotika- och skattebrott. Stockholm 1976.
- Miljöbrott och Straff*. Utg. av Inger Eriksson. Brå Information 1988:1. Stockholm 1988.
- Nelson, Alvar, *Rätt och ära*. Studier i svensk straffrätt. Uppsala 1950.
- Nelson, Alvar, *Ingripanden vid brott*. En första lärobok i straffrätt. 2 uppl. Stockholm 1970.

- Nelson, Alvar, *Responses to Crime*. An Introduction to Swedish Criminal Law and Administration. Introduction by Warren E. Burger. Transl. by Jerome L. Getz. New York 1972.
- Nelson, Alvar, *Kriminalpolitik och ingripanden vid brott*. 1990 års upplaga. 4 uppl. Uppsala 1990.
- Peczenik, Aleksander, *Causes and Damages*. Lund 1979.
- Persson, Leif G.W., *Om antalsräkning av brott*. Juridisk doktrin och statistisk lämplighet. Några synpunkter på ett tvärvetenskapligt problem. (Statistiska centralbyrån. Promemoria 1973:11.) Stockholm 1973.
- Petrén, Gustaf & Ragnemalm, Hans, *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*. 12 uppl. av Robert Malmgrens Sveriges grundlagar. Stockholm 1980.
- Ross, Alf, *Forbrydelse og straf*. Analytiske og reformatoriske bidrag til kriminalrettens almindelige del. København 1974.
- Skuld och ansvar*. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985.
- Stjernberg, Nils, *Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del*. Band I. 6 uppl. Stockholm 1935.
- Stjernberg, Nils, *Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del*. Band II. 6 uppl. Stockholm 1935.
- Straff och rättfärdighet — ny nordisk debatt*. Red. av Sten Heckscher, Annika Snare, Hannu Takala, Jørn Vestergaard. Stockholm 1980.
- Strahl, Ivar, *Om rekvisiten skada och vinning vid förmögenhetsbrotten*. Stockholm 1948.
- Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*. Stockholm 1976.
- Strömberg, Håkan, *Tryckfrihetsrätt*. 11 uppl. Lund 1995.
- Sund, Lars-Göran, *Tillsyn över barn*. En studie i föräldrarätt, skadeståndsrätt och straffrätt. Uppsala 1989.
- Svensson, Bo, *Criminal Justice Systems in Europe: Sweden*. (BRÅ-report 1995:1) Stockholm 1995.

- Thornstedt, Hans, *Om företagaransvar*. Studier i specialstraffrätt. Stockholm 1948.
- Thornstedt, Hans, *Om rättsvillfarelse*. En straffrättslig undersökning. Stockholm 1956.
- Thornstedt, Hans, *Företagarens straffansvar*. 3 uppl. Stockholm, etc. 1976.
- Thyrén, Johan C.W., *Straffrättens allmänna grunder*. Lund 1907.
- Thyrén, Johan C.W., *Principerna för en strafflagsreform*. II. Brottsbegreppets objektiva sida. Lund 1912.
- Thyrén, Johan C.W., *Principerna för en strafflagsreform*. III. Brottsbegreppets subjektiva sida. Försök. Subjektsflerhet. Sammanfattning af de legislativa resultaten i delarne I-III. Lund 1914.
- Thyrén, Johan C.W., *Förberedande utkast till strafflag*. Kap. I-XIII. (Allmänna delen) Lund 1916.
- Träskman, P.O., *Straffrättsliga åtgärder vid brott med främmande inslag*. I. En granskning av den finska straffrättens tillämpningsområde. Borgå 1977.
- Vinding Kruse, Sysette, *Erhvervslivets kriminalitet*. Studier i det objektive strafansvar. København 1983.
- von Hofer, Hanns, *Brott och straff i Sverige*. Historisk kriminalstatistik 1750-1984. Diagram, tabeller och kommentarer. Stockholm 1985.
- Wennberg, Suzanne, *Introduktion till straffrätten*. Stockholm 1988.
- Westerlund, Gösta, *Väld mot tjänsteman och andra närbesläktade brott enligt 17 kap. 1-5 §§ brottsbalken*. Lund 1990.
- Wetter, Folke P:son, *Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del*. Första häftet. Lund 1923.
- Wetter, Folke P:son, *Allmän straffrätt*. 2 uppl. Uppsala 1945.
- Zila, Josef, *I stället för straff*. Sanktionsavgifter som kriminalpolitiskt medel mot bagatellbrottslighet. Stockholm 1992.

ARTIKLAR

Bokanmälningar har inte medtagits i förteckningen.

Agge, Ivar, "Abstrakt norm och konkret verklighet. Reflexioner kring några lagtekniska spörsmål." *Festskrift tillägnad Gösta Eberstein*. Stockholm 1950, s. 7-35.

Anttila, Inkeri, "Från effektansvar till skuldansvar." *Festskrift till Ivar Agge*. Stockholm 1970, s. 29-43.

Anttila, Inkeri, "Varför avkriminalisera?" *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983, s. 43-54.

Aspelin, Erland, "Utvecklingslinjer i svensk kriminalpolitik efter brottsbalkens införande." *NTfK* 1975 s. 97-122.

Aspelin, Erland, "Kriminalpolitik efter Brottsbalkens införande." *NTfK* 1986 s. 116-131.

Bergendal, Ragnar, "Förekommer straffrättsligt ansvar för annans gärning i svensk rätt?" *SvJT* 1928 s. 425-459.

Bernitz, Ulf, "Europakonventionens införlivande med svensk rätt — en halvmesyr." *JT* 1994/95 s. 259-269.

Cameron, Iain, "Straffrättslig jurisdiktion i Norden." *NTfK* 1993 s. 221-234.

Cars, Thorsten, "Meddelarfriheten — vad innebär den? *SvJT* 1984 s. 946-954.

Cornils, Karin, "The Use of Foreign Law in Domestic Adjudication." *Double Criminality*. Uppsala 1989, s. 70-83.

Danelius, Hans, "De mänskliga rättigheterna — räcker 2 kap. RF eller behövs mer?" *SvJT* 1987 s. 645-652.

Danelius, Hans, "Europadomstolens domar 1961-1990 — en rättsfallsöversikt." *SvJT* 1991 s. 257-336.

Danelius, Hans, "Europadomstolens domar 1991-1993 — en rättsfallsöversikt." *SvJT* 1994 s. 337-387.

Frände, Dan, "Straffrättsdogmatik och kriminalpolitik." *Oikeustiede Jurisprudentia* 1985 s. 5-54.

- Frände, Dan, "Farebegreppet och strafflagsreformen." *JFT* 1990 s. 95-115.
- Frände, Dan, "Die Gefährdungsdelikte — Struktur und Begründung." *Criminal Law Theory in Transition*. Helsinki 1992, s. 349-366.
- Frände, Dan, "Faredeliktens allmänna läror." *Oikeustiede Jurisprudentia* 1994 s. 5-103.
- Greve, Vagn, "Forholdet mellem EU-strafferet og national strafferet." *NTfK* 1994 s. 231-243.
- Heckscher, Sten, "Brottsbalken år 1990." *SvJT* 1988 s. 750-764.
- Holmberg, Erik, "På spaning efter de mänskliga rättigheterna." *SvJT* 1987 s. 653-676.
- Jareborg, Nils, "Effektdelikt och beteendedelikt." *Festskrift till Ivar Agge*. Stockholm 1970, s. 176-192.
- Jareborg, Nils, "Vilseledande genom antydningar." *Festskrift till Per Olof Ekelöf*. Stockholm 1972, s. 423-461.
- Jareborg, Nils, "Konkurrensfrågor i svensk straffrätt." *Upprepad brottslighet*. Nordiskt symposium i Tällberg 2-4 april 1976. Stockholm 1976, s. 25-36. (Även i *NTfK* 1976 s. 237-248.)
- Jareborg, Nils, "En algoritm över svensk domstols behörighet i brottmål med internationell anknytning (2 kap. BrB)." *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983 s. 333-351.
- Jareborg, Nils, "Defensiv och offensiv straffrättspolitik." *NTfK* 1994 s. 41-53.
- Kling, Herman, "Brottsbalken." *SvJT* 1963 s. 1-11.
- Koskinen, Pekka, "Synpunkter på några straffrättsliga konkurrensproblem." *Lov og frihet*. Festskrift til Johs. Andenæs ... Oslo 1982, s. 185-194.
- Lahti, Raimo, "Om allokering av företagarens straffansvar." *Skuld och ansvar*. Uppsala 1985, s. 155-167.
- Lahti, Raimo, "Internationaliseringen av straffrätten. Aktuella utvecklingslinjer och problem." *NTfK* 1994 s. 77-87.

- Löfmarck, Madeleine, "Fara i bevishänseende — ett svårbestämt brottsrekvisit." *SvJT* 1978 s. 1-11.
- Machnow, Roland, "Angående brottet framkallande av fara för annan." *SvJT* 1967 s. 60-62.
- Mattisson, Anna, "Företagaransvar vid miljöbrott." *Miljöbrott och Straff*. Stockholm 1988, s. 57-71.
- Nelson, Alvar, "Yttrandefrihetens gränser." *Statsvetenskaplig tidskrift* 1952 s. 1-19.
- Nelson, Alvar, "Ingripanden mot brott. Några kvalitativa och kvantitativa iakttagelser." *SvJT* 1969 s. 207-227.
- Nelson, Alvar, "Är brottsbalken redan omodern?" *NTfK* 1970 s. 215-220.
- Nelson, Alvar, "Tryckfrihet och annonsering." *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1973 s. 1-10.
- Nelson, Alvar, "Brotten och brottsutvecklingen i Finland och Sverige under femtio år." *SvJT* 1984 s. 801-825.
- Nelson, Alvar, "Entwicklungen im schwedischen Strafrecht seit dem Strafgesetzbuch von 1962." *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht* 1987 s. 1-22.
- Nelson, Alvar, "Slag i luften mot brottsligheten?" *NTfK* 1987 s. 193-212.
- Nelson, Alvar, "Crime and Responses to Crime." *An Introduction to Swedish Law*. Ed. by Stig Strömholm. 2nd ed. Stockholm 1988, ch. 5.
- Nelson, Alvar, "Swedish and Foreign Crimes in the Swedish Criminal Justice System." *Double Criminality*. Uppsala 1989, s. 11-42.
- Nelson, Alvar, "Responsibility and Dangerousness. Trends in Swedish Criminal Policy." *Cahiers de defense sociale* 1990/1991 s. 65-86.
- Nuotio, Kimmo, "Förutsebarhetens betydelse inom Honkasalos lära om kausalitet i straffrätten." *NTfK* 1990 s. 260-275.

- Regner, Göran, "Mänskliga rättigheter — räcker andra kapitlet rege-
ringsformen?" *SvJT* 1987 s. 677-686.
- Regner, Göran, "En utdragen grundlagshistoria." *SvJT* 1991 s. 428-
444.
- Romander, Holger, "Är brottsbalken redan omodern?" *NTfK* 1970 s.
209-215.
- Sandström, Thomas, "Om miljöbrottslighet och straffansvar i före-
tag." *JT* 1990/91 s. 566-576.
- Slettan, Svein, "Straffansvaret för handlingar som blir begått på
vegne av bedrifter som er organisert som juridiske personer —
noen hovedtrekk." *Lov og Rett* 1980 s. 499-553.
- Strahl, Ivar, "Det straffrättsliga ansvaret." *Festskrift tillägnad ...
Karl Schlyter ...* Stockholm 1949, s. 321-331.
- Strahl, Ivar, "Adekvansläran." *Teori och praxis*. Studier i svensk ci-
vilrätt. Stockholm 1964, s. 324-355.
- Strahl, Ivar, "Orsaksrekvisitet i straffrätten." *Festskrift till Ivar
Agge*. Stockholm 1970, s. 271-293.
- Strömberg, Håkan, "Tryckfrihet och marknadsföring." *SvJT* 1980 s.
25-39.
- Strömberg, Tore, "Om retroaktivitet." *Festskrift till Per Olof Ekelöf*.
Stockholm 1972, s. 664-670.
- Sundberg, Jacob W.F., "'Lagen på gärningsorten.' Några reflexio-
ner kring allmänna rättsläran i brottsbalken 2:2 2 st." *SvJT*
1973 s. 361-378.
- Sundberg, Olof, "Egenmäktigt förfarande eller hemfridsbrott?" *SvJT*
1968 s. 663-665.
- Thornstedt, Hans, "Objektivt straffansvar." *Jussens venner* 1965 s.
109-125.
- Thornstedt, Hans, "Svensk medborgares ansvar för brott utom-
lands." *SvJT* 1966 s. 506-517.

- Thornstedt, Hans, "Kriminalisering och avkriminalisering i dagens samhälle." *Festskrift till Ivar Agge*. Stockholm 1970, s. 369-392.
- Thornstedt, Hans, "Straffrättsligt ansvar inom näringslivet i Sverige." *Lov og frihet*. Festskrift til Johs. Andenæs ... Oslo 1982, s. 357-370.
- Thyrén, Johan C.W., "Svensk straffrätt." *TjR* 1915 s. 329-380.
- Träskman, P.O., "Hur skall s.k. blankettstraffstadganden tillämpas och i vilken utsträckning är sådana stadganden önskvärda?" *JFT* 1976 s. 346-360.
- Träskman, P.O., "Främmande vin i egna läglar — utländsk rätt vid finsk domstol." *JFT* 1979 s. 499-513.
- Träskman, P.O., "Brottspåföljder och brottmålsförfarandet — rättsutvecklingen i Sverige och Finland under femtio år." *SvJT* 1984 s. 826-840.
- Träskman, Per Ole, "Should We Take the Condition of Double Criminality Seriously?" *Double Criminality*. Uppsala 1989, s. 135-155.
- Träskman, P.O., "Etableringen av en internationell brottmålsdomstol." *NTjK* 1993 s. 169-208.
- Träskman, P.O., "Inrättandet av en internationell domstol för brottmål." *NTjK* 1994 s. 143-160.
- Victor, Dag, "Gärning och individ inför domarskranket." *SvJT* 1980 s. 175-205.
- Wallén, Per-Edwin, "Är personkretsen vid brottet 'framkallande av fara för annan' begränsad?." *SvJT* 1966 s. 623-624.
- Wallén, Per-Edwin, "Har brottsrubriceringen någon betydelse?" *NTjK* 1967 s. 286-293.
- Wallén, Per-Edwin, "En fråga rörande strafflags tillämplighet i tiden." *SvJT* 1968 s. 498-502.
- Wennberg, Suzanne, "Criminal Law." *Swedish Law. A Survey*. Ed. by Hugo Tiberg, Fredrik Sterzel & Pär Cronhult. Stockholm 1995, s. 447-487.

EXAMENSARBETEN

Ibold, Henrik, *Brottslighetskonkurrens i praxis och teori*. Uppsala 1992.

Lundkvist, Peter, *Vikarierande ansvar*. En straffrättslig studie rörande vissa frågor kring företagaransvar, främst accessoriskt företagaransvar och husbondeansvar, samt något om ägaransvar, innehavaransvar och vårdnadshavaransvar. Uppsala 1993.

BIBLIOGRAFISKA HJÄLPMEDEL

Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur*. Stockholm 1957.

Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur II*. Stockholm 1971.

Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur III*. Stockholm 1980.

Regner, Nils & Regner, Hans & Regner, Göran, *Svensk juridisk litteratur IV*. 1971-1982. Stockholm 1984.

Regner, Göran & Regner, Hans, *Svensk juridisk litteratur 1976-1991*. Stockholm 1993.

Regner, Nils, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930-1965. Stockholm 1968.

Regner, Nils & Berggren, Nils-Olof & Lindh, Ove, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930-1980. Stockholm 1982.

Regner, Nils & Berggren, Nils-Olof & Lindh, Ove, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930-1987. Rättsfall från hovrätterna 1980-1987. Stockholm 1990.

Regner, Nils & Berggren, Nils-Olof & Lindh, Ove, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930-1992. Rättsfall från hovrätterna 1980-1992. Stockholm 1993.

Rättsfall

NJA

1901 s.	93	76, 130
1906 s.	77	76, 130
1910 s.	297	130
1914 s.	168	62
1918 s.	194	132
1920 s.	87	132
1921 s.	660	141
1922 s.	527	62
1923 s.	114	76, 130
1924 s.	542	62
	632	131
1925 s.	439	141
1926 s.	18	132
	44	130
1927 s.	248	127
1930 s.	122	132
	432	71
1931 s.	235	141
1932 s.	668	227
1933 s.	709	122
1934 s.	223	63
	497	130
1936 s.	78	76
	415	227
1937 s.	143	131
	219	71
	613	131
1938 s.	69	132
	82	62
1939 s.	311	131

1940 s.	270	130
1941 s.	642	71
1943 s.	76	76
	193	76
	201	131
	218	68
	358	59
	507	67
	522	122, 132
	590	223
	673	122, 130
1944 s.	57	212
	164	99
	277	167, 221
	354	233
	402	163, 223
	492	76
	644	222
1945 s.	262	76
	301	131
	387	223
	645	193
	647	203, 207
1946 s.	65	35, 149, 151
	265	75, 76
	524	222
	583	233
	605	76
	712	122, 132
1947 s.	302	233
	353	219
	467	76, 130
	658	223
	674	214, 227
1948 s.	28	212
	94	141
	104	99
1949 s.	520	212

1949 s.	524	233
1950 s.	51	76
	406	130
	446	76
	506	122
	529	71
1951 s.	555	182, 221
1952 s.	104	132
1953 s.	144	122
	162	131
	630	217
	688	212
	696	212
1954 s.	115	71
	126	231
	393	183, 223, 224
	529	227
1955 s.	31	233
	574	218
1956 s.	1	150
	301	189
1957 s.	67	188, 189
	139	99
	504	76
1958 s.	90	140
	154	76
	302	212
	304	211
1958 B	16	222
1959 s.	31	233
	86	189
	134	234
	150	225
	254	115
	280	131
	408	212
	630	131
1960 B	13	234

1961 s.	33	232
	245	207
	388	193
	715	76
1962 s.	328	188, 189, 226
	352	233
	469	99
	525	212
1963 s.	233	181
	284	40
	652	211
1964 s.	167	212
	197	233
	268	206, 214, 227
1965 s.	58	222
1965 B	10	59
	16	234
	34	220
1966 s.	12	218
	30	99
	299	189, 226
	340	218
1966 B	7	226
	15	222
1967 s.	93	204, 221, 222
	150	76
	245	59
1968 s.	327	233
1969 s.	17	227, 232
	113	229
	201	170, 190
	340	222
1969 B	28	227
1970 s.	258	163
	353	183
	367	211
	436	233
1970 B	36	229

1971 s.	121	229
	321	200
	396	209, 212, 229
	545	212
	616	188, 234
1971 B	1	220
	30	57
	32	57
1972 s.	643	233
	650	232
1973 s.	109	62
	141	131
	423	40
	544	76
	587	76
	682	196
	699	73
1974 s.	11	211
	16	212
	58	218, 233
	69	67
	88	214
	99	132
	108	229
	181	179
	297	76, 78
	359	130
	392	68, 130
	423	76
	476	130
	543	130
	614	181
	706	231
1975 s.	131	224
	265	62
	768	223
1976 s.	6	197
	85	212

1976 s.	299	76
	383	168
	414	221
	489	68
	587	232
	689	181, 232
1977 s.	194	207
	225	228
	329	169, 204, 207
	343	229
	468	197
	630	175, 178
	649	206
1977 B	36	58
1978 s.	67	25
	77	227
	244	175
	360	197
	374	206
	480	209
	521	212
	715	229
1978 B	15	98
1979 s.	139	233
	229	76
	266	209
	517	221, 232
	524	209
	555	76
	602	76
	657	68, 75, 76
	683	76
1980 s.	191	221, 222, 235
	224	183, 202
	237	229
	334	202
	359	209, 234, 235
	421	232

1980 s.	454	131
	606	175
	725	206
1981 s.	277	210
	318	183, 207
	335	207
	392	185
	426	207, 222
	523	221
	1014	228
	1135	176, 205, 219
1981 B	8	130
1982 s.	102	221
	143	195
	645	202, 206, 224
	719	202
	863	206, 233
	163	208
1983 s.	205	208
	286	202
	379	206, 233
	479	168, 172, 185
	553	228
	593	57, 62
	662	178
	754	196
	786	225
	512	182
1984 s.	520	209, 211, 224
	564	201, 223
	751	221
	889	183, 207, 214
	898	208, 227
	13	76
1985 s.	22	206
	184	209
	444	207
	477	208

1985 s.	529	140
	594	206
	662	218
	726	229
	796	201
	909	76
1986 s.	56	76
	105	209
	234	233
	350	222
	414	206
	521	67
	525	57, 62
	550	225
	652	185, 208
	663	221
	736	209
1987 s.	61	205
	130	185, 208
	215	195
	426	77
	473	152
	520	222
	655	127, 129
	802	210
1987 B	12	76
1988 s.	218	61
	248	208, 210
	292	209
	481	185
1988 B	1	219
	6	233, 234
1989 s.	656	195
	837	229
1990 s.	315	182
	772	60
	776	205, 220
	796	60

1991 s.	56	219
	83	206, 220
	247	76, 130
	379	209
	739	234
1992 s.	26	235
	85	175
	150	48
1993 s.	86	177, 186
	128	206
	245	77, 78, 130
	511	57
	597	57
	687	225
	740	76
1994 s.	170	76
	185	206
	325	208
	336	224, 235
	374	229
	395	193
	500	219, 220

SvJT

1931 rf s.	44	68
1936 rf s.	63	211, 212
1945 rf s.	81	71
1946 rf s.	44	222
1947 rf s.	2	68
1951 s.	273	212
1953 rf s.	34	212
	41	195
1954 rf s.	45	76
1955 rf s.	39	140
	66	218
	67	218
	68	218
1957 rf s.	68	188
1958 rf s.	81	212
1959 rf s.	13	76
	19	76
	23	212
	36	206, 233
1960 rf s.	44	212
	72	188, 189
	74	212
1961 rf s.	8	59, 62
	21	67
	23	76
	85	188, 233
1962 rf s.	67	68, 76
1963 rf s.	58	57, 62
	73	57, 62
1964 rf s.	26	212
	33	223
	77	76
1965 rf s.	22	191, 224, 234
1966 rf s.	7	212
	20	212
	49	224

1966 rf s.	57	175
1967 rf s.	49	178, 193
	76	204, 207
1968 rf s.	18	182
	23	163
	38	59
	81	127, 132
1969 rf s.	5	234
	17	76
	33	189
1970 rf s.	10	222
	50	189, 213, 231
	61	235
1971 rf s.	14	229
	68	212
1972 rf s.	34	183
	41	223
1973 rf s.	22	130
	31	226
	53	179
1974 rf s.	1	57, 62
1975 rf s.	7	219
	53	234
	61	77
	63	131, 163, 171
1977 rf s.	17	210
1979 rf s.	60	206
1980 rf s.	25	210
	42	208

RH

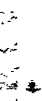
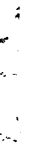
1980:	8	206, 233
	39	234
	49	208
	74	222
	91	229

1980:	113	183
1981:	43	188
	107	132
	138	202, 206, 224
	166	233
	178	234
1982:	10	205, 219, 232
	33	76
	71	206
	73	142
	107	175
	109	182
1983:	40	188
	51	76, 228
	104	219
1984:	16	141
	58	76, 130
	67	62
	77	202
	80	141
	89	59, 208
	119	229
1985:	82	202
	89	57
	149	229
	150	229
	152	196
	173	229
1986:	43	76, 130
	126	234
1987:	71	76
	88	59
	117	57
	120	220
	124	76, 130
1988:	14	169, 204
	33	223, 233
	73	77

1988:	138	209
	142	76
1989:	5	76, 122, 130
	22	156
	42	233
	58	76
	64	76
1990:	63	181
	66	60
	72	60
	75	220
	76	218
	102	76, 234
	123	76
1991:	151	206
	87	172
	90	197
1992:	9	141
	38	59
	77	76
	81	181
	87	69, 76
1993:	20	76
	52	154
	87	57, 67
	94	141
	136	209
	147	204
1994:	1	141
	40	221
	49	205, 220
	57	190
	70	129
	88	142
	94	76

NILS JAREBORG

Straffrättens gärningslära

Straffrättens gärningslära behandlar utförligt de allmänna läror om brotten som närmast rör tolkning och tillämpning av de enskilda straffbestämmelserna. Detta sker mot bakgrunden av en mer allmän inledning till straffrätten, där straffrättsliga grundbegrepp presenteras i ett rätts-systematiskt och internationellt perspektiv.

Framställningen i bokens huvuddel avser lärorna om gärning, gärningsman, orsakande, fara och risk, underlåtenhetsbrott och nationella begränsningar. Kapitlet om gärningsman tar även upp frågor om ansvar för företagare och ansvar i juridiska personer.

Bokens tre sista kapitel behandlar på ett handboksmässigt sätt frågor om konkurrens mellan brott, både konkurrens mellan brottsstycken (regelkonkurrens) och konkurrens mellan konkreta gärningar (gärningskonkurrens). En stor mängd exempel på lösningar av konkurrensfrågor anges.

Nils Jareborg är professor i straffrätt vid Uppsala universitet.

ISBN 91-38-50285-2

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

001223842

10647 STOCKHOLM
909090